**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**
**TARİH ANABİLİM DALI**
**TARİH BİLİM DALI**

# TEMEL KAVRAMLARI ÜZERİNDEN ULUS İNŞA SÜRECİNDE ZİYA GÖKALP VE YUSUF AKÇURA

**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**ERGÜN TUR**

**KOCAELİ – 2019**

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ**
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**
**TARİH ANABİLİM DALI**
**TARİH BİLİM DALI**

# TEMEL KAVRAMLARI ÜZERİNDEN ULUS İNŞA SÜRECİNDE ZİYA GÖKALP VE YUSUF AKÇURA

**(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**ERGÜN TUR**

**DOÇ. DR. FUNDA SELÇUK ŞİRİN**

**KOCAELİ – 2019**

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

# TEMEL KAVRAMLARI ÜZERİNDEN ULUS İNŞA SÜRECİNDE ZİYA GÖKALP VE YUSUF AKÇURA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Ergün TUR

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 18.09.2019/23

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Serkan YAZICI

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Sema ORSOY

KOCAELİ 2019

## ÖNSÖZ

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve toplumsal çözülme meydana gelir. Avrupa'dan yayılan milliyetçilik akımı bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da karşılığını bulur. Batı kapitalizmi ile bütünleşen gayrimüslim toplulukların milli burjuvazi sınıfları teşekkül etti. Oluşan burjuva sınıfı ve Avrupa tarzı eğitim kurumları gayrimüslim topluluklar arasında milliyetçiliğin gelişmesine neden oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batının ekonomik ve siyasi baskıları karşısında gerilemesi ile toplumsal yapısında çözülmeler başladı. Osmanlı devlet adamları dağılmayı engellemek için Batı tarzı yenilik hareketlerini başlattılar.

İmparatorluğun Müslüman halkları ve Türkler arasında milliyetçilik hareketleri geç bir tarihte başladı. Osmanlı devlet adamları milliyetçiliğin imparatorluğun dağılmasına neden olacağını gördüklerinden milliyetçilik karşıtı politikalar geliştirdiler. 1860'lardan itibaren devlet yönetiminde Türklere ağırlık verilmekle birlikte kültürel anlamda Türkler arasında da milli bilinç filizlenmeye başladı. Kültürel olarak başlayan Türkçülük hareketi savaşlar ve isyanlar neticesinde siyasal Türkçülük için oluşan uygun ortamda ulus devlete giden yolu açtı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra modern ulus devletini kuran Türkler, bunu gelişen milli bilinç sayesinde gerçekleştirebildiler. Balkan Savaşlarından sonra İmparatorluğun gayrimüslim nüfusundaki azalma ve bu toplulukların devlete bağlanamayacağı anlaşıldığından, devlet adamları ve aydınlar Osmanlıcılık politikasından vazgeçtiler. İmparatorluğu kurtarmak üzere oluşturulmuş olan İslamcılık politikası da Müslüman halklar arasında milliyetçi fikirlerin yayılması neticesinde, Araplar ve Arnavutların milliyetçi isyanlar başlatmasından sonra çöktü. Aydınlar ve devlet adamları Türkler arasında milliyetçi bilincin gelişmesi için çaba sarf ettiler. Türkçülük akımı İttihat Terakki Cemiyeti tarafından resmi politika haline getirildi.

İmparatorluktan ulus devlete geçişte Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura düşünceleri ile bu sürece yön veridiler. Türkçülük hareketi temelinde ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin kurucu düşünürleri oldukları gerçeğinden yola çıkarak bu çalışmada Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın fikirleri mercek altına alınacaktır.

Tez yazım sürecinde benden desteklerini esirgemeyen hocam Doç. Dr. Funda SELÇUK ŞİRİN'e teşekkürü borç bilirim. Bu çalışmayı hazırlarken beni teşvik eden ve desteklerini esirgemeyen arkadaşlarıma, aileme teşekkür ederim. Tez yazım sürecinde çocuklarımla yeterince ilgilenemedim, üzerimdeki yükleri alarak, çalışmama odaklanmamı sağlayan eşim Elha MEN TUR'a şükranlarımı sunarım.

## İÇİNDEKİLER

**ÖNSÖZ……..……...I**

**İÇİNDEKİLER……...…….III**

**ÖZET…….……...…...…...VI**

**ABSTRACT……...……...VII**

**KISALTMALAR……..….VIII**

**GİRİŞ……..……..…1**

## BİRİNCİ BÖLÜM

**1. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ**

**1.1. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI…….6**

**1.2. II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ……..…..….....16**

**1.3. II. MEŞRUTİYET SONRASI TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ…….…...…...20**

**1.3.1. İttihat Terakki Cemiyeti ve Türkçülük……...…….……....23**

**1.3.2. Türk Ocağı ve Türkçülük…… ……..26**

**1.3.3. Balkan Savaşları ve Türkçülüğe Etkisi……...28**

## İKİNCİ BÖLÜM

**2. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE ZİYA GÖKALP**

**2.1. ZİYA GÖKALP'IN YAŞAMI...……..…….…..……..32**

**2.2. ZİYA GÖKALP VE TÜRKÇÜLÜĞÜN TARİHİ…….…..…….....37**

**2.3. ZİYA GÖKALP DÜŞÜNCESİNDEKİ TEMEL KAVRAMLAR……40**

**2.3.1. Türkçülüğün Mahiyeti……..…...…40**

**2.3.1.2. Türkleşmek, Müslümanlaşmak, Batılılaşmak……...…44**

**2.3.2. Milliyetçilik……...……..…….49**

**2.3.2.1. Mefkûre ……...…….……54**

**2.3.2.2. Birey……...…….……..58**

**2.3.2.3. Toplum……...…….…..60**

**2.3.2.4. Kadın ve Aile……...…….63**

**2.3.3. Din……65**

**2.3.3.1. Hilafet……69**

**2.3.3.2. Laiklik……..…..73**

**2.3.4. Turancılık……..…..……75**

**2.3.5. Osmanlıcılık…….....……79**

**2.3.6. Yeni Hayat…….……..82**

**2.3.7. Halkçılık……...……85**

**2.3.8. Batılılaşmak ……...…….....88**

**2.3.8.1. Kültür ve Medeniyet……..……..90**

**2.3.8.2. Kültür ve Tezhip……..……..…..93**

**2.3.9. Korporatif Yapı…….…….…….……95**

**2.4. ZİYA GÖKALP VE CUMHURİYET…….99**

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**

**3. YUSUF AKÇURA VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ**

**3.1. YUSUF AKÇURA'NIN YAŞAMI…….....102**

**3.2. YUSUF AKÇURA VE TÜRKÇÜLÜĞÜN TARİHİ……..…110**

**3.3. YUSUF AKÇURA DÜŞÜNCESİNDEKİ TEMEL KAVRAMLAR……...112**

**3.3.1. Üç Tarz-ı Siyaset ……..……112**

**3.3.2. Türkçülük ……..……...116**

**3.3.3. Milliyetçilik……...……...…..117**

**3.3.4. İktisadi Görüşleri…….…….....119**

**3.3.5. Şark Meselesi……...……..…122**

**3.3.6. Toplumsal Devrim……...…....….125**

**3.3.7. Din……...……...…126**

**3.4. YUSUF AKÇURA VE CUMHURİYET……128**

**3.4.1. Türk Tarih Tezi…….130**

**DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**

**4. ZİYA GÖKALP VE YUSUF AKÇURA'NIN KARŞILAŞTIRILMASI**

**4.1. YETİŞTİKLERİ ORTAM BAKIMINDAN……..133**

**4.2. ULUSÇULUK ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN…….134**

**4.3. TÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN……....136**

**4.4. TOPLUM ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN…….139**

**4.5. ÜÇLÜ TASNİFLERİ BAKIMINDAN…….…..141**

**4.6. HALKÇILIK ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN……...144**

**4.7. DİN ve LAİKLİK ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN……...….147**

**4.8.EKONOMİK ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN……150**

**4.9. KEMALİZM'E ETKİLERİ BAKIMINDAN……...153**

**DEĞERLENDİRME VE SONUÇ…….157**

**KAYNAKÇA……...166**

**A-Kitaplar ve Makaleler……..…….…….166**

**B-Tezler……173**

**C-Ansiklopedi Maddeleri……..….174**

**ÖZGEÇMİŞ…….……...175**

## ÖZET

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'dan gelen milliyetçilik fikrinin yarattığı siyasal ve toplumsal karmaşa ile mücadele çağıdır. Osmanlı tebaasındaki gayrimüslim topluluklar ulusçuluk akımından etkilenerek kendi devletlerini kurma mücadelesi vermişlerdir. Osmanlı devlet adamları ve aydınları milliyetçi fikirlerin yaratığı kargaşa ile mücadele etmek için Osmanlılık üst kimliği etrafında Osmanlı tebaasındaki halkların devletle kaynaşmalarını sağlamak için bir Osmanlı ulusu yaratmaya çalışmışlardır. Milliyetçi fikirler Osmanlıda önce gayrimüslim halklar arasında yayılmış, Müslümanlar ve Türkler en son milliyetçi fikirlerle tanışmışlardır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Osmanlı millet sistemi dönüşüme uğramış eşit vatandaşlar olarak Osmanlı tebaası olan halkların devletle bütünleşmeleri amaçlanmıştır. Bu doğrultuda gayrimüslimlere tanınan haklar, gayrimüslim halkları milliyetçi kalkışmalardan uzak tutamadığı gibi Müslüman halkları da memnun etmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğ'u, milliyetçi hareketler, Avrupa'nın ekonomik ve siyasi baskıları, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı neticesinde dağılmıştır. Dağılan İmparatorluk'tan Türkler modern bir ulus devlet yaratmışlardır. İmparatorluktan ulus devlet aşamasına geçerken Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura bu süreçte düşünceleri ile devlet adamlarına ve aydınlara rehberlik etmişlerdir. Türkçülük fikrinin siyasal bir içerik kazanmasında ve kabul görmesinde yazdıkları yazılar ve gerçekleştirdikleri faaliyetlerle etkili olmuşlardır. Türkçülük fikrinin iki kurucu ismi olarak Türk toplumunun tarihsel dönüşümünde düşünsel önderlik yapmışlardır.

Bu çalışmada Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın yaşadıkları toplumda meydana gelen dönüşümlere verdikleri tepkiler, ürettikleri fikirler ve bu fikirlerin modern bir ulus meydana getirme noktasındaki etkileri konu edinmiştir. Birinci bölümde Osmanlı devletindeki Türkler arasında milliyetçiliğin doğuşu konu edinmiştir. İkinci ve üçüncü bölümlerdeyse Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın yaşamları ve fikirleri konu edinerek, Cumhuriyet dönemi üzerinde fikirlerinin etkisi incelenmiştir. Tezin dördüncü bölümünde ise Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın fikirlerinin karşılaştırmalı bir analizi yapılmıştır.



**Anahtar Kelimeler:** Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Milliyetçilik, Toplum, Türkçülük

**ABSTRACT**

XIX. century is the age of struggle for the Ottoman Empire against the political and social chaos created by the idea of nationalism coming from Europe. Non-Muslim communities in Ottoman citizens had been influenced by nationalism and have struggled to establish their own states. The Ottoman statesmen and intellectuals tried to create an Ottoman nation in order to combat the disturbance created by nationalist ideas and to ensure that the peoples of the Ottoman citizens merged with the state around the Ottoman upper identity. In the Ottoman Empire, nationalist ideas first spread among non-Muslim peoples, after that Muslims and Turks met with nationalist ideas. The Ottoman society system had been transformed with the edict of Tanzimat and Islahat as equal citizenship of the state were intended to integration of the peoples of the Ottoman citizens. In this context, the rights recognized to non-Muslims could not keep non-Muslim peoples away from nationalist attempts as well as Muslim community did not satisfied.

The Ottoman Empire was dissolved as a result of nationalist movements, economic and political pressures of Europe, Balkan wars and World War I. Turks created a modern nation-state from the dispersed Empire. As moving from the Empire to the nation-state, Ziya Gökalp and Yusuf Akçura guided with their ideas to statesmen and intellectuals in this process. They were influential with their writing and activities to acceptance of the idea of Turkism in political content. As the two founding names of the idea of Turkism, they have been the intellectual leaders in the historical transformation of Turkish society.

In this study, the responses of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura to the transformations that took place in the society they live in, created ideas by them and the effects of these ideas on creating a modern nation are discussed. In the first chapter, the birth of nationalism among the Turks in the Ottoman Empire was subjected. In the second and third chapters, the effects of the ideas and vita of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura on the Republican period were examined. In the fourth chapter of the thesis, a comparative analysis of the ideas of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura was done.

**Keywords:** Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Nationalism, Society,

**KISALTMALAR**

| | |
|---|---|
| Bkz. | Bakınız |
| C. | Cilt |
| Çev. | Çeviren |
| Der. | Derleyen |
| Düz. | Düzenleyen |
| DİA | Diyanet İslam Ansiklopedisi |
| Ed. | Editör |
| S. | Sayı |
| S. | Sayfa |
| Yay. Haz. | Yayına Hazırlayan |
| Yy. | Yüzyıl |

## GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunun dağılışından sonra Türkler milliyetçilik temelinde organize olmuş modern bir ulus devlet kurdular. XIX yy.'ın başından itibaren Avrupa'dan gelen fikir hareketlerinin Osmanlı toplum yapısında sarsıntı yaratığı tarihsel bir olgudur. Avrupa kapitalizmi ile erken bir dönemde ilişki ağı kuran gayrimüslim topluluklar, Batılı okullarda eğitilen yeni bir aydın sınıfı oluşturarak ulusçu hareketlere giriştiler. Yunan ve Sırp İsyanları milliyetçi ayaklanmalara ilk örneklik teşkil etti. Avrupalı devletlerin meseleye dâhil olmasıyla beraber Osmanlı Devletine karşı başarılı olan milliyetçilik hareketinin diğer gayrimüslim topluluklar tarafından takip edilmesini sağladı. 1910'lara gelindiğinde milliyetçi fikirler artık imparatorluğun Müslüman halkları olan Arap ve Arnavutlar arasında da yayılmıştı. Kısa zaman sonra Osmanlı Devletine karşı bağımsızlık mücadelesine girişeceklerdir.

Osmanlı devlet adamları ve aydınları Fransız Devriminden sonra milliyetçilik tehlikesini yakından müşahede ettiler. Devrimin Avrupa'da yarattığı karmaşa ve ardından çok uluslu imparatorluklarda kargaşaya neden olmasının, devletin yıkılmasına neden olacağını gördüler. II. Mahmut döneminde başlayan Batılı tarzda devleti yeniden organize etme teşebbüsü, zamanla toplumsal alana geçti. Yapılan yeniliklerin amacı, Osmanlılık üst kimliğinde Osmanlı tebaası olan halkları devletle kaynaştırmak ve böylece devlet için tehlikeli bir hal alan milliyetçiliğin önüne geçme teşebbüsüydü. Osmanlıcılık politikası gayrimüslim halkları devlete bağlamaya yetmediği gibi Türklerin uluslaşmasını da geciktirdi. Osmanlı aydınları Türk ulusçuluğunu kültürel anlamda da olsa yüzyılın sonlarına doğru hızlandırdılar. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Arap ve Arnavut isyanları devletin de nihayetinde Türk ulusçuluğunu benimsemesini beraberinde getirdi.

Türk ulusçuluğunun kültürel bir hareketten siyasal bir projeye dönüşümünde Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura, yazdıkları yazılarla ve içerisinde bulundukları Türkçü faaliyetlerle sürece yön veren önemli kişilerdendirler. Akçura, Türkçülüğü erken bir tarihte İmparatorluk için bir siyasi proje olarak sunmuştur. Osmanlı toplumunda Türkçülüğü siyasal olarak dile getiren ilk kişi Akçura'dır. Osmanlıcılık politikasının egemen olduğu bir ortamda, Rusya'daki siyasal faaliyetleri ve deneyimlerinden yola çıkarak Türkçülüğü bir kurtuluş reçetesi olarak gündeme getirdi.

Gökalp, ilk fikir hayatına Osmanlıcılık politikasını savunarak başladı. Süreç içerisinde Türkçülük politikasını benimseyecektir. Gökalp'ın Türkçülüğü benimsemesi ve hararetle desteklemesi Türkçülük politikasının iktidar katında da kabul görmesini sağlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetinin düşünsel lideri konumundaki Gökalp'ın Türkçülüğü benimsemesi Cemiyetin, Osmanlıcılıktan vazgeçerek Türkçülüğe yönelmesini etkilemiştir.

Gökalp ve Akçura bir dönem ortak mecralarda Türkçü faaliyetlerde bulunsalar da zaman içerisinde yolları ayrılmıştır. Her ikisi de Türkçü olan düşünürler, Türkçülüğün detaylandırılmasında farklı düşünüyorlardı. Aldıkları eğitim, yaşadıkları ortam ve içerisinde bulundukları politik mücadele Türkçülük anlayışlarını farklılaştırmıştır.

Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyetinin düşünsel liderliğini yapmıştır. Akçura ilk gençliğinden itibaren Cemiyetle ilişkiye geçmekle birlikte, zamanla Cemiyetten uzaklaşmıştır. Gökalp ve Akçura Cumhuriyet döneminde de fikrîleri ile etkili olmuşlardır. Gökalp üzerine çok fazla çalışma mevcuttur. Gökalp'e nazaran Akçura'ya dair daha az metin kaleme alınmıştır.

Ziya Gökalp üzerine yazılan ilk kitap Safvet Örfî'nin 1923 yılında yayımlanan *"Ziya Gökalp ve Mefkûre arasındaki münasebet vesilesiyle bir tetkik tecrübesi"* adlı çalışmadır. Yazar Ziya Gökalp'ı çeşitli konular üzerinden değerlendirir. 1924 yılında Ali Nüzhet Göksava *"Olup Biten Şeyler"* adılı kitabı yayımlar. Göksava ilerleyen yıllarda da *"Ziya Gökalp ve Çınar Altı"* (1939), *"Ölümün 22. Yılında Ziya Gökalp"* (1946), *"Ölümünün 25. Yıldönümü Münasebeti ile Ziya Gökalp"* (1949) vb. Gökalp üzerine çeşitli kitaplar yayımlayacaktır. Bu çalışmalarında Gökalp'ın eserlerinden seçmeleri yayınlayacaktır.

Enver Behnan Şapolyo, *"Filozof Gökalp"* kitabını 1933 yılında, 1943 yılında ise *"Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi"* adlı kitabı yayınlar. Şapolyo, Gökalp'ın kişiliği düşünceleri ve İttihat ve Terakki ile ilişkileri üzerine durur. 1945 yılında Cavit Orhan Tütengil *"Ziya Gökalp Bibliyografyası"* adlı kitabı yayınlar. 1949 yılında Kazım Nami Duru "Ziya Gökalp" adlı kitabı yayınlar. İlerleyen dönemde Ziya Gökalp ile ilgili çok sayıda çalışma yayınlanır. Bu çalışmalar Ziya Gökalp'ın yaşamına dair biyografya niteliğinde çalışmalardır.

Uriel Heyd 1950 yılında *"Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri"* kitabını yayınlar. Kitap yayınlandığı tarihten itibaren Gökalp üzerine temel referans metni haline gelir. Heyd, Gökalp'ı Türk milliyetçiliğinin fikir babası olarak değerlendirir. Gökalp'ın düşüncelerini liberalizm bakış açısından eleştiriye tabi tutar. Ulaştığı sonuç Gökalp'ın Osmanlı düşünce yapısını Batılı kavramlarla yeniden güncellediği ve Fransız sosyologlarından yola çıkarak toplumu tanrılaştırdığıdır (Heyd, 2010).

Taha Parla'nın *"Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm"* adlı kitabı 1989 yılında yayınlar. Parla, Gökalp'ı solidarist düşüncenin Türkiye'ye taşıyıcısı olarak değerlendirir. Türkiye'de kamu felsefesinin belirleyicisi Gökalp olduğu tespitinde bulunur. Yine Gökalp'ın Türkiye'deki tüm sağ partileri ve Kemalizm'in bütün çeşitlerini değişen oranlarda etkilediğini ifade eder (Parla, 2005).

Türkçe' de Gökalp üzerine çok sayıda makale yayınlanmıştır. Bu makalelerde Gökalp'ın milliyetçilik ve Türkçülük anlayışı, sosyolojiye katkıları, yaşamı, ekonomik görüşü, topluma dair görüşleri, Türk tarihine dair çalışmaları gibi çeşitli konular tartışılmıştır.

Yusuf Akçura üzerine yazılan ilk kitap Muharrem Fevzi Togay'ın 1944 yılında yayınladığı *"Yusuf Akçura'nın Hayatı"* adlı kitaptır. Ahmet Temir'in *"Yusuf Akçura"* adlı kitabı 1987 yılında yayınlanır.

11-12 Mart 1985 yılında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü *"Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura"* sempozyumu düzenler. 1987 yılında sempozyum tebliğleri yayınlanır. Türkiye Günlüğü Dergisi, Kasım 1994 yılı 31. sayısını Yusuf Akçura'ya ayırır. Bu sayıda yazarlar. Akçura'nın *"Üç Tarz-ı Siyaset"* makalesini yorumlarlar. Türkiye Notları Dergisi 2018 Ekim-Kasım ilk sayında Yusuf Akçura üzerine makaleler yayımlandı. Dergide David s. Thomas 'ın 1975 yılında Niyazi Berkes danışmanlığında hazırladığı doktora tezinin önsözü ilk defa, bu sayıda Türkçe yayımlandı.

Façoıs Georgeon'un *"Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)"* adlı kitabı yayınlandığı tarihten itibaren Akçura'ya dair yapılan çalışmalar için temel başvuru eseri niteliğini taşır. Akçura'yla ilgili yapılan çalışmalar sınırlıdır. Gökalp'e oranla Akçura üzerine çok az metin kaleme alınmıştır.

Fuat Uçar *"Üç Tarz-ı Siyaset Türkçülüğün Manifestosu (Osmanlıcılık-İslamcılık-Türkçülük)"* (2009) adlı çalışması Yusuf Akçura'nın fikirlerine odaklanır. Yusuf Akçura ve Gökalp'ın fikirlerinin karşılaştırmasını bir bölümde yapar. Mehmet Karakaş'ın *"Türk Ulusçuluğunun İnşası"* adlı kitabı Gökalp ve Akçura'nın fikirlerini ulusçuluk bağlamında irdeler.

Ziya Gökalp hakkında yapılmış lisansüstü çalışmaların toplamı 61 adettir. 6 tanesi doktora düzeyinde, 55 tanesi lisansüstü düzeyinde yapılmıştır. Bu çalışmalar Türkçülük (7), eğitim (9), sosyoloji (3), bilim ve siyaset (1), kültür ve medeniyet (1), vatan (1), Türk Milliyetçiliği (5), batıcılık (3), laiklik (1), din (7), halk bilimi (1), kadın ve çocuk (2), azınlıklar (1), dil (1), iktidar ve meşruiyet (1), töre ve ahlak (2), tarih (1), aile (1), ulus devlet (1), yaşamı (1) gibi konuları kapsamaktadır.

Yine çalışmaların 14 tanesi: Zâtı Bey, Niyazi Berkes, Friedrich List, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar, Hilmi Ziya Ülken, Prens Sabahaddin, Ali Şeriati, Cemil Meriç, Bahtiyar Vahapzâde, Mustafa E. Erkal, Hüseyin Kazım Kadri, Namık Kemal gibi düşünürlerle Gökalp'ın fikirlerini karşılaştırılması üzerinedir. Daha çok sosyolog ve milliyetçi yazarlar ile sosyolojinin ve milliyetçiğin temel konuları üzerinden Gökalp karşılaştırması yapılmıştır.

Marmara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü'nde *"Ulusal Hareketin Üç Lideri Yusuf Akçura, Ziya Gökalp Ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Milliyetçi Anlayışları"* adlı Ahmet Aydın tarafından 2017 yapılan yüksek lisans çalışması var.

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *"Türk milliyetçiliğini üç ideoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp"* Murat Duran tarafından 2011 yılında yapılan yüksek lisans çalışması vardır.

Ortadoğu Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *"Ziya Gökalp Ve Yusuf Akçura'nın Türkçülük Düşüncelerinin Karşılaştırılması"* Meral Yüner tarafından 2009 yılında yapılan çalışma vardır. Yüner, Gökalp ve Akçura'da Türkçülük konusunu ele almıştır.

Yukarda adı geçen üç çalışma dışında Yusuf Akçura hakkında yapılmış lisansüstü çalışmalar 10 adettir. Bu Çalışmalar: Eğitim ve kültür (1), din ve toplum (1), sosyal anlayışı (1), TBMM'deki faaliyetleri (2), Cumhuriyet dönemine etkileri

(1), hayatı (1), Ahmet Ağaoğlu ile kültür ve siyasi anlayışları (2) gibi konuları kapsamaktadır.

Tezin birinci bölümünde Türkçülük fikrinin ortaya çıkışı ve gelişmesi değerlendirilmiştir. Türkçülük fikri Avrupa ile iletişime geçen aydınlar tarafından geliştirilip ulus devlete giden süreci başlatmıştır. II. Meşrutiyet öncesi dönemde Türkçülüğün kültürel olarak geliştiği görülmektedir. II. Meşrutiyet sonrasında iç ve dış konjonktürde Türkçülük hareketi teşkilatlanarak siyasal bir boyut kazanmıştır.

Türkçülük düşüncesinin gelişmesinde ve kurumlaşmasında aktif rol alan Ziya Gökalp'ın hareket içerisindeki konumu ve düşünceleri tezin ikinci bölümünde konu edinmiştir. Gökalp, sosyolojik yöntemlere başvurarak toplumsal çözümlemelere gitmiştir. Türk toplumunun çağdaşlaşmasını savunarak bunun yöntemini belirlemeye çalışmıştır. Türkçülük hareketinin şekillenmesinde düşüncelerini sürekli gözden geçirerek süreci kontrol etmeye çabalamıştır.

Türkçülüğü bir politika olarak, devlet için çözüm önerisi biçiminde ilk defa gündeme getiren, Yusuf Akçura'nın fikirleri tezin üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. Akçura, Türk toplumunun modern bir yapıya kavuşması için ekonomik incelemelere ağırlık vermiştir. Akçura, milli bilincin gelişmesini ekonominin yarattığı sınıf çatışmasının sonucu olarak görmüştür. Toplumların gelişimlerini tarihe başvurarak belirlemeye çalışmıştır.

Tezin dördüncü bölümünde Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın fikirleri karşılaştırma konusu edilmiştir. Ulus devlet aşamasına geçerken bu süreçte dikkat ettikleri noktalar ve kamuoyu üzerinde etkileri incelenmiştir.

Bu tezde Gökalp ve Akçura'nın metinlerine başvurulmuştur. Konunun analiz edilmesinde daha önce yapılmış çalışmalara gerek görüldükçe başvurulmuştur.

# BİRİNCİ BÖLÜM

## 1. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ

### 1.1. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Milliyetçiliğin orta çıkış tarihi tartışmalı bir konu olagelmiştir. Milliyetçiliğin ortaya çıkış tartışması, milletlerin ne zaman oluştuğu ve etnisite tartışmaları ile iç içe geçmiştir. Milliyetçilik teorileri genellikle primordialist, modernist ve etno-sembolcüler diye üç kategoriye ayrılarak incelenir. Primordialist görüşü benimseyenler milliyetçiler ve milliyetçi tarihçilerdir. Bunlara göre milletler ve milliyetçilik hep var olagelmiştir. Milletlerin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir, milliyetçilik doğal halde bile vardır.

Primordialist yaklaşım 1960'lı yıllara kadar milliyetçilik tartışmalarında egemen görüş olagelmiştir. Bu görüş daha çok etnsite tartışmalarından alınmadır. Milliyetçiliği cinsiyet gibi doğuştan gelen bir özellik olarak gören doğalcı yaklaşımın yanında, Eskicil yaklaşım olarak adlandırılan bakış açısı milliyetçiliğin eski çağlardan beri var olduğunu ve pek bir değişikliğe uğramandan bugüne geldiğini savunur. Biçimsel farklılıklara rağmen milliyetçiliğin insanlık tarihi boyunca hep var olduğu tezini öne sürmüşlerdir. Sosyo-biyolojik görüşü öne sürenlerse etnisiteyi genetik özellikler ve içgüdülerde aramışlardır. Kültürel ilkçi görüşü savunanlarsa etnisiteyi oluşturan temel öğe olarak inancı kabul etmişlerdir. Kişileri millete bağlayan din, dil ve ortak geçmiştir (Özkırımlı, 2016:91).

Doğalcı bakış açısı milliyetçi yazarlar tarafından paylaşılır. Frantisek Palacky, Eoin MacNeil, Nicolae Iorga gibi tarihçi yazarlar kendi ülkelerinin milli akımlarına öncülük yapmışlar ve doğalcı bakış açısını benimsemişlerdir. Bu yazarlar milletlerin kendine has yaşam biçimlerine sahip olduklarını ve yaşadıkları toprağa bağlı olarak birbirlerinden farklı gelişim sergilediklerini savunurlar. Bu yazarlara göre tarih milletlerin kendilerini gerçekleştirme mücadelesinden ibarettir. Yine bu tarihçi yazarlar kendi toplumlarının tarihlerini milliyetçi bakış açısı doğrultusunda kurgulamışlardır (Özkırımlı, 2016:83).

Doğalcı adı verilen yaklaşım milliyetçiliği ilkçi olarak gören bakışların en aşırısıdır. Bu yaklaşıma göre etnik kimlik insanda bulanan konuşma, koku alma ve cinsiyet kadar doğaldır. Etnik kimlik hep var olagelmiştir. Bu yaklaşıma göre etnik kimlik önceden belirlenmiştir. Kadim zamanlardan beri etnik kimlik vardır ve doğaldır. Nasıl ki insanlar aileye doğarlar, etnik kimliğe de doğarlar. Doğal düzen gereği insanlar etnik kimliklere sahiptirler ve diğer etnik yapıları reddederler. Doğalcı yaklaşıma göre milletlerin belli bir kimliği, kökeni, amacı ve kaderi vardır. Bu görüşü savunan yazarlar etnik yapıyı milletle aynı görürler. Milliyetçilik insanlık tarihi boyunca insanların temel özelliğidir (Özkırımlı, 2016:82-83).

Anthony D. Smith Primordialistlerin bu aşırı bakış açısına sahip doğalcı yaklaşımı kendi içerisinde ikiye ayırır; doğalcı yaklaşım ve eskilcil yaklaşım olarak adlandırmaya girmiştir. Milletin doğal bir yapı olduğunu savunan görüşün aşırı olduğunu ve bu görüşü kuşkulu bulmakla birlikte; milletlerin ve milliyetçiliğin kadim çağlardan beri var olduğunu savunanları, Smith eskilcil olarak adlandırır. Smith, bunların milletlerin kökeninin eski çağlarda oluştuğunu savunmaları, onları milletlerin doğal düzenin bir parçası olduğunu düşünen doğalcı bakış açısında ayırıyor (Özkırımlı, 2016:84). Eskilciller bugünkü milletleri yüzyıllar boyu süren bir birlikteliğin meydana getirdiğini ve milletlere eski çağlarda da rastlandığını savunurlar. Tarih içerisinde milletlerin büründükleri biçimler değişse de özleri aynı kalır. Millet, ortak tarihi, kültürü, toprağı ve dili paylaşan insan topluluklarıdır. Eskilcil bakış açısını kimlerin paylaştığı konusu tartışmalıdır. Milliyetçilik literatüründe hangi yazarların bu kategoriye girdiği konusu tartışmalıdır (Özkırımlı, 2016:85).

Primordialistlerin ikinci yaklaşımı ise biyolojik bakış açısıdır. Biyolojik bakış açısını savunan yazarlar, etnik kökenleri genetik ve içgüdülerde ararlar. Bu yaklaşım Wilson, Trivers, Badcock gibi yazarların yaptığı çalışmalar sonucunda yeniden canlanan sosyo-biyolojik tartışmaların verilerini etnisite tartışmalarını da etkilemesi sonucu ortaya çıkmıştır. Üreme-çoğalma kavramını temele alan sosyo-biyolojik yaklaşıma göre, insanları üreme faaliyetinde başarı elde etme güdüsü yönlendirir. Başarılı bir üreme yakınlarla ve tanıdıklarla gerçekleşir, nedeni ise tanınma ve bilinme içgüdüsüdür. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre hısım/akraba ile üreme eylemi insanların genlerine işlenmiştir. Kan bağı ve akrabalık gibi kültürel

benzerlikte üreme eyleminin başarıya ulaşması için aranan tanınırlık ve bilinirlik ölçütüdür. İnsanların etnik bağlarına ve milletlerine olan bağlılıklarının temeli de buradan gelir (Özkırımlı, 2016:87-88).

Milliyetçilik tartışmalarında sosyo-biyolojik yaklaşımı benimseyen en meşhur yazar Pierre Van Der Berghe'dir. Van Der Berghe insan ilişkilerini üç temel güdünün belirlediğini söyler. Bunlar akraba olanın seçilmesi, zorlama ve karşılılıktır. Hısım/akrabanın seçilmesi üremede başarıya ulaşma arzusudur. Karşılılık ise insanların karşılıklı fayda arama çabasıdır. Son olarak zorunluluk tek taraflı güç kullanarak yarar sağlamaktır. Van Der Berghe etnik yapıları akraba topluluklarının geniş hali olarak tasarlar ve bu üç temel güdüyü etnik gruplar için de geçerli sayar (Taştan, 2010:205-206). Etnik yapılar ailelerin devamıdırlar ve bu nedenle etnik gruplara bağlılık duyulur. Etnik gruplar içerisindeki ilişkilerde akrabalık belirleyiciyken, gruplar arası ilişiklerde çatışma ve işbirliği belirleyicidir. İşbirliği kısa süreli olmasına rağmen çatışma asıl belirleyici olandır (Özkırımlı, 2016:88).

Primordialistlerin bir diğer yaklaşımı olan kültürel ilkçilik ise Geertz ve Shils tarafından temsil edilir. Bu yaklaşım insanlar için birincil bağlılıkları ilk olma niteliğine sahip verili bağlılıklar olarak görürler (Taştan, 2010:200-201). Bu bağlılıklar hep vardırlar bir şeyden türemezler. Bu bağlılıklar doğaldırlar ve tinseldirler. Ne zaman ortaya çıktıları bulunamayacak kadar eskidirler. İlk olma niteliğine sahip bağlılıklar duyuşsaldırlar, dille ifade edilmezler ve zorlayıcıdırlar. Kişiler içerisinde doğup büyüdükleri topluluğa zorunlu olarak bağlılık duyarlar. Bu bağlılıklar çok güçlü olmakla birlikte çözümlenemez ve açıklanamazlar (Özkırımlı, 2016:88).

Modernist bakış açısını ileri sürenlere göreyse milliyetçilik modern çağda meydana gelmiştir. Modernistlere göre milletler ve milliyetçilik, kapitalizmin ortaya çıkışı, sanayii devrimi, merkezi devletlerin teşekkül edişi, laikleşme gibi modern zamanda meydana gelen olguların sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Eski çağlarda milliyetçiliği meydana getirecek, ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullar yoktur. Milletler ancak modern çağda mümkün olmuştur. Bu anlayışı benimseyenlere göre milliyetçilik, milletleri meydana getirir. Milletler sonradan milliyetçiler tarafından inşa edilmişlerdir (Özkırımlı, 2016:102-103).

Modernist bakış açısının içerisinde değerlendirilen ekonomik dönüşüm kuramı daha çok neo-marksistler savunmuşlardır. Neo-Marksistlerin 1960'lı yıllardan itibaren üçüncü dünya ülkelerinde baş gösteren milliyetçi akımlara yakınlık duymaları ile ortaya çıktı. Neo-maksistler üçüncü dünya milliyetçiliğine emperyalizm karşıtı bir yaklaşım sergileyerek yakınlık duydular. Klasik Marksist teorinin ana iskeletini koruyarak ekonomik yapının yanında dil ve kültüre daha çok önem vererek milliyetçiliği anlamaya çalıştılar (Özkırımlı, 2016:106).

Marksist ve İskoç Milliyetçi Partisi SNP'nin sempatizanı olan İskoç asıllı Tom Nairn milliyetçiliği dengesiz kalkınma kuramı ile açıklamaktadır (Özkırımlı, 2016:107). Nairn milliyetçilik kuramını Marksizm'in tarihsel başarısızlığı olarak tanımlar ve bunun kaçınılmaz olduğunu ifade eder. Bu tarihsel başarısızlığı teorik ve pratik olarak sadece Marksizm'in değil, döneminde milliyetçiliği açıklamayan diğer ideolojiler içinde öne sürer. Marksizm'in ortaya çıktığı dönemde milliyetçilik kuramı için tarihsel koşullar olmadığı için, Marksizm de milliyetçiliği açıklamamıştır. Marksist kuram için milliyetçilik açıklanabilirdir. Bunun için öncelikle milliyetçiliği olumlu ve olumsuz olarak ayırmak gerekir. Milliyetçiliği toplumlar için zorunlu bir aşama olarak gören görüşleri eleştirerek, milliyetçiliği ortaya çıkaran şey toplumların iç dinamiklerinde değil, dünyanın tarihsel sürecinde arar. Milliyetçiliği ortaya çıkaran Fransız ve Sanayi devrimlerinden sonra oluşan dünya ekonomik ve siyasal yapısının bir takım faktörleridir (Özkırımlı, 2016:108).

Dünya sistemi milliyetçiliği doğrudan belirlememiştir. Ona göre milliyetçilik kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmenin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştır (Vatandaş, 2010.71). XVIII yüzyıldan beri kapitalist ekonominin dengesiz gelişmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Sanayileşmiş merkez ülkelerin gelişmemiş ülkeleri tahakkümüne alması, arada kapatılamayacak bir uçuruma neden olmuştur. Geri kalmış ülkelerin bunun farkına varmaları, kalkınma beklentisini doğurmuştur. Geri kalmış ülkelerde meydana gelen kalkınma beklentisi bu ülkelerin seçkinlerini harekete geçirmiş ve milliyetçiliğe giden yolu açmıştır (Özkırımlı, 2016:109). Seçkinler kendi halklarını kısa zamanda ilerlemeye ikna etmeliydiler. Bunun için okullar, fabrikalar, parlamentolar kurulmalıydı. Kalkınmalarını gerçekleştirirken sömürgeci ülkeleri taklit etmekle birlikte bunların müdahalelerini reddederek yapmalıydılar. Bunun için de halklarında yeni bir kimlik oluşturmak için

milliyetçiliğe başvurdular. Kapitalizmin dünyayı etkisi altına almasının tarihsel ve toplumsal bedeli milliyetçiliktir. Geri kalmış ülkelerde antiemperyalist bir tepki olarak ortaya çıkan milliyetçilik gelişmiş ülkeleri de etkisi altına süreç içerisinde almıştır. (Özkırımlı, 2016:110).

Amerikalı sosyolog Micheal Hechter İç Sömürgecilik kuramı ile milliyetçiliği açıklar. 1960'lı yıllarda yaygın olan asimilasyonist politikanın iç sömürgeye yol açtığını ifade eder. Asimilasyonist kuram ülke içerisindeki merkez ve çevre arasında eşitsizliğin asimile politikaları ile giderilebileceği tezi üzerine oturuyor. Hechter ise bu politikaların merkez ve çevre arasında oluşan eşitsizliği giderme yerine iç sömürgeleştirmeye yol açarak, buna çevrenin verdiği tepkinin ise milliyetçiliğe yol açtığını öne sürer (Vatandaş, 2010.73). Dezavantajlı konumda olan çevrede kültürel farklılıklar ekonomik eşitsizliklerle birleşerek grup içi iletişimin artmasına neden olur. Çevrede yaşayan farklı etnik yapıya sahip toplulukta milli toplumla birleşme yerine, milliyetçi duyguları körükler. Eşitsiz gelişme çevredeki farklı etnik yapıya sahip halklarda milliyetçilik temelinde bağımsızlık isteğine yol açar (Özkırımlı, 2016:118-124).

John Breuily ise milliyetçiliği karşılaştırmalı tarih yöntemini kullanarak çözümlemeye tabi tutar. Yaptığı çözümleme sonucunda milliyetçiliğin, bir siyaset biçimi olduğunu ortaya koyar. Milliyetçiliği siyasal iktidarı ele geçirmeye çalışan siyasal bir yapı olarak ele alır. Kendine özgü bir karakteri olan bir millet, kendi çıkar ve değerlerini diğer çıkar ve değerlerden üstün tutarak egemenliği ele almaya çalışır. Buna milletçi sav der Breuily. Milliyetçiliği diğer çıkar grupları gibi ekonomik çıkarlar doğrultusunda yorumlamak hatadır. Milliyetçilik güç ve iktidar isteyen bir siyaset biçimidir. Milliyetçilik her şeyden önce devlet iktidarını ister, ondan sonra kültür, ideoloji ve sınıf benzeri etkiler gelir. Milliyetçilik, milliyetçi hareketler başarıya ulaştıklarında meşruiyetin kaynağı haline gelir (Özkırımlı, 2016:128-135).

Paul R. Brass ise milliyetçiliği araçsalcılık kuramı ile açıklar. Buna göre, milliyetçiliği iktidarını korumak veya siyasal iktidarı ele geçirmek isteyen seçkinler bir araç olarak kullanırlar. Etnik kimliğin ortaya çıkması ve belirlenmesi de seçkinlerin iktidar mücadeleleri ile alakalıdır. Seçkinler içeresinde bulundukları etnik grubun kültürünü araştırıp yeniden belirleyerek karşıt guruplara karşı verdikleri çıkar çatışmalarında dayanak noktası haline getiriler. Brass'a göre, etnik kimlikler

değişken bir yapıya sahiptirler ve canlanıp milliyetçiliğe dönüşmeleri kaçınılmaz değildir. Kültürel kimliklerin şekillenip siyasal bir harekete dönüşmesi seçkinlerin çıkarları doğrultusunda ortay çıkarlar. Toplumların kültür ve değerleri seçkinlerin karşıt çıkar grubu ile mücadelesi sonucu ortaya çıkarlar. Seçkinler oluşan yeni kültürel kimliği kendi çıkar çatışmalarına bir zemin olarak belirlerler (Özkırımlı, 2016:135-136).

Eris J. Hobsbawn ise milliyetçiliği ve milletleri modern dönemde tasarlanmış bir mühendislik icadı olarak ele alır. Ona göre modern dönemde toplumlar için yeni gelenekler icat edilerek sürekli tekrarlanmaları ve ritüel haline getirilerek geçmişten beri var olan geleneklermiş algısı yaratılır (Hobsbawn, 2010:24). Sürekli tekrarlanan gelenekler toplumsal değer ve normlara dönüşürler. İcat edilmiş gelenek ve ritüellerin sürekli tekrarlanmaları geçmişle bugün arasında bir köprü vazifesi görür (Vatandaş, 2010:89). Milli bilinç bu icat edilmiş geleneklerin en başat örneğidir. Modern dönemde icat edilmesine rağmen bireyler arasında toplumsal dayanışmayı ve birlik hissini yaratır. Toplumlar arasında eskiden beri var olan geleneklerin yeni duruma uydurulması ile icat edilmiş gelenekleri ayırır. Eskiden beri var olan geleneklerin değişen durumlara göre uyarlanması her toplumda vardır. İcat edilmiş gelenekler modern toplumlarda meydana gelir. Hızlı sanayileşmenin beraberinde getirdiği toplumsal bölünme ve çözülmeleri engelleyerek toplumsal birlik ve düzeni sağlamak amacı ile gelenekler icat edilir (Hobsbawn, 2010:122-121). Buradan da milli topluluk düşüncesi türer. Millet ve milliyetçilik sanayileşmenin getirdiği toplumsal çözülmenin önüne geçmek için icat edilmişlerdir (Özkırımlı, 2016:142-148).

Modernistlerden olan Ernest Gellner, Bendicht Anderson ve Miroslav Hroch ise milliyetçiliği kültürel ve toplumsal değişimde ararlar (Özkırımlı, 2016:156).

Gellner, milliyetçiği, Weber ve Durkhemin insanlık tarihini evrelere ayırarak anlamaya çalışmasını devralarak, açıklamaya çalışır. Milliyetçiliği siyasi ve kültürel sınırların birbirine uyumlu olmasını savunan bir ilke olarak algılar. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde siyasal birimler milliyetçilik ilkesi doğrultusunda oluşmamışlardır. Ne imparatorluk döneminde ne de şehir devletlerinde milliyetçiliğe rastlanmaz (Gellner, 2013:73-76). Gellner avcı-toplayıcı, tarım ve modern-endüstriyel olmak üzere insanlık tarihini üç evreye böler (Vatandaş, 2010.78-79).

Merkezi bir siyasal güç meydana getiremeyen avcı toplayıcı toplumlarda milliyetçiliğe rastlanmaz. Tarım toplumlarının çoğunda güçlü bir merkezi yapı olmakla birlikte güç dağılımı ve kültür toplumsal statü tarafından belirleniyordu (Gellner, 2013:80-82). Bu toplumlarda kültür, üst kasların kendilerini besin üreticisi olan alt sınıftan ayırmak için tekeline almalarından ibaretti (Gellner, 2013:83). Asker, din adamları, aristokratlar ve bürokratlar kültürü kendi tekeline alan üst kasttı. Besin üreticileri olan alt tabaka ise toprağa bağlı yaşayan sınırlı bir etkileşimde bulunan, yabancılarla iletişimleri olmayan topluklardı. Kültür bu evrede sınıfları birbirinden ayırmaya yarıyordu (Özkırımlı, 2016:160).

Endüstri toplumlarında ise kültür siyasal ve toplumsal yapının destekçisi değil belirleyicisi konumuna geldi. Modern öncesi toplumlarda bireyin rolü kesin olarak belirlenmiş sınırlarla çizilmişti. Toplumsal değişim yoktu. Endüstri toplumlarında ise iletişime olan ihtiyaçtan dolayı herkesin belirli bir dili konuşması gerekiyordu. Toplumsal hareketlilik ve sınıfalar arası geçişkenlik hızlanmıştı (Gellner, 2013:99-14). Modern çağda kültür toplumun tamamına egemen hale gelerek toplumu tanımlamaya başladı. Modern toplumlar akışkan ve hareketli bir yapıya sahip olduklarında kast toplumunu ortadan kaldırdı. Modern toplumlarda uzmanlaşmaya ihtiyaç vardı. Bu uzmanlaşmayı sağlamak için ise genel eğitime gereksinim duyuldu. Endüstri toplumlarında eğitim genel bir ihtiyaçtır ve toplumun belli bir kesimine değil, tamamına verilmelidir. Bu eğitimin temel hedefi pazar ihtiyacını gidermek için genel iletişimi sağlamaya yönelik standart ortak bir dile dayanmalıdır. Eğitimli bireylerden oluşan modern toplumlar bir kimliğe sahip olarak kral veya dine değil, belli bir kültüre sadakat besliyorlar (Gellner, 2013:146). Modern toplumun endüstriyel ihtiyaçlar doğrultusunda, standart bir eğitim alması içinse siyasi bir güce ihtiyaç vardır. Kültür ile devleti bir araya getiren bu eğitim ihtiyacıdır (Özkırımlı, 2016:160).

Milliyetçilik endüstriyel toplum düzeninin sonucunda ortaya çıktı. Fakat millet olma potansiyeline sahip toplulukların çok azı bunu başardılar. Devlet eliyle geliştirilen kültürlerin karşısında, diğerleri kendiliğinden gelişme imkânlarını yitirerek güdük kaldılar. Modern çağda devletler meşruiyetlerini milliyetçilikten aldılar. Kültürel türdeşlik endüstri toplumunun doğal sonucu olarak ortaya çıkıp norm haline geldi. Milliyetçilik, yüksek kültürün alt kültürlere empoze edilmesidir.

Alt kültürden olan etnik hareketlerin ortay çıkması seçkinlerin çıkar çatışmalarından kaynaklanmaz. Alt kültüre sahip bireylerin göç ve iş olanakları sonucu kendi kültüründen olanlarla iletişim kurmalarının, kültürlerine düşmanlık yapanlarla iletişime geçmekten daha kolay olduğunu fark etmeleri etnik farkındalığı meydana getirdi. Alt kültürlerin asimilasyonunun zorlaştığı durumlarda kültürel türdeşlik sekteye uğramaktadır (Gellner, 2013:148-160). Bu durumlar, ten rengi, fiziki farklılık veya alt kültürün simgeleştiği durumlarda meydana çıkar. Kültürel türdeşliğin sağlanamadığı toplumlarda, alt kültüre ait bireyler kendi kültürlerinin dezavantajlı durumunu fark ettiğinde milliyetçi çatışmalar ortaya çıkar (Özkırımlı, 2016:160-164).

Benedict Anderson'a göre millet ve milliyetçilik kültürel bir yapımdır. Millet hayal edilmiş bir siyasal yapıdır. Bir kere ortaya çıktıktan sonra kopyalanmaya müsaittir. Farklı coğrafyalarda uygulanmaya uygundur, karşıt fikir ve görüşlere uyum sağlayabilir (Anderson, 1995:98). Milliyetçilik on sekizinci yüz yıllın sonlarına doğru çıkmış, birbirleri ile ilintisiz kültürel ve siyasal süreçlerin kesiştiği noktada var olmuştur. Asıl mesele milliyetçiliğin nasıl bu kadar güçlü duygular ve bağlılıklar yarattığıdır (Vatandaş, 2010:92). Milliyetçiliği ideolojilerle değil din ve akrabalık gibi olgularla bir arada düşünmek gerekir. Milletin bireyleri birbirlerini tanımamalarına rağmen, düşüncede bir birliktelik fikri taşırlar. Milliyetçilik sınırlıdır, büyük milletlerin bile belli bir sınırı vardır. Egemendir, çünkü aydınlanma düşüncesinin, hanedanlıklara olan bağı ortadan kaldırarak, özgür hayaller kurmalarına zemin hazırladığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Hayal edilen bir topluluk olan millet, iç eşitsizliklere rağmen birlik ve kardeşlik duyguları yaratmıştır. Bireylerin fedakârlık yapmaları ve canlarını vermelerini sağlayan güçlü bir duygudaşlıktır. Milletlerin hayal edilmeleri sahte topluluklar oldukları anlamına gelmiyor. Yüz yüze iletişimin olmadığı bütün büyük topluluklar hayal edilmiş topluluklardırlar. Toplumlar gerçek ve sahte olmalarına göre değil hayal edilmelerine göre ayırt edilirler. Bu hayal edilmiş topluluğun ortaya çıkışı siyasal süreçlerin soncunda değil, kültürel dönüşümlerin sonucunda ortaya çıkmıştır (Anderson, 1995:27-42). Din ve hanedanlığa dayalı sistemlerin gerilemesi milliyetçiliğin ortaya çıkış koşullarını sağlamıştır. Din ve hanedanlık sitemlerinin zaman anlayışları olan eş zamanlılık, süreç içerisinde gerilemiştir. Bu sistemlerdeki zaman algılayışında bugün, gelecek ve geçmiş aynı anda yaşanır. Bunun yerini türdeş zaman algısı

almıştır. Bugün, gelecek ve geçmiş birbirlerinden ayılmıştır. Bu zaman algılayışında yaşanan değişim sayesinde tarih içerisinde geçmişten geleceğe doğru giden bir hayali topluluk tasarlamak mümkün olmuştur (Özkırımlı, 2016:175-183).

Miroslav Hroch'a göre on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Avrupa'da iki siyasi tablo ortaya çıkmıştır. Orta çağdan beri devam eden sürecin sonucunda milli oluşumlarını tamamlamış sekiz devlet vardır. Milli yapıyı ortaya çıkaran siyasi yapı, türdeş seçkinler sınıfı, gelişmiş milli kültür ve yazı dili gibi olgularını tamamlayan bu sekiz ülkeye karşın; türdeş bir seçkin sınıfı ve milli kültürü olan, ama bir devletleri olmayan iki millet vardır (Vatandaş, 2010:85). Siyasal yapılarını oluşturan ulus devletler: İngiltere, Fransa, Hollanda, İspanya, Portekiz, Danimarka, İsveç ve Rusya'dır. Milli yapıya kavuşmasına rağmen Almanlar ve İtalyanlar kendi devletlerini meydana getirememişlerdir. Bunla birlikte ulus devletlerin ve çok etnisiteli imparatorlukların topraklarında yaşayan kendilerine ait yönetici sınıfı olmayan ve kültürel devamlılığını sağlayamamış, egemen olmayan otuza yakın halk vardır. Belli bir coğrafyada yoğunlaşmalarına rağmen başka bir etnik yapıdan gelen yöneticilere sahiptiler (Hroch, 2011:28-32). Zamanla bu toplulukların bazı üyeleri etnik kimliklerinin bilincine vararak potansiyel bir millet olmayı arzulamışlardır. Millet olmalarının önündeki engelleri ortadan kaldırma ve grubun diğer üyelerini ikna etme çabalarını ortaya koymuşlardır (Özkırımlı, 2016:191-194).

Hroch, oluşumunu tamamlamış milletlerin bütün niteliklerine kavuşmayı hedef edinmiş bu hareketlere "milli hareketler" adını verir. Bir milli hareketin başarıya ulaşması üç evreden oluşur. Birinci evre A evresi olarak tanımladığı evrede eylemciler grubun dilini, tarihini, toplumsal farklılıklarını keşfetmek ve topluluğa yaymakla uğraşırlar. Bu evrede siyasal talepler görülmez daha çok kültürel çalışmaların yoğunlaştığı evredir. İkinci evre olan B evresinde, yeni bir eylemci tip ortaya çıkar. Bunlar millet olma bilincini topluluğa yaymaya çalışırlar (Hroch, 2011:51). Zamanla toplumda millet olma bilinci oluşturarak kitlesel desteği sağlarlar. Üçüncü evre olan C evresinde, ise eksiksiz bir toplumsal yapı meydan gelir (Özkırımlı, 2016:194-195).

Etno-Sembolcu yaklaşım ise primordialistlerin görüşlerini reddederek, modernis bakış açısını ise yetersiz saymışlar ve her iki kuramı birleştirerek bir üçüncü bakış açısı meydan getirmişlerdir. Bu bakış açısı milletlerin yoktan var

edilmediğini, milliyetçiliğin geçmişten gelen bir takım mitler ve etnik sembollere dayandırılarak yeniden şekillendirildiğini savunurlar. Geçmişten gelen töreler, etnik semboller, kültürel bağlılıklar milliyetçiliğin şekillenmesinde etkin olduğu görüşündedirler (Özkırımlı, 2016:202-205).

John Amstrong, etnik kimlik oluşumunu antik çağlardan beri süre gelen bir zaman dilimi içerisinde değerlendirir. Kimi yazarlarca eskilicil hata ilkçil olarak değerlendirilse de etno-sembolcu yaklaşımın içerisinde yer alır. İlk dönem çalışmalarında, etnik kimliğin oluşumunu, eski çağlardan beri olagelen, süreç içerisinde farlılıklar gösterseler de özlerini hep koruyan yapılar olarak tanımlar (Vatandaş, 2010:102). Daha sonraki çalışmalarında modernist teoriye yaklaşacaktır. Milletlerin, milliyetçilikten önce de var olduklarını kabul etmekle birlikte modernistlerden ayrı olarak milletlerin icat edildikleri tarihi farklı dönemlerde arar. Etnik kimliklerin zaman içerisinde din ve sınıf gibi kolektif kimliklerle kaynaşıp dönüşmesini inceler. Etnik kimlik ve sembollerin zaman içerisinde değişim ve dönüşümlerini incelemiştir (Özkırımlı, 2016:205-210).

Anthony D. Smith çalışmaları ile etno-sembolculuk bakış açısı ile özdeş hale gelmiştir. Kuramını oluştururken modernist teoriyi eleştirerek işe başlamıştır. Smith'ın temel tezi modern milliyetçiliklerin eski etnik topluluklar ve etnik bağlılıklar dikkate alınmadan anlaşılamayacağıdır. Çoğu milli topluluğun bileşenlerinde etnik geçmişe rastlanır. Her ne kadar bütün milli topluluklar zengin bir etnik geçmişe sahip olmasalar da yeterince incelendiklerinde milletlerin etnik yapıya dayandığı gözlenecektir. Milletlerin oluşumu geniş bir zaman diliminde incelenmelidir. *"Smith'e göre millet: tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anları, kişisel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur"* (Özkırımlı, 2016:212-213).

Smith, etnik kimliğin insanlık tarihi boyunca var olduğu tezinin yanlış olduğunu söyler. Topluluk üyelerinin ortak soy, tarihsel anılara, ortak kültüre, bir toprağa olan bağlılığa verdikleri önem değiştikçe topluluğun bilinci de değişecektir (Smith, 2016:42). Etnik toplulukların birleşme ve bölünme yoluyla oluştuğunu söyler. Birleşme, farklı toplulukların birleşmesi ile yeni bir etnik yapı meydana gelir. Birleşme iki şekilde olur. Şehir Devletlerinde görüldüğü gibi farlı yapıların bir araya gelmesi ve bir kavmin diğerini kontrol altına alması yoluyla olur (Smith, 2016:67-

68). Enik gruplar dinsel ve siyasal nedenlerle bölünerek meydan gelirler (Vatandaş, 2010:103-104). Etnik kimliklerin kalıcı olduğunu kabul etmekle birlikte tarihsel süreç içerisinde dönüşüme uğradıklarını da belirterek ilkçi yaklaşıma karşı çıkmıştır. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan bazı olaylar etnik kimliğin dönüşmesine neden olmuştur. Etnik yapılardaki tarihsel süreçte meydan gelen değişimler devamlılık düşüncesini ortadan kaldırmaz (Özkırımlı, 2016:214-216).

Milliyetçiliğin ortaya çıkışı meselesi Türk milliyetçiliğinin doğuşu konusunda da sorun teşkil eder. Milliyetçi yazarlar Türk milliyetçiliğinin ortay çıkışını modern zamanların ötesine taşımış, Türklerin tarih sahnesine çıktığı zamana kadar götürmüşlerdir. Milliyetçiliği tarihin her dönemi ve her toplumunda bu isimle anılmasa bile var kabul etmişledir. Türklerin tarih boyunca milliyetçi duyguyu taşıdığını ileri sürmüşlerdir. Tarihi metinlere ve mitlere başvurarak milliyetçiliğin Türklerde var olageldiğini kanıtlamaya çalışmışladır (Çalen, 2017:18).

Türk milliyetçiliğini tarihin ilk dönemlerinden beri var olagelen bir gerçeklik olarak gören görüş daha çok Cumhuriyet dönemi milliyetçi yazarlar tarafında dillendirilir. Osmanlı dönemi Türkçü yazarlarsa milliyetçiliğin Avrupa'nın etkisi ile Türker'de ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi Türkçülüğün kurucu isimleri milliyetçiliğin Avrupa'dan Türklere geçtiğini yazmışlardır. Yine bu yazarlar Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Türklerin modernleşme süreçleri ile açıklamış, milletin oluşturulması gerektiğini savunmuş, milliyetçilik duygusunun Türkler arasında yayılması için çaba sarf etmişlerdir (Çalen, 2017:18-19).

## 1.2. II. MEŞRUTİYET ÖNCESİ TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Avrupa'da meydana gelen milliyetçilik fikri Osmanlı gayrimüslim tebaası arasında erken bir dönemde yayılmasına rağmen Müslümanlar ve özellikle Türkler arsında geç bir tarihte meydana geldi. Türk aydınları Avrupa'ya gittikten sonra milliyetçilik fikri ile tanıştılar. Ülkelerine döndüklerinde Tanzimat Aydınlarının tehlikeli olarak gördükleri milliyetçilikten kaynaklanan fikirleri bayraklaştırdılar. Vatan, millet, hürriyet, eşitlik gibi fikirler etrafında yeni bir toplum modeli geliştirmeye çalıştılar (Vatandaş, 2010:116).

Osmanlı devlet adamları arasında ulusçuluğu ilk düşünen Ali Paşa'dır. Ali Paşa, Osmanlıcılık düşüncesinin gayrimüslimler arasında reddedildiğini fark ederek, imparatorluğun ulusçu düşünceden kaçınamayacağını, belki de kurtuluşun ulusçulukta olduğunu fark etmiştir. Ali Paşa, asli unsur olan Türklerin de uluslaşması gerektiğini, etrafındaki kişilere yüksek sesle söylemeye başlamıştır. Türk milliyetçiliğinin gelişmesini imparatorluğun kurtuluşu için bir çare olarak düşünmüştür (Vatandaş, 2010:117).

1860'lı yıllarda devletin üst makamlarında Türk nüfusundan kişiler yer almaya başladılar. Türklerin devletin devamı için en önemli kitle olduğu fikri, devlet katmanlarında kabul görmeye başlar. Anlaşılan devlet ve aydınlar arasında yeni bir zihniyet gelişmeye başlamıştır. O tarihe kadar Osmanlı klasik yönetim anlayışından kaynaklanan daha sonrada Tanzimat döneminde uygulanmaya çalışılan Osmanlıcık politikasından dolayı, Türk unsuru devlet kademelerinde ağırlıklı bir oran oluşturmuyordu. Bu yeni anlayışta Avrupa'daki ulusçuluk fikrinin yayılmasından sonra gayrimüslimlerin milliyetçi isyanlara kalkışmaları da etkili olmuş gözükmektedir (Vatandaş, 2010:118).

Genç Osmanlıların örgütlenerek fikirlerini gazeteler aracılığı ile yaymalarının, milliyetçiliğin kültürel temellerinin üzerinde etkisi büyüktür. Genç Osmanlılar, Tanzimat dönemini eleştirerek, onların yaratmaya çalıştığı Osmanlıcık üst kimliğini sorguladılar. Sultanın şahsını hedef almayan Genç Osmanlılar, yüksek bürokrasiyi hedef tahtasına oturttular. Genç Osmanlılar Tanzimat döneminde yetişmiş olmalarına rağmen devletin yüksek bürokrasisini temsil etmiyorlardı. İlk dönemler her etnik yapıdan üyeleri olmalarına rağmen, sonraları daha çok Türklerden teşekkül ettiler. Devleti kurtarma hedefi ile yola çıkan Genç Osmanlılar, mevcut devlet aygıtını değiştirmeyi esas aldılar. Genç Osmanlılar, İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi aydınlardan oluşmaktadırlar. Batılı fikirleri halka gazeteler aracılığı ile yaymaya çalışırlar. Agâh Efendi ve Şinasi Tercüman-ı Ahval gazetesini çıkarırlar. Daha sonra Şinasi Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkarmaya başlar. Ali Suavi'nin çıkardığı Muhbir gazetesinde Ziya Paşa da yazılar yazar. Genç Osmanlılar, gazeteleri halka ulaşmak için kullanırlar. Temel hedefleri Batılı anlamda bir parlamento teşkil edip, Tanzimat Fermanı ile ortaya konan fikirleri uygulama sahasına koymaktır. Parlamento, hükümeti denetleme görevi üstlenerek,

yapılan yeniliklerin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktı (Vatandaş, 2010:118-119).

Namık Kemal'in temel düşüncesi İslami ve milli değerleri koruyarak batılılaşmadır. Meşrutiyet, birey ve toplumsal hürriyet, toplumun Avrupa Medeniyetini benimsemesi düşüncesinin ana konularını oluşturur (Akgün, 2006:375). Namık Kemal, ulusçuluğa giden yolu açmakla birlikte, ulusçuluk fikrine karşıdır. Anadolu'yu "Türkistan" diye isimlendirmesi, devletin resmi dilini Türkçe olarak kabul etmesi ve vatan kavramını şekillendirmesi sonraki kuşak Türkçülerin üzerinde derin etkiler bırakacaktır. Ali Suavi, Namık Kemal'e göre ulusçuluk fikrine daha yakındır. Dil ve alfabe konusunda fikirleri ulusçulukla bağdaşır. Osmanlı dili yerine Lisan-ı Türki terimini kullanması Türkçenin gelişimi açısından büyük öneme sahiptir ( Uçman, 1989:448). İbadet dilinin Türkçeleştirilmesini de ilk defa savunan kişidir. Kaleme aldığı *"Türk"*, *"Türklerin Mesai-i Zihniyetleri"*, *"Hive Tarihi"* gibi makaleleri ile Türk kavramına destek vermiştir. Ali Suavi'ye göre Türkler eski ve üstün bir ırktırlar, Türkçe dünyanın en gelişkin dilidir, İslam Medeniyetini meydana getirenler Türklerdir (Vatandaş, 2010:120-121).

Osmanlı'da dilde sadeleştirme faaliyetleri daha Tanzimat öncesinde başlamıştır. Takvim-i Vekâyi'nin yayına girmesinden sonra halk dili ile resmi dil arasındaki farklıktan dolayı çok az okuyucu bulur. Dönemin Hariciye Nazırı Akif Paşa, bürokrasinin karmaşık dilini sadeleştirmek için girişimde bulunur. Yeni açılan Batı tarzı okullarda teknik terimlerin çevrilmesinde de bir takım sıkıntılar görülür. Akif Paşa'nın başlatmış olduğu dilde sadeleştirme hamlesi Tanzimat Aydınları tarafından sürdürülür. 1951 yılımda Encümen-i Dâniş kurularak Osmanlıcanın gramerinin yazılmasına karar verilir. İlkin Ahmet Cevdet Paşa daha sonra Fuat Paşa bu iş için görevlendirilir. Kitap, bir yıl sonra yayınlanır. Kitabın en önemli özelliği Türkçe, Arapça ve Farsça gramer kurallarının ayrı olarak ele alınmasıdır. Devletin başlattığı resmi dili sadeleştirme hareketi, 1860'lardan itibaren edebiyat alanında karşılığını bulur. Ahmet Mithat Efendi, Şinasi, Muallim Naci, Ahmet Cevdet Paşa gibi aydınlar yazılarında daha sade bir dil kullanırlar. Namık Kemal ve Ali Suavi dilde sadeleştirmeyi savunurlar. Halk dili ile resmi dil arasındaki farklılığın giderilmesi için çaba sarf ederler (Vatandaş, 2010:158-164).

Ahmet Vefik Paşa, *"Lehce-i Osmani"* adlı kitabını 1877 yılında yayınlar. Kitapta Osmanlıcanın, Türkçenin sadece bir kolunu teşkil ettiğini yazar. Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler arasında ayırım yapar (Akçura, 2015a:35). Kitabı yazma amacını ise Osmanlı belagatine dönmek ve kullanılmayan yabancı kelimelerin dilden atılması olarak açıklar. Süleyman Paşa İlmi Sarf-ı Türkî kitabını 1874 yılında yayınlar. Cevdet Paşa Kavaid-i Türki adlı kitabını okullarda okutulmak üzere yazar (Gökalp, 2018a.536). Süleyman Paşa Türkçe ismini bilinçli bir şekilde seçmiştir. Ona göre Osmanlı bir dilin değil devletin ismidir. Dilin ismi ise Türkçedir (Vatandaş, 2010:165).

XIX. yy.'ın sonlarına doğru tasfiyecilik hareketi ortaya çıkar. Tasfiyeciler hareketi, yazı dilinin sadeleştirilmesini radikal bir biçimde savunarak Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılmasını savunurlar (Gökalp, 2018a:538). Ahmet Mithat, Şemsettin Sami, Necip Asım, Mehmet Celâl, Tepedelenlizâde Kâmil, Fuad Köseraif gibi isimler bu akımın en önemli temsilcileridirler. Tasfiyeciler Türkçe'nin sadeleştirilmesi noktasında önemli bir rol üstlenirler (Vatandaş, 2010:166).

Ahmet Cevdet Paşa İslam öncesi Türk tarihi ile ilgilenmemekle birlikte, İslam tarihini Arapların ve Türklerin tarihi olarak inceler. Türklerin İslam öncesi tarihine dair ilkyazı Ahmet Vefik Paşa tarafından kaleme alınır (Gökalp, 2018a:535). 1864 yılında *"Hive Hükümdarı Ebulgazi Bahadır Han'ın Evşâl-ı Şecere-i Türkî"* isimli kitabını tercüme eder. Kitap genel Türk tarihini anlatmaz. Fakat kitap Osmanlıların daha önce ilgilenmedikleri Türk tarihinin farklı bir veçhesini ele alır. Ahmet Hilmi Efendi, William ve Robert Chambers'ın kaleme aldıkları *"Chambers Jurnal"* adlı altı ciltlik tarih kitabını *"Tarihi Umumi"* adı ile yayınlar. Bu kitap Türker'in Osmanlı öncesi dönemini de konu edinmesi açısında Türk tarihine ilgiyi artırır (Vatandaş, 2010:214-215). Süleyman Paşa Türk tarihine genişçe bir yer vererek *"Tarih-i Âlem"* isimli kitabını yayınlar (Akçura, 2015a:63). Süleyman Paşa kitabını Batılı kaynaklara dayanarak yazmıştır. Ali Suavi, Paris'te çıkardığı Ulûm gazetesinde Şarkiyatçılara dayanarak Türk tarihi ile ilgili birçok yazı kaleme alır. Ahmet Mithat Efendi, *"Mufassal Tarih-i Kurûn-ı Cedide"* isimli kitabını yayınlayarak Türklerin, tarihte önemli bir millet olduklarını Osmanlıların Türk olduğunu, Osmanlı Hanedanı'nın Kayı Boyundan geldiğini savunur (Vatandaş, 2010:214-215).

Mehmet Tevfik, *"Küçük Telhis-i Tarih-i Osmanî"* adlı kitabını yayınlar. Bu kitapta, Türklerin genel özelliklerini vererek, Tatarların, Hunların, Moğolların, İskitlerin Türk olduğunu savunur. Ona göre Oğuz Han, Hz. İbrahim döneminde yaşamış şanlı bir kişi olarak Osmanlıların atasıdır. 1890'lı yıllarda Ulûm ve İkdâm gazetelerinde Türk tarihi ile ilgi pek çok yazı yayınlanır. Necip Asım 1900 yılında *"Türk Tarihi"* isimli kitabını yayınlar. İslam öncesi Türk tarihini konu edinerek bu dönem tarihinin incelenmesi gerektiğini yazar. Ünlü şarkiyatçılardan Arminus Vambery ve Leon Cahun'un kitapları Osmanlı aydınları arasında popülerdir (Vatandaş, 2010:216-217).

Türkçülük 1880'lerde dil ve tarih çalışmalarının ön plana çıktığı kültürel bir hal almıştır. Şemsettin Sami'nin dile yoğunlaşması ve İkdam Gazetesinin "Türk Gazetesidir" başlığıyla çıkmasını Şerif Mardin Türkçülüğün kültürel olarak gelişeceğinin göstergesi olarak kabul etmiştir (Mardin, 1996:63).

II. Meşrutiyette kadar Türk dili ve Tarihi ile ilgi yapılan çalışmalar, Türkçülüğün kültürel olarak gelişmesini sağlamıştır. Bu dönem yapılan çalışmalarla Osmanlı Aydınlarının dikkati Türkler üzerinde yoğunlaşır. II. Meşrutiyet sonrası Türkçülük hareketinin geliştirilip devlet politikası haline getirilmesini sağlayan nesil bu dönemde yazılan tarih ve dil kitapları sayesinde Türklük bilincinin temellerini alırlar. Türklerin milli bilincinin gelişmesi bu dönemde atılmıştır. Bu dönemdeki kültürel Türkçülük sayesinde, ilerde Türkçülük siyasal bir boyut kazandığında aydınlar ve toplum katında konjonktürün yardımı ile kolay kabul görmüş ve milletleşme gerçekleşmiştir.

## 1.3. II. MEŞRUTİYET SONRASI TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

II. Meşrutiyetin ilanından sonra genel bir hürriyet ortamı olmuştur. Türkçülük fikrini kültürel olarak savunmaya başlayan dergiler yayınlanır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlıcılık politikasını yürütmekle birlikte bu dergilerle de yakından iletişim halinde olurlar. Genç Kalemler dergisi, Türk Yurdu dergisi, Türk Sözü dergisi, Halka Doğru dergisi başlıca Türkçü dergilerdir. Türkçü dergilerde kültürel Türkçülük faaliyetleri yürütülür. Türk Ocaklarının kurulması ve Balkan Savaşlarında yaşanan hezimet sonrasında, siyasal Türkçülük ön plana çıkar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkçülük siyasetini benimser.

II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlıcılık politikası zirveye çıkmakla birlikte tartışmaları da beraberinde getirdi. 1908 sonrasında yapılan seçimlerde etnik yapılara dayalı siyasetler izlendi. Her parti etnik yapılardan adaylar gösterdi. Fakat Arap vilayetlerinde de Türkçe konuşulmasına yönelik çalışmalar üzerine; Arap asıllı milletvekilleri, İttihat ve Terakki Cemiyetini Türkçülük yapmakla suçladılar. Osmanlı'daki etnik yapılar milliyetçilik davası güderken, Türkler milliyetçi fikirlerden ve tartışmalardan uzak kalamadılar (Yazıcı, 2017:268-269).

*"Genç Kalemler"* dersinin ne zaman yayın hayatına başladığı bilinmemekle birlikte 1910 yılında yayın hayatına başlamış olması ihtimal dâhilindedir. Derginin ilk sayılarında yayın tarihi verilmez. Dördüncü sayısında 23 Temmuz 1910 yayın tarihi olarak verilir. Genç Kalemlerin ilk cildi *"Hüsn ü Şiir"* olarak çıkar. 2. Cildinden itibaren Genç Kalemler adını alır. *"Hüsn ü Şiir"* olarak yayınlanan sayılarında dilde sadeleştirme ve yeni edebiyatı savunulmakla birlikte siyasal anlamda Osmanlıcılık fikri savunulmuştur (Arai, 2016:50-56). *"Genç Kalemler"* dergisi ikinci cildinden itibaren yeni bir dönüşüm yaşayarak, Yeni Lisan Hareketini başlatır. Yeni Lisan Harekâtı, Osmanlı Devletinin halka dayanması için halk dili ile yazı dilinin yakınlaştırılmasıydı. Yeni Lisan Hareketi, Türkçeyi sadeleştirmek gerektiğine inanıyordu. Türkçe'nin sadeleştirilmesi Arapça ve Farsça terkiplerin atılması ve halk diline geçmiş yabacı kökenli kelimelerin korunması gerektiğine inanıyordu. Genç Kalemler dergisi Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp gibi yazarlar tarafından çıkarılıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile de yakın bir bağı vardı derginin. Derginin yazarlarından Ziya Gökalp İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkez heyeti üyesiydi. Genç Kalemlerin birinci cildinin başyazarı Nesimi Sarım Cemiyetin merkezi umumi kâtibiydi. Ömer Seyfettin Hareket Ordusunda görev almıştı (Arai, 2016:50-75).

*"Genç Kalemler"*, süreç içerisinde Türkçü fikirlerin savunulduğu platform haline geldi. Genç Kalemler, Türk dilinin sadeleştirilmesini temel yayın politkası olarak belirlediler. İstanbul Türkçesi'ni, Türk Dili için temel referans olarak aldılar. Tasviyecilerin, Türkçe'nin yabancı kelimelerin tamamından arındırlması tezine karşı çıkıtlar. Türkçeleşmiş yabancı kelimlerin korunması gerektiği görüşünü savundular. Osmanlıcanın karmaşık gramer yapısının sadeleştirilmesiniden taraftılar ( Odabaşı, 2006:580-584).

1908 yılını Kasım ayında Yusuf Akçura, Necip Asım ve Veled Çelebi'nin öncülüğünde Türk Derneği kurulur. Daha birçok Türkçü aydın derneğe katılacaktır. Derneğin amacı Türklerin dil, tarih ve kültürünü araştırmak ve bu araştırmaları yayınlamak şeklinde tanımlanmıştır. Türk Derneği, Türk Derneği Dergisini yayınlar (Akçura, 2015a:243). Dergide Orta Asya Türkleri ile ilgili yazılar yayınlanır. Türk Derneği, Türkoloji çalışmaları yapmak için kurulmuştur. Kültürel Türkçülüğü savunmakla birlikte siyasal anlamda Osmanlıcılık fikrini savunmuşlardır. Üyeleri arasındaki fikir ayrılıklarından dolayı dernek kapanır (Sarınay, 2005:104-112).

Çeşitli Avrupa kentlerinde Türk Yurdu adlı dernekler kurulur. Bu derneklerin amacı Türk kültürünü incelemek ve Türklük bilincinin yayılmasını sağlamaktır. 1911 yılında Mehmet Emin, Ahmet Hikmet, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzâde Ali, Yusuf Akçura ve Dr. Âkil Muhtar öncülüğünde Türk Yurdu Cemiyeti kurulur. Cemiyet Türklerin kültürel gelişimlerini sağlamak için kurulmuş ve bu iş için basını kullanmayı amaçlamıştır. Cemiyet Türk Ocağının kurulma çalışmalarının yapıldığı döneme denk geldiği için pek faaliyet gösterememekle birlikte, Türk Yurdu dergisini yayın hayatına kazandırır (Sarınay, 2005:118-125).

30 Kasım 1911 yılında yayın hayatına başlayan Türk Yurdu dergisi milli iktisat politikasına öncülük etmiş, Türkçülüğün halkçı bir muhteva almasını sağlamış, geniş kitlelere ulaşmak için sade bir dil kullanmıştır (Akçura, 2015a:247). Türklerin çağdaş bir toplum teşkil etmelerinin savunuculuğunu yapmıştır. Balkan Savaşları döneminde öğrenciler arasında büyük ilgi gördü, Dergi İttihat ve Terakki'nin kontrolüne girmemekle beraber İttihatçı iktidar tarafından himaye edilmiştir (Sarınay, 2005:127-130).

Balkan Savaşlarından sonra iktidarı doğrudan ele alan ve otoriter bir yapı kuran İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkçülük Hareketini doğrudan sahiplendi. Türkçü çevrelere devlet desteği sağladı. Bu yapıların doğrudan yönetiminde bulunmaya başladı. Devletin Türkçülüğü doğrudan desteklemesi ve sahiplenmesi neticesinde Türkçülük özellikle İslamcı çevrelerde tartışma haline geldi. Türkçü çevrelerle İslamcı çevre arasın kavmiyet ve ırkçılık temelli tartışmalar yapıldı. İslamcıların temel argümanı kavmiyetçiliğin Müslümanlar arasında ayrılıklar yaratacağıydı. İttihatçılar ümmet birliği anlamında İslamcılıktan vazgeçmekle birlikte oluşturmaya

çalıştıkları Türkçülük temelli yeni kimliğin en güçlü bileşeni olarak İslam Dinini temel referans noktası yapmaya devem ettiler.

"*1914 yoğun bir kavmiyet (milliyetçilik) ve cinsiyet (ırkçılık) tartışmasının yaşandığı bir yıl oldu. Türkçüler kendilerini milliyetçi fikirlere yönelten şeyin "Türklerin dışta ve içte maruz kaldığı tehlikeler" olarak tarif ederken, İslamcılar bunu meşrutiyet sonrası "Avrupa'dan ödünç aldığımız İslam vücudunun veremi" olarak görüyordu. "İslam'da Dava-yı Kavmiyet" kitabının yazarı Babanzade Ahmet Naim bu tartışmalar içerisinde en dikkat çeken isimlerden birsidir. Kavmiyetçi fikirleri savunanları Türkçü ve Türkçü-İslamcı şeklinde kategorize eden Ahmet Naim Bey, bunlardan birincisinin " yeni bir iman", "yeni bir kavim" peşinde aslen "dinsizlik mefkûresi" peşindeydi*" (Yazıcı, 2017:272-273) şeklinde tarif ederek karşı çıkıyordu.

Bu tartışmalara Türkçü ve İslamcı olan bir diğer grup da dahil oldu. Bunlar genelde Türkçü çevre içerisinde bulunan kişilerdi. Temel argumanları milliyetçiliğin ve batıcılığın İslam dini ve değerleri ile çatışmadığıydı. Bu anlayış İttihatçı çevrelerde de destekçi buldu.

Balkan Savaşları'na kadar sınırlı bir çevrede, aydınlar arasında revaçta olan Türkçülük, savaşın beraberinde getirdiği yıkım ve öfke ortamında hızlıca devlet katmanlarında ve kitlede karşılık bulmaya başladı. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinin temel ideolojisi haline gelerek ulus devlete giden yolda başat aktör oldu.

### 1.3.1. İttihat Terakki Cemiyeti ve Türkçülük

İttihat Terakki Cemiyeti 1889 yılında İbrahim Temo, Mehmet Raşit, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet tarafından Mekteb-i Tıbbıye-i Şâhâne de kuruldu (Hanioğlu, 1985:174). Zamanla II. Abdülhamit Rejimine karşı muhalif hareketleri bünyesinde topladı. Cemiyet 1895 yılında İstanbul'da ulema ile iletişime geçerek cemiyetin toplumsal tabana yayılması için çaba harcadılar. Aynı yıl Paris'te bulunan pozitivist görüşleri ile tanınan Ahmet Rıza ile iletişime geçtiler. Ahmet Rıza Cemiyetin örgüt yapısını ve temel ilkelerini belirlemek koşulu ile Cemiyet katılmayı kabul etti (Hanioğlu, 1985:179). 1895 yılının aralık ayında Meşveret gazetesi Cemiyetin yayın organı olarak faaliyete başladı (Hanioğlu, 1985:178).

1986 yılında Cemiyet çok sayıda bürokrat ve subayın onayını alarak askeri darbe planı yaptı. Ahmet Rıza darbeye onay vermedi. İstanbul ve Paris şubeleri arasında fikir ayrılığı oluşsa da darbe plana uygulanmadan yapılan bir ihbar üzerine teşebbüs çökertildi ve önde gelen İttihatçılar sürgüne gönderildi (Hanioğlu, 1985:184).

1987 yılında Ahmet Celalettin Paşa Cemiyet üyeleri ile bir anlaşmaya varmak için Paris'e gitti. Ahmet Rıza anlaşmaya yanaşmamakla beraber Cemiyetin liderlerinden Mizancı Murat Bey anlaşmaya imza koydu ve İstanbul'a geldi (Hanioğlu, 1985:278). Sürgüne gönderilen İttihatçılar affedilerek çeşitli yerlerde görevlendirildiler Bu tarihten sonra Cemiyet, pek bir faaliyet gösteremedi. Cemiyet, Damat Mahmut Paşa ve oğulların Paris'e kaçarak Cemiyetle iletişime geçmesi ile başlayan bir hareketlenme dönemine girdi. 1902 yılında Osmanlı muhalefetini birleştirmek üzere bir kongre tertip edildiyse de, yabancı devletlerin Osmanlı'ya müdahalesinin kongrede savunulması sonucu kongre başarısız oldu (Hanioğlu, 1985:645-649).

1906 yılında Talat Paşa, İsmail Canbolat, Mustafa Rahmi'nin önderliğinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Kuruldu. Bu Cemiyet kısa zamanda Makedonya Vilayetinde örgütlendi. Doktor Nazım'ın teşebbüsleri sonucu 1907 yılında İttihat Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti birleştiler. Yeniden güçlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılında II. Abdülhamit'e, Meşrutiyeti yeniden ilan ettirdiler. 31 Mart Vaksından sonra II. Abdülhamit'in sahneden çekilmesi ile birlikte yönetimi ele almaya başladılar. Devleti, Babı Ali Baskınına kadar perde arkasında yöneten Cemiyet, bu tarihten sonra yönetimi doğrudan ele aldı (Hanioğlu, 2001:479-482).

1890'larda siyasal örgütlenmesini tamamlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti Batılıların kendilerine verdiği "Jön Türk" ismini kabul etmişledir. Cemiyetin ilk dönem metinlerinde Türk ve Müslüman tabirleri bir arada kullanılır. Ermenilerin 1893 yılında Osmanlı başkentinde yaptıkları gösteriden sonra ilk siyasi bildirisini yayınlayan Cemiyetin, bu bildirisinde milliyetçi temayüller taşıdığı gözlenir. Bildiri "Müslümanlar ve ey sevgili vatandaşlarımız Türkler" hitabı ile başlar ve metnin ilerleyen bölümlerinde Ermeni gösterilerinden rahatsızlıklarını belirtikten sonra,

kendilerini Türk olarak tanımlayıp, ıslahat isteklerini hükümete yöneltirler (Yazıcı, 2017:266).

Cemiyet kuruluşundan itibaren İmparatorluğun bütünlüğünü savunmuş, ayrılıkçı hareketlere karşı koymuştur. Cemiyete Osmanlı'nın bütünlüğünü savunan herkesin katılabileceği prensip olarak kabul edilse de, gerçekte Müslüman gençlerin katılımı kabul edilmiştir. Müslümanlardan da Türk kökenli gençlerin Cemiyete katılmasına özen gösterilmiştir. Cemiyetin kurucularından olan uzun süre fikri liderliğini yapan Ahmet Rıza, Cemiyeti Türk ve Müslüman olarak tanımlamıştır. Fethi Okyar ise dönemin şartlarında niyetlerini aşikâr ortaya koyamasalar da Cemiyetin Türk milliyetçisi olduğunu beyan etmiştir (Semiz, 2014:222-223).

İttihat ve Terakki Cemiyeti Türk milliyetçiliğine sıcak baksa da Osmanlıcılık politikasını uygulamaktan Balkan Savaşları'nın sonuna kadar vazgeçmemişledir. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı birliğini, hürriyet sayesinde sağlayacaklarını beyan etmiş ve İmparatorluğun gayrimüslim halkların muhalif grupları ile yakın temasta olmuşlardır. Osmanlı birliği fikrine zarar verir kaygısı ile Türk milliyetçiliğine olan eğilimlerini gizli tutmuşlardır (Semiz, 2014:223).

II. Meşrutiyetten sonra Balkanlar'da, Anadolu'da ve Arap vilayetlerinde meydana gelen isyanlar ve ayrılıkçı hareketler İttihat ve Terakki Cemiyetinin Osmanlıcılık politikasından vazgeçerek Türkçülüğü benimsemesine neden olmuştur. Cemiyetin basındaki temsilcisi Hüseyin Cahit Yalçın *"İttihat ve Terakki Osmanlıcılıktan vazgeçmiştir. Türkçülük dışında izleyebileceği başka bir yol da bulunmamaktadır. Eğer Türkler İmparatorluğu idare etmeye devam edeceklerse Türkçülük tek tercih seçeneğidir. Etnik ayrılıkçı akımlar sebebi ile İttihat ve Terakki Âdemimerkeziyete şiddetle karşıdır. Çünkü bu Midilli, Sakız ve diğer adaları Rumların kucağına atmak anlamına gelir"* böyle ilan ediyordu. Cemiyet, Balkanlar'da ve Anadolu'da ayrılıkçı dernek ve grupların her türlü faaliyetlerini yasakladı. Giderek Türkçü politikalar benimseyip çoğunluğu Müslüman ve Türk olan Anadolu'da merkezi bir yapı meydana getirmeye çalıştılar (Semiz, 2014:230).

Erık j. Zücher'e göre İttihatçıların ne kadarının gerçekten Osmanlıcı oldukları tartışmalıdır (Zürcher, 2015:341). Fakat Cemiyetin kurucu kadroları Türkçülük fikrine uzak olmasalar da Osmanlıcılık politikasının devletin dağılmasını

önleyeceğini düşündüklerinden, bu politikayı Balkan Savaşlarına kadar uyguladılar. Balkan Savaşları sonucunda Osmanlıcılık politikasını terk eden İttihatçılar, Arap ve Arnavut isyanlarından sonra da İslamcılık politikasını terk ettiler.

Cemiyet liderleri I. Dünya Savaşında Pantürkçü ve Panturancı politikalar benimsediler (Zürcher, 2015:344). Türkçü yayın kuruluşlarına ve kurumlarına hamilik yaptılar. Savaş esnasında propaganda faaliyetlerini Türkçülük, milliyetçilik İslamcılık temelinde yürüttüler. Tük Ocaklarını doğrudan kontrol edemeseler de birçok üyeleri ocak yönetimine girdiler. Dilde sadeleştirme faaliyetlerine destek verdiler.

İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı doğrudan kontrol ettikten sonra Türkçü dernek ve dergilere yoğun bir destek vermeye başladı. Süreç içerisinde İttihatçı çevrelerde Türkçlük egemen bir anlayış haline geldi. Türkçü ideoloji benimsemesine rağmen İttihatçılar İslam'ın kitleleri seferber etme özelliğinden de yararlanmaya devam ettiler. Müslüman ümmetinin birliği projesini bir tarafa koymakla birlikte İslam dini milliyetçiliğin bir bileşeni haline getirdiler.

### 1.3.2. Türk Ocağı ve Türkçülük

Türk Ocakları'nın ilk nüvesi Askerî Tıbbiye öğrencileri arasında başlar (Üstel, 2010:52). Askerî Tıbbiye öteden beri hürriyetçi ve milliyetçi fikirlerin yaygın olduğu bir kurumdur. İttihat ve Terakki Cemiyeti de Askerî Tıbbiye' de kurulmuştur. Öğrencilerin, Türkler' in sosyal kalkınması için Türk gençleri ve aydınlarının ortak hareket edecekleri bir platform arayışları neticesinde, Türk Ocakları ortaya çıkmıştır. "190 Tıbbiyeli Türk Evladı" adlı bir makale yayınlayan öğrenciler, aydınlar nezdinde çeşitli girişimlerde bulundular (Akçura, 2015a:252). Bu beyannamede dile getirdikleri fikirler, Türk Milletinin sosyokültürel ve sosyoekonomik olarak yükseltilmesi gerektiği ve bunun için ülke sathında örgütlenmesi geren bir cemiyetin kurulması lazım geldiğini deklare ediyorlardı. Bu cemiyet siyaset üstü olmalıydı ve tamamen Türklerin menfaatine çalışmalıydı (Sarınay, 2005:134-140).

20 Haziran 1911'de Ahmet Ağaoğlu'nun evinde bir toplantı gerçekleştirilir. Bu toplantıya Tıbbiyeli 231 öğrenciyi Hüseyin Fikret ve Remzi Osman temsil etmektedirler. Toplantıya Ahmet Ferit, Mehmet Emin, Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik, Emin Bülent, Fuat Sabit ve Ahmet Ağaoğlu katılmışlardır (Üstel, 2010:55).

Toplantı başkanlığını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul milletvekili Ahmet Nesimi Bey yapmıştır. Fuat Sabit'in teklifi üzerine kurulacak olan cemiyetin adı Türk Ocağı olarak belirlenir. Ocağın nizamnamesi hazırlanır ve yönetimi belirlenir. Ocağın murahhasları olarak Hüseyin Fikret, Remzi Osman, Mehmet Emin, Ahmet Ferit, Ahmet Ağaoğlu, Fuat Sabit Beyler seçilirler. Geçici yönetim kurulu bu toplantıda belirlenir. Başkanlığa Mehmet Emin, ikici başkalığa Yusuf Akçura, kâtipliğine Mehmet Ali Tevfik, veznedar olarak da Fuat Sabit'i seçilirler (Sarınay, 2005:140).

Fiili olarak yukarıda anlatılan toplantıda kurulmasına rağmen resmi kuruluşu dokuz ay sonra gerçekleşecektir. Resmi kuruluşuna kadar nizamnamenin şekillenmesi için çeşitli toplantılar gerçekleştirilir (Arai, 2016:115). Bu toplantılardan biri de Ziya Gökalp'ın katılımı ile İttihat ve Terakki Merkezinde yapılır. Kuruluş duyurusunu, mesul murahhas olan Halis Turgut, 25 Mart 1912 yılında duyurur (Sarınay, 2005:141).

1912 yılının sonlarına doğru Türk Ocakları kapanma tehlikesi geçirir. Balkan Savaşları'ndan sonra Türk Ocağı, İslamcı ve Osmanlıcı aydınlar tarafından ırkçılık yapmakla suçlanırlar. Maddi imkânsızlıklar ve savaş ortamının beraberinde getirdiği toplumsal bunalımlar, Ocağın kapanmasını gündeme getirmiştir. Ocağın kapanması Hamdullah Suphi'nin 18 Mayıs 1913 yılında başkanlığa seçilmesi ile atlatılır (Üstel, 2010:61). Hamdullah Suphi olağanüstü teşkilatçı bir yeteneğe ve hitabet gücüne sahip olduğunu ocağın içerisine girdiği krizi atlatarak, ülke çapında örgütlendirerek göstermiştir. Balkan Savaşları'ndan sonra Türk Aydınları arasında başlayan milli bilinç Türk Ocaklarını merkezi bir konuma getirmiştir. Türk Ocakları siyasal Türkçülüğün yayılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir (Sarınay, 2005:142-147).

1931 yılında kapatılana kadar faaliyetlerine devam eden Türk Ocakları kültürel Türkçülüğün, siyasal Türkçülüğe evrilmesinde yaptıkları faaliyetlerle sürece ortam hazırlamışlardır. İlk döneminde Türk Ocaklarının amacı, hâkim unsur Türklerin üstünlüğüne vurgu yaparak milli bilincin gelişmesine zemin hazırlamaktır. Türk Ocaklarının milliyetçilik anlayışı dil ve kültür ortaklığında gelişmiştir. İttihatçı kadroların I. Dünya Savaşı ortamında Turancılık politikalarını benimsemesi ile birlikte, Türk Ocakları da bu politikaya dolaylı olarak hizmet etmiştir. 1913 yılından sonra iktidarı tam olarak eline alan İttihat Terakki Cemiyeti Türk Ocaklarının

yönetimini kısmen ele geçirmiştir. Yusuf Akçura gibi yöneticileri sayesinde Türk Ocakları kısmen bağımsızlığını korumayı başarmıştır (Üstel, 2010:242).

### 1.3.3. Balkan Savaşları ve Türkçülüğe Etkisi

Balkan Savaşları iki aşamada olmuştur. Birinci Balkan savaşı Balkan Birliği ülkeleri olan Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ, Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında yapılmıştır. Karadağ 8 Ekim 1912'de Osmanlıya savaş açarak diğer Balkan Devletlerinin de savaşa girmesi ile savaş başlamıştır (Shaw, 2010:351). Osmanlı Devleti bu savaşta iki ayrı cephede savaşmıştır. Doğu cephesinde Bulgarlara karşı alanın mağlubiyetler neticesinde Bulgar Orduları, İstanbul önlerine kadar gelmişlerdir. Batı cephesi de kısa zamanda çökerek Selanik, Sırp Ordusu tarafında işgale uğramıştır. Edirne uzun süren direnmekle birlikte kaybedilmiştir. 10 Haziran 1913'e imzalanan Londra Antlaşması ile savaş sona erer. İkinci Balkan Savaşı Bulgaristan ile diğer Balkan Devletleri arasında geçmiştir. Osmanlı Devleti de bu savaşta Bulgaristan'a savaş açmış ve Edirne kurtarılmıştır (Köroğlu, 2004:122).

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti açısından tam bir felaketle sonuçlanmıştır. Büyük toprak ve nüfus kaybının yanında devlet, binlerce mülteci, ekonomik sıkıntılar ve hasatlıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Savaş sonucunda terhis edilen Osmanlı askerlerinin sevki, İstanbul'u korumak için Gelibolu üzerinde yapılmış bu sefer de Anadolu'nun çeşitli kentlerinde salgın hastalıklar yayılıp binlerce can kaybına neden olmuştur. Savaştan sonra yaşanan salgın nedeni ile savaş esansında verilen kayıplardan çok daha fazlası verilmiştir (Köroğlu, 2004:223).

Modern dönemde yapılan savaşlar, kitlesel seferberliğe dayandığı için cephe ile cephe gerisini birleştirerek milli bilincin oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. Modern dönem öncesinde savaşlar mesleği askerlik olan sınırlı gruplar arasında gerçekleştiği için milli bilincin oluşumuna katkı sağlayacak semboller üretmemişlerdir. Modern dönemde savaşlar güçlü yatay ilişkilere ihtiyaç duyar, alt sınıfların seferber edilmesi için. Modern dönemde tarihin aktörü haline gelen halk kitleleri savaşlar sonucu milli bilince daha çabuk varmışlardır (Taştan, 2017:47).

Savaşlar, halkın seferber edilmesi ve modern dönemde ortaya çıkan zorunlu askerlik ile birlikte milli bilincin inşasında önemli bir işlev üstlenmiştir. Savaşlar uzadıkça seferberlikte uzayacak, asker olanlar arasında iletişim ve birlik ruhu

artacaktır. Bu da beraberinde milli bilinci getirecektir. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı Anadolu'da milli bilince dayalı bir devlet kurulması ile sonuçlanmıştır (Taştan, 2017:50-51).

Savaşın dayanışma ve kitlesel hareketliliği sağlayarak milli bilinci meydan getirmesinin üç yöntemi vardır. *"Savaşın kutsanması, kitle seferberliğinin teşviki, tarihin ve vatanın yeniden tanımlanması bunların başından gelir."* Savaş dönemlerinde din ile milli bilinç iç içe geçer. Milli argümanlar, dini argümanlara dönüştürülür. Din millileştirilerek savaş ve millet kutsanmış olur. İslam dini kâfirlere karşı savaşı cihat olarak tanımlamış ve kutsal saymıştır. .Balkan Savaşlarında "hilal-salib" savaşı olarak anlatılmıştır ve propaganda bu yönde geliştirilmiştir. Amaç yapılan savaşa bir kutsiyet atfetmenin yanında, tarihsel geçmişi kullanarak biz ve onlar algısını geniş bir çerçeveye oturtarak Türk etnisitesi dışında kalan diğer Müslüman etnik grupları da seferber etmektir (Taştan, 2017:52).

Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı toprak bütünlüğüne yönelik Arnavutluk İsyanı, Makedonya' da yaşanan asayişsizlik ve Balkan Devletlerinin savaş hazırlıkları Osmanlı kamuoyunu hareketlendirmiştir. Osmanlı kamuoyunda savaş isteği hâkim bir hal almaya başlamıştır. Savaş Balkan devletleri ile bir hesaplaşma aracı olarak algılanıyordu. Gazetelerde halka seferberlik çağrıları yapılmış, iktidar ve muhalefet savaşın millet için ölüm kalım savaşı olduğunu kitlelere yaymaya çalışmışlardır. Savaştan önce ülkenin değişik yerlerinde kitlesel mitingler düzenlenmiştir. Yapılan bu propagandalar sonucunda Balkan meselesi vatandaşların gündelik hayatın sorunları arasına dâhil olmuş ve milli bilincin meydan gelmesine katkı sunmuştur (Taştan, 2017:57). Osmanlı için Balkan Savaşları bir son olduğu kadar milli devlete giden sürecin başlangıcıdır. Milli mücadelenin başlangıcı Zafer Toprak'a göre Balkan Savaşları'dır. Bu savaşlar sonucunda Osmanlı kimliğinden vazgeçilerek milli kimlik inşa edilmiştir (Toprak, 2002b:45-46).

Donanma Cemiyeti 1909 yılında kurulmasına rağmen asıl gelişimini 1913 yılından itibaren yapmıştır. Ege Denizi'nde artan Yunan tehdidine karşın orta sınıf meslek erbabı tarafından kurulan ve hükümetten de destek gören cemiyet yarı resmi bir statüye sahiptir. Osmanlı donanmasının güçlenmesi amacı ile kurulmuştur. Çeşitli yerlerde şube açan Cemiyet Şeyhülislamın fetvası ile Müslümanların fitre ve zekâtlarını da topluyordu. Balkan Savaşları öncesinde şube sayısı 331'e ulaşmıştır.

Hükümet desteği ile yurtdışında da teşkilatlanmıştı. Bakan Savaşları başladığında cemiyet geniş teşkilat ağı aracılığıyla kitleleri seferber etmiştir (Taştan, 2017:59).

II. Meşrutiyet sonrasında toplumsal ve siyasal hayata katılan kadınlar, Balkan Savaşlarında kitlesel seferberliğin önemli bir aracı haline geldiler. Çeşitli kadın dernekleri, Osmanlı Ordusuna kıyafet temin etmek, yaralıları tedavi etmek, savaş mağdurlarına iaşe sağlamak, çeşitli mitingler tertip ederek savaş ortamında aktif bir rol üstlenmişelerdir. Darülfünun öğrencileri 3 Ekim 1912 yılında sayıları on binleri bulan bir miting düzenlemişlerdir. Bu miting kamuoyu üzerine etkili olmuş, iktidar ve muhalefet partileri de çeşitli mitingle düzenlemişlerdir. Bu mitinglerde Osmanlı kamuoyu savaşa hazırlanmıştır (Taştan, 2017:60-61).

Balkan Savaşları sırasında Yunan donanması, Osmanlı donanmasına üstünlük sağlamıştır. Yunan donanması, kara ordularına denizden lojistik destek sağlamasına engel olarak, Selanik'in kaybedilmesine neden olmuştur. Yunan donanmasının en güçlü gemisi Osmanlı vatandaşı olan Averof tarafından alınmıştır. Bu olay kullanılarak Yunanların, Osmanlıya ihanet ettiği propagandası basında işlenmiştir. Basında gayrimüslim tüccarlardan alış veriş yapılmamasını, Türk ve Müslüman tüccarlardan alış veriş yapılması çağrısı yapılmıştır. Rum ticaret burjuvazine mali boykot tertiplenerek, hükümetin milli burjuvazi yaratma politikasına destek olunmuştur (Köroğlu, 2004:129).

Osmanlı İmparatorluğunun ilk topyekûn savaşı olan Balkan Savaşlarından sonra yaşanan bozgun geniş kitlelerde milli bilinç geliştirmiştir (Semiz, 2014:230). Savaşın sonucunda yaşan kitlesel göçler ve gayrimüslim nüfusun azalması sonucunda Anadolu'da, Müslüman nüfusun yoğunlaşması milli bilinç doğrultusunda, vatan mefhumunu meydana getirmiştir (Köroğlu, 2004:224). Basın ve kitlesel gösterilerle milli bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. Aydınlar arasında var olan milli bilinç, kitlelere mal olmuştur. Yerli malının tüketimi teşvik edilmiş, milli ekonomi oluşturulmaya başlanmış, yerli burjuvazi oluşturulmaya çalışılmıştır (Taştan, 2017:210-211).

Edebiyatın gücü, milli bilincin argümanı haline getirilmiştir. Türklüğün sembolleri oluşturularak tarih ve edebiyat aracılığı ile milli bilincin unsurları haline getirilmiştir. Savaş kutsanmış, geçmişte yaşanmış altın çağ olgusu meydan getirilmiş,

vatan ve millet bilinci uyandırılmaya çalışılmıştır (Köroğlu, 2004:223-224). Atalara saygı ve asker millet kavramları, kitlelere mal edilmiştir. Balkan Savaşları bir hezimet olmasına rağmen, milletleşmeye giden yolda, önemli bir başlangıç olmuştur. Toplum topyekûn bir milli bilinç etrafında yeniden şekillendirilmiştir. Balkan Savaşlarından sonra yüzünü Avrupa'dan Asya'ya dönen milliyetçi camia Turan ülküsünü keşfetmiştir. Yitik ülke olarak tasvir edilen ve anavatan nostaljisi sayesinde savaşta yaşanan hezimet psikolojisiyle başa çıkılmıştır. Savaşta alınan yenilgi, kitlenin milli kin duygularını körüklemiş ve gelecek için milli intikam duygusunu meydana getirmiştir (Taştan, 2017:211).

Balkan Savaşları Osmanlı toplumunda travmatik yaralar açmıştır. Savaş sonrası edebiyatında en çok işlenen konular, ”*lekelenmek, lekeyi kanla temizlemek, intikam, unutmamak, milli kin, ittihat ve tesanüt”* (Köroğlu, 2004:124) gibidir. Balkan Savaşlarından sonra aydınlar savaşın kaybedilmesinin nedenlerini sorgulamış ve bunu milli bilincin eksikliğinde bulmuşlardır. Toplumsal ajitasyon had safhaya vardılmıştır. Yaratılan ajitasyon ortamında gençlerde bir milli bilinç yaratılmıştır. Milli kin temelinde gelişen milletleşme bilinci, millitarist bir karekter taşımıştır.

# İKİNCİ BÖLÜM

# 2. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE ZİYA GÖKALP

## 2.1. ZİYA GÖKALP'IN YAŞAMI

Ziya Gökalp, 1876 yılında öteden beri memurluk yapan bir ailenin çocuğu olarak Diyarbakır'da doğdu. Gökalp'ın doğduğu yıl, Osmanlı İmparatorluğu anayasal döneme geçiş yaptı. II. Abdülhamit, ilan etmek zorunda kaldığı anayasayı yürüklükten kaldırmadan, siyasal yaşamı baskıcı bir tarzda yönetmeye başladı. Uzun süren istibdat döneminde yetişti. Gökalp, İttihat ve Terakki hareketi içerisinde yer aldı. Devrimden sonra ittihatçıların ideoloğu oldu. Kemalist devrimden sonrada bu ideologluk konumunu korudu.

Diyarbakır XVI. yüzyılda Osmanlı egemenliğine girene kadar İran ve Arap yönetimlerinde kaldı. Türk yönetimine geçtikten sonra İran, Arap ve Türk kültürel yaşamının birleştiği bir kavşak noktası olmaya devam etti (Parla, 2005:34) 20. yüzyılda Ermeni devrimci örgütlerinin sahne aldığı kent, Kürt Aşiretlerinin, zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldırı olaylarının sahnelendiği bir kent halini almıştı. 20. Yüzyılda Osmanlı sınır bölgelerinde meydana gelen ayrılıkçı hareketler ve bunlara karşı bölgede yaşayan Türklerin karşı milliyetçilik hareketlerinin yavaş yavaş filizlendiği kentler arasında Diyarbakır da vardı.

Gökalp, siyasal yaşamda Türkçülük fikrini savunmaya başlayınca muhalifleri O'nun Kürt olduğunu iddia ettiler. Gökalp ve takipçileri Diyarbakır'da Kürtler yoğunluklu olarak yaşasalar da kentin kuzey batısında bulunan Çermik kazasının, Türk kültürünün egemenliğinde olduğu ve Gökalp'ın Türk olduğunu iddia etmişlerdir. Gökalp, baba tarafında Türk olsa da anne tarafında Kürt'tür (Heyd, 2010:32). Etnik kökeni her ne olursa olsun, kendisinin Türk kültürü ile yetişmiş olduğunu ve dolayısı ile Türk olduğunu iddia etmiştir. Gökalp ilerde ideolugluğunu yapacağı Türk milliyetçiliğini ırk kavramından ziyade kültürel birliktelik üzerinde kurgulayacaktır. Mütareke dönemi İstanbul Hükümetine yakın bir yazar, Kürt olduğunu iddia edince Gökalp dedelerinin Arapların ya da Kürtlerin yaşadıkları bir bölgeden gelseler de kendisinin Türk kültürüyle yetiştiğini ifade etmiştir (Parla, 2005:37).

Gökalp'ın ailesi, öteden beri devlet görevlerinde bulunarak bölgede saygınlık kazanmıştır. Müftüoğlu olan dedesi Mustafa Sıdkı Efendi, Nusaybin ve Van'da devlet memurluğu yapmıştır. Diyarbakır Vilayet yönetiminde yer almış olan babası Tevfik Efendi, arşiv ve matbaa müdürlüğü yapmıştır. Diyarbakır vilayetinin resmi gazetesinin yayımcılığını üstlenen Tevfik Efendi, Diyarbakır Vilayet Salnamesini yayınlamıştır (Parla, 2005:37).

Gökalp'ın babası, kendisini Batı ve İslam değerleri ile eğitmeye çalışmıştır. Dönemin milliyetçi aydınları gibi Gökalp'ın babası da Namık Kemal hayranı bir adamdı. Gökalp'ı da Namın Kemal hayranı olarak yetiştirtmişti. Gökalp, babasının bir dostu ile yaptığı bir sohbetini yıllar sonra aktarır. Babası oğlunun Batı ve İslam ilimlerini öğrenip bunları mukayese etmesinin, memleket için faydalı olacağını söyler. Batı ilimlerini öğrenenlerin dini ve milli irfandan, İslam ilimlerini tahsil edenlerin ise modern bilgiden mahrum olduklarını söyleyen Tevfik Efendi, oğlunu Batı ve İslam ilimlerini mukayeseli bir şekilde öğrenip, bunları sentezleyebilecek bir kabiliyetle yetiştirmek istediğini söyler (Gökalp, 2018b:178). Gökalp 1890 yılında rüştiyeyi bitirdiğinde babası vefat etti. Sonraki yıllarda idadiyi de Diyarbakır'da okudu. Matematikte çok başarılı olmasına karşın ezber gerektiren dersleri sevmiyor ve başarısız oluyordu. Bu yıllarda edebiyata merak sarmıştı, özellikle şiir ve halk edebiyatına dair kitaplar okuyordu. Farsça ve Arapçayı amcasından öğrenmişti. Mevlana ve İbn-i Arabi gibi İslam düşünürlerini de amcasının aracılığıyla tanımıştı (Parla, 2005:39).

Lise yıllarında Fransızca öğrenen Gökalp, istibdat karşıtı öğretmenlerince Batılı düşünürlere yönlendirildi. Bu yıllarda Diyarbakır'da sürgünde olan Abdullah Cevdet'le tanıştı (Şapolyo, 1974:72). Cevdet, İttihat Terakki'nin radikal pozitivist kanadının temsilcilerindendi; Gökalp'ı materyalist felsefeyle tanışırdı. (Hanioğlu, 1988)(Korlaelçi, 2014:252). İttihat Terakki ile ilk bağlantısını da Cevdet sağladı (Parla, 2005:39). Liseden mezun olduktan sonra devrimci şiirler yazmaya başladı. Bu dönemde geçirdiği şiddetli bunalımdan sonra intihar etti. Ameliyatını Abdullah Cevdet ve Diyarbakır'da bulanan bir Rus doktor yaptılar (Şapolyo, 1974:42-43). Ölümden kurtulan Gökalp, yaşamı boyunca kafasında kurşun taşımak zorunda kaldı. Ailevi ve maddi sıkıntılar içerisinde olan Gökalp, okulda öğrendiği Batılı materyalist felsefe ile ailesinden edindiği İslami metafizik hakikatleri bağdaştıramayıp derin bir

bunalıma sürüklenmiştir. Yıllar sonra Durkheim'i okuduktan sonra da bu dönemde yaşadıklarını anemik intihar olarak değerlendirecektir (Parla, 2005: 40). İntiharının sebebini Durkheim'den yola çıkarak sosyolojik nedenlere bağlamıştır. Dağılma devrinde olan toplumlarda intihar vakalarının, yaşanan toplumsal çöküşle beraber arttığını söyler (Çalen, 2016:233). Mehmed Kaplan ise yaşadığı intihar olayını duygusal nedenlere bağlamıştır (Kaplan, 1965:51).

Gökalp, 1896 yılında İstanbul'a geldi ve İttihat ve Terakki bağlantıları sayesinde, parasız okuyabileceği tek yer olan, Baytar Mektebine başladı (Şapolyo, 1974:55). Okuldan çok siyasetle ilgilendiği için okulu bitiremedi. 10 ay İstanbul'da hapis yattıktan sonra Diyarbakır'a sürgüne gönderildi. İttihat ve Terakki'nin lider kadrosu ile iletişime geçti. Hüseyinzâde Ali ile tanıştı ve bu tanışıklık dikkatini Türkçülüğe çekti (Bayat, 1998). Bu dönemde Süleyman Paşa ve Ahmet Vefik Paşa'nın Türk tarihi kitaplarını okudu. Leon Cahun'un yapıtlarını inceleme fırsatını bulan Gökalp, Türkçülüğe dair fikirlerinin temellerini bu dönemde attı. Gökalp, "Pirîm" dediği kişi ile bu dönemde hapisteyken tanıştı. Hapisteki "Yaşlı Pir" Ona, anayasanın er geç yürürlüğe gireceğini ama bunun yeterli olmayacağını, öncesinde eğitim seferberliği yapmak gerektiğini ve ülke insanını buna hazır hale getirmek gerektiğini söyler (Gökalp, 2018b:181).

Diyarbakır'da geçirdiği sürgün yıllarını iyi değerlendiren Gökalp, yoğun bir okuma evresine girdi. Diyarbakır'a döndüğünde kendisine Arapça ve Farsça öğreten amcası vefat etmişti. Kimsesiz kalan amcasının kızı Vecihe Hanım'la evlendi. Vecihe Hanım'ın serveti, çalışmak zorunda kalmadan rahatça ilmi faaliyetlerde bulunmasına imkân tanıdı (Göksel, 1968:4). Gökalp, bu yıllarda zamanını okumaya ve siyasi faaliyetlerle uğraşmaya verdi. Bu yıllarda Diyarbakır'da sürgünde olan hürriyetçilerle görüşmeye devam etti (Tanyu, 1981:23). Belediye Başkanı olan dayısı sayesinde Vilayet Meclisi Kâtipliğine getirildi. "Ticaret Odası Başkâtipliği"ne 1907 yılında getirilir. 1908 devriminden sonra İttihat ve Terakki Merkezi tarafından Diyarbakır, Van ve Bitlis parti müfettişliğine getirildi. Bu dönemde parti teşkilatlarında çeşitli konularda dersler verirdi. İttihat Terakki'nin 1909 yılında Selanik'teki kongresine, Diyarbakır delegesi olarak katıldı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi'nden gelen psikoloji derslerini verme teklifini reddeder. Sonrasında ise Diyarbakır'da ilköğretim müfettişliği yapar (Parla, 2005:42).

Diyarbakır'da kaldığı dönemde yerel sorunlar, ticaret ve çalışmanın İslam Dinindeki yeri hakkında çeşitli yazılar yazdı. Diyarbakır ve çevresini saran Hamidiye Alaylarının güçlü paşasını, saraya şikâyet etmek için Diyarbakır Telgrafhanesini ele geçiren girişimin öncülüğünü yaptı. Daha sonra "Şaki İbrahim Paşa" adlı uzun bir şiir yazar. 1910 yılında Parti Genel Merkezi üyesi olarak Selanik'e gitti. Selanik, Abdülhamit rejiminin baskıcı politikalarının nispeten az hissedildiği bir yer olduğu için İttihatçılar burada örgütlenmişlerdi (Erişirgil, 2007:52). Balkan Savaşlarına kadar burası parti merkezi olmaya devam etti. Selanik'te İttihat ve Terakki Okulu'nda sosyoloji dersleri verdi (Duru, 1965:II)(Şapolyo, 1974:100). Parti gençliğini eğitti. Kendisine önerilen politik görevlerden uzak durdu. Doğrudan politik görev almadı. Parti yöneticileri üzerinde düşünsel etkide bulundu.

Ömer Seyfettin ve Ali Canip ile birlikte "Genç Kalemler" dergisini çıkardı. Genç Kalemler, Türkçü fikirlerin savunulduğu bir platformdu. Genç Kalemler, dilde sadeleşmeyi esas alan bir yayın politikası gerçekleşirdi. İstanbul Türkçesini esas alan Türkçe'nin kuralları ile yazılar yayınladılar. Tasviyecilerin savunduğu dilde tamamen yabancı kelimeleri atmalı tezine karşı çıktılar. Gündelik dilde kullanılan yabancı kelimelerin korunmasını savunmakla beraber ağdalı bir Osmanlıca kullanımına karşı çıktılar ( Odabaşı, 2006:580-584).

Gökalp bu dönemde Tarde, Le Bon ve Alfred Fouillee'yi okudu. Kısa zamanda bu sosyologların etkisinden kurtularak Emile Durkheim'in sosyolojisini benimsedi. Balkan Savaşlarından sonra Selanik'in tahliye edilmesinden dolayı Gökalp da İstanbul'a yerleşti. İstanbul Üniversitesi'nde kurduğu sosyoloji kürsüsünde hocalık yaptı. İstanbul'da da yazılarına devam etti. Birçok dergi ve gazetede yazdı. Bu yazılarında daha çok İslamcılık ve Osmanlıcılık akımına karşın Türkçülüğün savunusunu yaptı. İslam Mecmuası, Milli Tetebbular Mecmuası, İktisadiyat Mecmuası, Muallim, İçtimaiyat Mecmuası, Yeni Mecmua gibi çeşitli dergilerde yazılar yazdı. Kızıl Elma ve Yeni Hayat şiirlerini bu dönemde yayınlandı. Şiirlerini sade bir üslupla kaleme aldı.

İttihatçı yönetimin ideoloğu olan Gökalp; dini eğitimin laikleştirilmesi, üniversitenin yeniden yapılandırılması, vakıfların kaldırılması, şeyhülislamlık kurumunun lağvedilmesi gibi kültürel devrim önerilerinde bulunmuştur. İttihatçı yönetim, savaş ortamında fırsat buldukça Gökalp rehberliğinde reformlar

gerçekleştirilmiştir. Kemalist devrimden sonra Gökalp'ın bu önerileri çok daha etkin şekilde uygulanmıştır (Parla, 2005:45).

İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgale uğramasından sonra Malta'ya sürgüne gönderildi (Şapolyo, 1974:186). Gökalp, Malta'ya sürgüne gönderilirken kendisini kızları uğurladılar. Eşi, babasından kalan eşyaları satıp kızlarına göndermişti. İngilizler gemiye kimseyi yanaştırmıyorlardı. Kızları, gemiye gizlice bir kayıkla yaklaşıp parayı Gökalp'ın arkadaşı Sadi Bey'e ulaştırmaya çalıştılar. Fakat para, Sadi Bey'in eline geçmeden İngiliz askerleri fark ederler. Parayı alıp aralarında paylaştılar. Sadi Bey, kendi parasından Gökalp'e 100 lira verdi. Üç aylık Limni Adası sürgününden sonra Malta'ya götürüldüler (Tanyu, 1981:124). Malta'da görüşlerini yeniden gözden geçirdi (Erişirgil, 2007:156). Malta'daki diğer İttihatçı sürgünlere bir nevi hocalık yaptı (Göksel, 1968:7). Bu sürgün döneminde Ziya Gökalp ile bir arada bulunan bazı politikacılar, daha sonra Ankara Hükümeti'nde önemli mevkilerde bulunacaklardır (Parla, 2005:45).

1921 yılında İtalya üzerinden yurda dönen Gökalp, üniversitedeki görevine iade edilmedi. Ankara'ya geçti. Ankara hükümeti tarafında da hoş karşılanmayınca memleketi Diyarbakır'a gitti. Niyazi Berkes'e göre Ankara'da soğuk karşılanması, İttihatçı olarak bilinmesinden dolayıdır. Geliş zamanı Sakarya Savaşı günlerine denk gelmişti. Gökalp'ın daha önce Enver Paşa'yı büyük adam olarak takdim edişi de bunda etkili olmuştur. Bu dönemde Enver Paşa'nın tekrar yurda dönme teşebbüsleri büyük tartışma yaratmıştır (Berkes, 1976:196). Diyarbakır'a dönmesinde geçim sıkıntısının da büyük etkisi oldu (Şapolyo, 1974:201). Burada Küçük Mecmua dergisini yayınladı. Diyarbakır'da çıkmasına rağmen Küçük Mecmua, özellikle İstanbul'da etkili olmaya başladı. Gökalp Diyarbakır'dan memleketin fikir hayatına yön vermeye devam etti (Erişirgil, 2007.166.) Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye vekili Dr. Rıza Nur Bey, Kürt aşiretleri hakkında sosyolojik ve tarihi tetkiklerde bulunmasını rica etti. "Kürt aşiretleri hakkında Tetkik" adlı eseri hazırladı. Fakat telif hakkını alamadı. Bu eserde bahsi geçen aşiretlerin çoğunun Türk asıllı olduğunu iddia etti (Tanyu, 1981:145). Cumhuriyet, Yeni Mecmua, Yenigün ve Hâkimiyeti Millî gazetelerine de yazılar yollamaya devam etti. Maarif Vekâletinde Telif eserler ve çeviri dairesi başına getirildi. Türk Töresi (Gökalp, 2014), Türkçülüğün Esasları, Altın Işık (Gökalp, 2015b) kitaplarını yayınladı. Türk Medeniyet kitabını dört cilt

olarak tasarladı ancak ilk cildini yazabildi (Gökalp, 2015c). Küçük Mecmu'daki yazılarında Ankara Hükümeti'ni desteklemesi Gökalp'a karşı oluşan havayı tersine çevirdi. 1923 yılında Diyarbakır milletvekili olarak meclise girdi. Halk Partisi uygulamalarını desteklemek üzere doğru yol metnini yayınladı ki 1947 "Fırka Nedir" adı altında kitap olarak yayınlandı. Bu metinde CHP'nin temel ilkelerini belirledi. Bu metinde halkçılık ve hakimiyet-i milliye esaslarını savundu (Gökalp, 1977a13-18). Eğitimde reform yapmak üzere mecliste oluşturulan Eğitim Encümenine katıldı. 1924 anayasa çalışmalarında bulundu. 1924 yılının sonbaharında öldüğündeyse kızlarına ve eşine emekli maaşı kaldı (Parla, 2005, s. 49).

## 2.2. ZİYA GÖKALP VE TÜRKÇÜLÜĞÜN TARİHİ

Ziya Gökalp'a göre doğu toplumlarında milli hareketler üç aşamadan geçmektedir. Kültürel uyanmayla başlayan hareketler, siyasallaştıktan sonra ekonomik bir program ortaya koyarak süreci tamamlamaktadırlar. Gökalp, Türkçülük adını verdiği Türk milli hareketinin kökenlerini de kültürel ve düşünsel akımlarda aramakta (Heyd, 2010:118). Gökalp'e göre Türkçülük, Türk milletini yükseltmektir. Milleti; coğrafi, teritoryal ve kavmi olarak tanımlayanlardan uzak durur. Gökalp kültürel birlikteliği, milliyetçiliğin esası olarak alıyor (Gökalp, 2017a:32).

Türkçülüğün doğuşunu olumlu ve olumsuz nedenlere bağlar. Olumsuz nedenler arasında İslam ve Osmanlı toplumunun gerilerken, Batı toplumlarının ilerlemesini, geleneksel değerlerde yaşanan aşınmanın yanında, Batının etkisi ile başlayan kültürel erozyonu saymakta. Batı Avrupa'da başlayan milliyetçilik, Osmanlı toplumunu etkisi altına alırken Türk toplumuna zarar vermiştir. Hristiyan azınlıklar ve Müslüman toplumlarda gelişen milliyetçilik akımı en son Türkler arasında gelişmiştir. Bunun nedenleri arasında Türk toplumunun orta sınıfının gelişmemiş olması ve Türklerin egemen konumunda bulundukları imparatorluğun dağılmasını engellemek için milliyetçilikten bilerek uzak durmalarında görür. (Heyd, 2010:118)

Gökalp'e göre Türkçülük memleketimizde başlamadan önce Avrupa'da iki şekilde meydana geldi. Birincisi Fransızca'da Turquerie olarak adlandırılan Türk hayranlığıdır (Türkdoğan, 2015:17). Bu hareket Türk zanaat ve sanat eserlerini

bulundurma, bunlara kıymet verme şeklinde başlar. Türk halıları çinileri, tezhipler, mangallar, şamdanlar vb. malzemelere sahip olma, hatta evinin bir köşesini Türk köşesi yapma şeklinde başladı. Daha sonra Avrupalı ressamlar Türk yaşamını konu alan tablolar yaptılar. Şairler ve yazarlar Türk ahlakını konu alan metinler yazdılar ve bunlar Avrupa toplumlarında revaç buldu. Avrupa'da ortaya çıkan ikinci hareket ise Türkoloji çalışmalarıdır. Birçok Avrupa ülkesinde Hunlara, Moğollara ve Türklere dair tarih ve arkeolojik çalışmalar yayınladılar. Bu yayınlar gösterdi ki Türkler kökleri Orta Asya'ya dayanan; Çin'den Avrupa'ya kadar yayılan ve birçok yerler fetheden çok eski bir kavimdirler. Josehp de Guignes'in, Hunlar Türkler ve Moğollara dair tarih kitabı ile Sir Davids Lumley'in Genel Türk Grameri; Türk Aydınları üzerinde etkili oldu (Gökalp, 2017a,:22).

Bu aydınalar aracılığı ile Sultan Abdülaziz'in son devrinde başlayıp Sultan II. Abdülhamit'in ilk devirlerinde etkisini sürdürecek fikirsel hareketler gelişti. Bunlar akademi ve darülfünunda ortaya çıktı. Askeri okullarda da yeni bir ruh meydana geldi. Darülfünunda tarih felsefesi dersleri veren Ahmet Vefik Paşa Şecere-i Türki'yi doğu lehçesinden İstanbul Türkçesine tercüme etti. "Lehçe-i Osmani" adlı sözlüğü hazırladı ve Osmanlı Türkçe' sinin genel Türkçe'nin sadece bir lehçesinden ibaret olduğunu ve başka Türk lehçeleri olduğunu da mukayeseli bir şekilde yazdı (Heyd, 2010:120). Süleyman Paşa Türk grameri kitabını yazdı fakat Cevdet Paşa gibi kitaba "Kavaidi Osmani" adını değil "Sarfı Türki" adını verdi (Gökalp, 2017a:24).

Gökalp'e göre II. Abdülhamit'in Türkçülük akımını durdurmaya çalıştığı sırada Rusya'da iki büyük Türkçü ortaya çıktı (Gökalp, 2017a:25). Şerif Mardin'e görey ise II. Abdülhamit Devrindeki yasaklara rağmen gelişen iletişim vasıtaları sayesinde kültürel Türkçülük hareketi başlamıştı. Özellikle İkdam Gazetesi çevresinde kültürel Tükçülüğü ifade eden makaller yazılıyordu. Veld Çelebi, Köse Raif ve Bursalı Mehmet Tahir bu hareketin baş aktörleriydiler (Mardin, 1985:350). Rusya'da ortaya çıkan iki büyük Türkçülerden ilki Mirza Methali Ahundof'tur. Azeri Türkçesi ile yazdığı komedileri daha sonra Avrupa dillerine de tercüme edilecektir. İkincisi dilde, fikirde, işte birlik şiarı ile tercüman gazetesini çıkaran İsmail Gaspirinski'dir. Tercüman gazetesini bütün Türkler anlardı. Gökalp'e göre bütün Türklerin aynı lisanda birleşebileceklerinin en büyük delili Tercüman gazetesidir (Gökalp, 2017a:25).

Rusya'dan Türkiye'ye gelen Hüseyinzâde ve Cemalettin Afgani'nin etkisi ile Türkçülüğe yönelen Mehmet Emin Bey'in Türk Yunan savaşında yazdığı ''Ben bir Türküm dinim cinsim Uludur" dizeleri ile Türkçülük akımı İstanbul'da yeniden canlandı. Hüseyinzâde Ali Bey Rusya'daki Panslavlık akımından etkilenerek Pantürkçülük akımını oluşturdu (Gökalp, 2017a:27).

Türkçülüğün ilk evresinde etkili olan De'Gugnies'in kitabı gibi ikinci evresinde Leon Cahun'un Asya Tarihine Giriş kitabıdır. Kitabın Türklerle ilgi olan kısmını Türkçeye Necip Asım Bey çevirir. Necip Asım Bey'in yaptığı bu çeviri Gökalp'e göre Türkçülüğe yönelik geniş çevrelerde ilgi uyandırdı. İkdam gazetesini Türkülüğün organı haline getiren Ahmet Cevdet Bey ve arkadaşları Türkçülüğün kültürel gelişimi için çalıştılar. İkdam çevresinde Emrullah Efendi, Necip Asım, Veled Çelebi gibi Gökalp'e göre Türkçülüğün mücahitleri bir araya geldi. Gökalp'e göre bu hareketin akim kalmasına sebep Fuad Raif beyin yanlış bir yol tutarak tasfiyecilik akımına kapılmasıdır. Tasfiyecilik, Türkçedeki bütün Arapça ve Acemce kelimeleri çıkarıp bunların yerine Türkçe kökenli kelimeler getirmek ve karşılığı olmayan kelimeleri de Türkçe köklerden üretmek şeklinde ortaya kondu. Tasfiyciliğin aşırı tutumu Türkçülük hareketinin gelişip yayılmasını engelledi (Gökalp, 2017a:27).

Gökalp'e göre bu sıralarda Tıbbiyede kurulan devrimci yeraltı örgütte Panottomanizm, Pantürkçülük, Panislamizm ideallerinden hangisinin devleti kurtaracağı tartışılmaya başlandı. Buradaki tartışmalar Avrupa ve Mısır'daki Türk gençleri arasında da yankılandı. Bir kısmı Panottomanizm fikrini savunurken bir kısmı da Pantürkçülük fikrini savunuyorlardı. Mısır'da Türk Gazetesini çıkaran Ali Kemal, Osmanlıcılık fikrini savunurken; Yusuf Akçura ve Ferit Beyler Pantürkçülük fikrini savunuyorlardı. Hüseyinzâde Ali Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Topçubaşıyef memleketleri Azerbaycan'a dönerek Sünni-Şii ihtilafını ortadan kaldırarak Türklük ve İslamlık gayeleri etrafında Azeriler' in birleşmesi için çaba sarf ediyorlardı (Gökalp, 2017a:27).

Gökalp'e göre Meşrutiyetten sonra Osmanlıcılık egemen fikir olmaya başlamıştı. Türk Derneği Mecmuası bu devirde yayınlanmaya başladı. Gerek Osmanlıcılığın egemen fikir olmasından gerek Türk Mecmuasının da tasfiyecilik akımına kapılmasından pek başarılı olmadı. 31 Marttan sonra Osmanlıcılık fikri

gücünü yitirmeye başladı. II. Abdülhamit devrinde Gökalp'e göre Alman Kayzer'i tarafından telkin edilen İslamcılık, yine Kayzer'in desteği ile memlekette yayılmaya başladı (Türkdoğan, 2015:19). Genç Türkler, Osmanlıcı ve İttihadı İslamcı olmak üzere iki karşı kampa ayrıldılar. Osmanlıcılar kozmopolit, İslamcılar ise bütün Müslümanları birleştirmeye çalışıyorlardı. Gökalp her iki akımı da memleket için zararlı görüyor (Gökalp, 2017a:28).

Gökalp'ın anlatımına göre kendisi bu devirde İttihat Terakki'nin Merkezi Ümmi üyesi seçildiğinde siyasi ortam bu durumdaydı. Genç Kalemeler dergisini çıkaran Ali Canip ile tanışması üzerine kendisi de bu dergide yazmaya başlar. Türkçenin sadeleştirmesi konusundaki fikirleri Ömer Seyfettin ve Ali Canip ile uyuştuğu için beraber çalışmaya başlarlar (Gökalp, 2017a:29).

Gençliğinden beri üzerinde düşündüğü Türkçülük fikrini yaymak için yazılar yazmaya başlar. Turan şiiri ile geniş kesimlere ulaşır. Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler adlı makaleleri ile Türkçülüğün programını ortaya koyar. Genç Kalemler dergisinde beraber çalıştığı arkadaşları ile Türkçülük akımın yeniden hareketlendirirler. Gökalp, kendisinin Türkçülük akımını sahiplenip geniş kesimlere yaydığını söylüyor. Kendisinden önce başlayan Türkçülük hareketlerini başarısız sayar.

## 2.3.ZİYA GÖKALP DÜŞÜNCESİNDEKİ TEMEL KAVRAMLAR

### 2.3.1. Türkçülüğün Mahiyeti

Gökalp, düşünce hayatının ilk döeminde Osmanlıcılık politikasını savunuyordu. Osmanlının kurtulma yolunu sosyolojide aradı. Bu dönemde bir Osmanlı milliyetini meydana getirmenin yollarını aradı. Gökalp'ın Türkçülüğe tam olarak dönüşü, İttihatçılarda olduğu gibi Balkan Savaşlarından sonraya tekabül eder. Türkçülük, Balkan savaşlarından sonra Rumeli'nin kaybedilmesi, Arnavut ve Arap ayaklanmalarından sonra ittihatçı çevrelerde tek gerçekçi politika olarak belirmeye başladı (İnalcık, 2000:13).

Gökalp'ın yapıtlarında Eski Türk tarihi araştırmaları önemli bir yekûn tutar. İslamiyet'ten önceki Türklerin hukuki, kültürel, dini ve sosyal teşkilatlarını inceler. Amacı, oluşturmaya çalıştığı Türk Milliyetçiliğine geçmişten dayanak bulmaktır. Ona göre eski Türklerde tüm olumlu değerler mevcuttur. Asrileşmek için İslamiyet'in kabulünden önceki Türklere bakmak yeterlidir. Eski Türkler yardım

severdir, eşitlikçidirler, toplumsal dayanışmaya önem verirler; aile yapıları tek eşli ve kadın erkek eşitliğine dayalıdır. Modern değerlerden kabullendirmek istediklerini eski Türklerde bulur. Avrupa'dan yeni bir şey alma olarak değil, bir nevi öze dönüş olarak değerlendirmek istiyor (Heyd, 2010:127).

Gökalp, Türkçülüğü belirli esaslar doğrultusunda bir programa bağlıyor. Bunlar: dil, din, hukuk, sanat, iktisat, siyaset, felsefe ve ahlaki alanları kapsar. Türkçülüğün Esasları adlı kitabını Cumhuriyet döneminde yayınlamıştır. Artık ulus devlet kurulmuş, İmparatorluk hayalleri geride kalmıştır. Burada idealize ettiği Türkçülük, ulus devlet çerçevesi içerisinde şekillenecektir.

Dilde Türkçülükte, İstanbul Türkçe' sini esas alıyor. Tabii bu, İstanbul halkının konuştuğu gündelik dildir. Ağdalı Osmanlıcayı, tamamen yok sayarak halkın gündelik konuşmasını, yazı dili haline getirmek gerektiğini belirtiyor. Halk dilinde eşanlamlısı olan Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri atmayı öneriyor, anlam dönüşümüne uğrayan kelimeleri ise korumayı kabul ediyor. Halk tarafından unutulup gitmiş eski Türkçe kelimeleri diriltmeyi ise kabul etmiyor. Yeni terimler oluşturmaya ihtiyaç olduğundaysa önce Türkçe'nin kurallarından yola çıkarak yapılmalı, eğer mümkün olmazsa Arapça ve Farsçaya başvurulmalıdır. Arapça ve Farsça tamlama, edat ve kipleri tamamen Türkçeden atmak gerektiğini yazıyor (Gökalp, 2017a:150-151). Batı dillerinde Türkçeye geçen kelimeleri "kaçak kelimeler" olarak adlandımıştır. Bunların yerine Türkçe kelimeler kulanılmalı, diğer İslam milletlerinde de benzer bir durum olduğunu tespit ediyor. Terimlerin Batı dillerinden alınması ümmet bağını koparır (Filizok, 2005:110). Gökalp, milliyetçiliğinin temellerinden olan dili, bütün değelerin zarfı saymıştır. Biz kendimizi tüm sosyal alanlarda dille ifade ederiz. Ona göre dil, sosyal bir varlıktır ve kendine göre kaideleri vardır. Suni mudahalelerle dil yapılamaz (Ülken, 2006:XX).

Eski Türklerin tarihine bakıldığında sanat alanında da kabilliyetli bir millet oldukları görülür. Edebiyatta, mimaride, heykelcilikte, el sanatlarında üstün örnekler ortaya koymuşalardır. Türk Milleti, sanat alanında yatenekli olmasına rağmen Osmanlı dönemindeki sanatkâları diğer halkların sanatlarını taklit ederek bu alanda da halktan kopmuşlardır. Yapılması gereken girmiş bulunduğumuz Batı medeniyetinin estetik beğenisi doğrultusunda sanatımızı işlemektir (Gökalp, 2017a:153-154). Gökalp, Divan edebiyatını; İran edebiyatını taklit ederak halk

edebiyatından koptuğu için milli edebbiyat olarak saymamıştır. Tanzimatla başlayan Batı etkisindeki edebiyatı ise yine halk edebiyetını örnek almadığı için taklitçi olarak görüp milli edebiyat olarak saymamıştır. Ona göre modern bir milli edebiyat kaynağını halk kültüründe bulup Batı estetik zevki doğrultusunda işlenen edebiyattır (Acar, 2005:131).

Ahlaki Türkçülükte öncelikele vatani ahlak dediği millet ve vatan ülüküsünü yüceltmektir. Sosyal topluluklarda gerçek anlamda bir varlığa sahip olan sosyal organizasyon millettir. Millet diğer alt sosyal grupları kapsadığı gibi farklı medeniyet ve uluslalarla ilişkimizi de sağlar (Gökalp, 2017a:171). Mesleki ahlak milli dayanışmayı sağlayacağı gibi aynı iş kolunda çalışanların yardımlaşmasını ve işlerini daha iyi bir şekilde yapmalarını sağlayacaktır (Acar, 2005:139). Aile ahlakı ise çekirdek aile yapısı ve tek eşlilik esasına dayalı olmalıdır. Evde ve çocuklar üzerinde anne ve baba eşit olmalıdırlar. Eski Türklerde kadın ve erkek eşitiliği egemendi. Kadınlar tamamen özgür olmalılar; fakat bu boş işlerle uğraşmaları anlamına gelmiyor (Gökalp, 2017a:172-188).

Mensubu olunan medeniyetin amaçları doğrultusunda hareket ermek ise medeni ahlaktır. Ahlakın amacı bireyler değil topluluklardır. İçerisinde bulunduğumuz medeni topluluğun amaç ve hedefleri doğrultusunda hareket etmeliyiz. Uluslararası ahlaksa karşılıklı saygı temeline dayanmalıdır. Uluslararasında eşitlik, saylı ve hoşgörü egemen olmalıdır (Gökalp, 2017a:188-192).

Hukuki Türkçülük ise yasaların laikleştirilerek din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Meslekleri kamu otoritesinden kurtararak uzmanlaşmayı sağlamak gerekir. Medeni, ticari ve sanayi kanunlarını çağdaş bir anlayışla düzenlemek geerkir. Kadın ve erkek eşitiliği temelinde modern aileyi meydana getirmek gerkiyor (Gökalp, 2017a:194). Din kendi sahasında uzmanlaşarak inananlara daha faydalı hale gelmelidir. Din ve siyaset birbirne müdahale ettiğinde her iki alan da zarar görür. Gökalp, dini inanç alanına çekerek siyasal ve toplumsal boyutunda arındırıyor.

Dini Türkçülük, dini ritüellerin Türkçe yapılmasıdır. Hutbeler ve namazdan sonra okunan dualar Türkçe olmalıdır. Halk kendi dilinde ibedet ettiğinde, dini coşkunluğu daha kolay yakalar. Kuran'ın tilaveti dışında bütün ibadetler

Türkçeleştirilmelidir (Gökalp,2017a:195-196). Erol Güngör, Türkçülüğün Esasları'nda din konusuna bakıldığında Gökalp'ı Cumhuriyet döneminin din-dışı reformist aydınlarından pekte ayrılmadığı izlenimi edinilebilir der. Bu durumun Cumhuriyet'in ilk döneminde dine karşı oluşan siyasi ortamdan kaynaklanıdığı görüşündedir. Ankara'ye gelmeden önce Diyarbakır'da çıkardığı Küçük Mecmua'da dine bakışını pek de değiştirmediği görülmektedir (Güngör, 1993:51).

Avrupa'da meydan gelen reform hareketi dinin ulusallaşmasıydı. Bu protestan hareketlerden zamanla ulusçuluk hareketleri doğdu. Dini kitapların ulusal dillerde yazılması zamanla diğer alanlardaki yazı dilini de etkisi altına aldı. İnşaa edilmeye çalışılan modern ulusçuluğun dil ve kültür temelli olması işin doğasında vardır. Günümüzde zaman zaman yeniden gündeme gelen Türkçe ibadet meselesi uluslaşmanın beraberinde getirdiği bir problemdir. Avrupa'da olduğu gibi dinsel çatışmaların ve dinsel yenilik hareketlerin sonucunda ortaya çıkmamıştır. Muhafazakar çevrelerin Cumhuriyet devrimeleri ile aralarındaki problemlerin de temelini teşkil etmekte.

İktisadi Türkçülük, ekeonomik alanın ulusal çapa taşınmasıdır. Ekonmik alanda himayeciliği esas almak gerekir. Türkiye'nin ekonomik yapısı incelenip, ekonomi bilimine dayanarak ekonomik planlama yapılmalıdır. Serbest teşebüsün gelimiş sanayilerde mümkün olduğu görüşündedir. Friedrich List'in korunmacı ekonomik modelini önerir (Gökalp, 2017a:200). Korunmacı ekonomik politika sayesinde iktisadi kalkınmanın devletin himayasinde gerçekleşmesi gerekitiği görüşündedir. Gökalp'te mesleki korporasyonlar ile devlet beraber ekonomik alanı şekillendirirler.

Siyasi Türkçülük ise siyaset alanında Türkçülüğün ideallerini gerçekleştiren siyasal hareketlere destek olmaktır. Halk Fırkası, Türkçülük ve halk egemenliğini esas alan bir parti olduğu için desteklenmelidir (Gökalp, 2017a:202). Gökalp, İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de doğrudan politik alanın içerisine girmeyip gündelik siyasetin tartışmalarından uzak durmuştur. O daha çok fikirleri ile politik alana yol göstermeye çalışmış, politikacılara uyulması gerken ilkeler hazırlamıştır.

### 2.3.2. Türkleşmek, İslamlaşmak, Batılılaşmak

Osmanlının son asrında devletin içine girdiği krizden çıkış olarak Osmanlı düşünürlerince geliştirilen fikirler Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık olarak tasnif edilir. Konjonktürel olarak, bu fikirler bazen öne çıkar, bazen geri plana itilir. Kurtuluş reçeteleri olarak geliştirilen bu fikirler çoğu zaman çatışma içerisine girmişlerdir. Ziya Gökalp, bu fikirleri ilerleyen dönmelerde Osmanlıcılığı devre dışı bırakarak uzlaştırmaya çalışır. Kendi sistemini bu fikirlerin terkibi olarak ortaya koyar.

Batılılaşmak, Tanzimat ile başlayan devleti topyekûn dönüştürmek ve Avrupa karşısında varlığını koruma refleksi olarak gelişti. Avrupa örnek alınarak devlette dönüşüm gerçekleştirilir. Zamanla devletin dönüşümü yeterli bulunmaz, toplumsal dönüşüm de hedeflenir. Batı tarzı okullar açılır. Avrupa kanunları Osmanlı bünyesine tatbik edilir.

Tanzimat ileri gelenleri, Osmanlı toplumunun çok etnikli ve çok mezhepli yapısından yeni bir millet oluşturmaya çalışırlar. Fakat bu çok da kolay değildir. Farklı dinler ve etnik yapıların bir araya getirilmesi özellikle Milliyetçilik çağında pek de mümkün olmayacaktır. Gayrimüslimlere tanınan haklar, onları tatmin etmediği gibi Müslüman halkların reaksiyon geliştirmesini sağlar. Yeni Osmanlılar hareketi, buna muhalefet eden aydınlar arasından çıkar. Avrupalılaşmanın, İslami yapıyı gerilettiğini düşünen aydınlar İslam'ın ön plana alınmasını talep ederler. Yeni Osmanlılar, anayasal meşrutiyet talepleri ile padişahın ve Babıali'nin iktidarını halkın temsilcilerinden oluşan meclisle paylaşmasını isterler. Meşrutiyetten sonra II. Abdülhamit, Osmanlı-Rus savaşını bahane ederek anayasayı yürürlükten kaldırmadan, meclisi kapatarak, meşrutiyete fiilen son verir. II. Abdülhamit, devrin devlet adamları ve toplumun üst kesiminin desteğini alarak uzun süren istibdat dönemini başlatır. İstibdat döneminde İslamcılık ön plana çıkar. Bu dönemdeki İslamcılık, iç politikada rejimin kuvvetlenmesi için kullanılır. Devlet, Müslüman halklara dayandırılmaya çalışılır. İçerde yoğun bir İslamileştirme olarak sürdürülür. Özellikle İslam'dan sapmış mezhepler olarak algılanan toplulukların dönüşümüne önem verilir. II. Abdülhamit döneminde İslamcılık politikası ön planda olmasına rağmen, Avrupa tarzı yenilikler sürdürülür. Eğitim ve teknikte reformlar devam eder.

II. Abdülhamit döneminin ilk başlarında başlayan kültürel Türkçülük hareketi, zamanla etkisini yitirmesine rağmen, dönemin sonlarında yeniden canlanır. Özellikle Rusya'dan gelen Türk kökenli entelektüellerin etkisiyle gelişir. İkinci Meşrutiyet sonrasında, basının üzerindeki sansürün kalkması ile başlayan fikirsel özgürlük ortamında, Türkçülük hareketi iyice ilerler. Balkan Savaşlarından sonra Gayrimüslim nüfuzun iyice azalması, Arnavutların ayrılması ve Araplar ile Kürtler arasında başlayan milliyetçilik hareketleri sonrasında, iktidar partisi olan İttihat ve Terakki Partisinde de taraftar bulur. Siyasal alanda Türkçülük ön plana çıkar.

Hüseyinzâde Ali Bey, halkçılık ve Pantürkizm, konusunda başta Gökalp olmak üzere Osmanlı aydınları üzerinde büyük tesirler göstermiştir (Bayat, 1998:32). Hüseyinzâde Ali Bey, 1906 yılında "İslamlaşmak, Türkleşmek, Avrupalılaşmak" adlı bir makale yayınlar. Bu makalede, temelde Avrupalılaşmanın Türk kültürüne ve İslam inancına zarar vermeden gerçekleşmesi gerektiği tezini savunmuştur. Ona göre bugün Avrupa Medeniyeti, insanlığın ortak medeniyeti olma yolundadır. Diğer halklar kaçınılmaz olarak bu medeniyete geçeceklerdir; fakat yapılması gereken kendi toplumsal özümüzü koruyarak bu medeniyet geçmektir (Garaşova, 2004:310). Yusuf Akçura'ya göre "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak"ın fikir babası Hüseyinzâde Ali Bey'dir. Hüseyinzâde Ali Bey'de çok basit şekilde bulunmasına rağmen Gökalp bu fikirleri derinleştirerek sistematize etmiştir (Yusuf, 2015:18).

Gökalp'e göre, İslamcılık fikrinin savunuculuğunu Sırat-i Müstakim-Sebilürreşad dergisi çevresi yapar. Türkçülük taraftarları ise Türk Yurdu dergisi çevresinde toplanmışlardır. Batıcılık yerine Muasırlaşmak olarak adlandırdığı fikri ise her çevrenin az çok savunuculuğunu yaptığını söyler (Gökalp, 2016:14). Asrileşme kavramı toplumsal planda hoş karşılanmıyordu ve radikal Batılılaşma taraftarlarından farklı düşündüğünden, muasırlaşma kavramını kullanır.

Gökalp'ın, Tanzimat öncesinden başlayıp kendi zamanına kadar gelen Batının tekniğini alıp, kültürünü almamak şeklinde özetlenebilecek fikrin karşısında, Batılılaşma taraftarları olan İctihad dergisi çevresi bulunuyordu. İslamcılar ve Türkçüler, Tanzimat Batılılaşmasını bir takım eleştirilerle birlikte kabul ediyorlardı. Batının maddiyatını almak, maneviyatını almamak nokta-i nazarı bakımından hemfikirdiler. II. Meşrutiyet Garpçıları Batının tekniğini almak fikrini alaya alıyorlardı. Onlar için Batı gelecekte kurulacak ideal topluma aracılık edecekti.

Toplum topyekûn değişmek zorundaydı. Batı, sadece ileride kurulacak bilimsel temelli topluma götürecek bir araçtı (Hanioğlu, 2005:55-61).

Gökalp, Tarde'den hareketle Millet fikrinin ortaya çıkmasını gazetelere bağlar. Gazeteler halk dili ile yazıldıkları için kamuoyu yaratırlar. Gazeteler satışlarını artırmak için okuyucuların övünme ve hamiyet duygularını okşamaya mecburdurlar. Bu ise millet fikrinin gelişmesini sağlar. Millet fikri bir kere ortaya çıktıktan sonra, diğer milletlere kolayca yayılır (Ülken, 2013:467). Çünkü millet fikri bir kere ortaya çıktı mı toplumsal yardımlaşma, mücadele ve milli fedakârlığı ön plana çıkarır; toplumun iktisadi, güzel sanatlar, ahlaki, siyasi ideallerini geliştirir. Buna gıpta eden komşu toplumlar ise milliyetçilik fikrine kapılırlar. Osmanlı toplumunda, öncelikle gayrimüslim toplumlarda başlayan milliyetçilik fikri, zamanla Müslüman halklar arasında da yayılır. Türkler arasında en son ortaya çıkar. Bunun sebebi ise devletin yöneticileri Türkler oldukları için milliyetçilik fikrinin devletin dağılmasına neden olacağını düşündüklerinden milliyetçilikten uzak durmuşlar ve Türkler arasında geç gelişmiştir. Gökalp'a göre devlete dayalı millet var olan bir vakaydı; fakat milliyet ideali iradi bir millet demektir (Gökalp, 2016:14).

Gökalp'e göre muasırlaşmak fikrine bağlı olan Tanzimatçılar, çeşitli mezheplerden ve etnik yapılardan oluşan, Osmanlı halklarından iradi millet oluşturmaya çalışmışlardır. Acı tecrübelerden sonra anlaşıldı ki bu oluşturulmaya çalışılan Osmanlı milletini Tanzimatçılardan başkası kabullenmedi. Ona göre bu asır millet asrıdır. Milletçiliği temel almayan devlet adamları farklı cemaatleri ve kavimleri bir arada tutamadılar ve yönetemediler. Bu siyasetten zararlı çıkanlar Türkler oldular. Türkler, devleti millet olarak algıladıkları için, toplumsal olarak gerilediler. Devlet yöneticiliği ve tarım dışında bütün sınıflardan atıldılar. Türkler, hayatın üretici sınıfı olan iktisadi, ticari ve esnaflıktan tamamen dışlandılar. Tarım, hayvancılık ve bir anlamda toplumsal rençperlik olan devlet yöneticiliği yapan Türkler; hayatın yaratıcı kudretinden mahrum kaldılar (Gökalp, 2016:15).

Osmanlı'da kuvvetli bir hükümet kurulamamasının nedeni, Türklerin iktisadi sınıflara dayanmamasından dolayıdır. Hangi millette hükümet iktisadi sınıflara dayanırsa güçlü olur. Oysa Osmanlı'da hükümet memur sınıfına dayanıyor. Memur sınıfına dayanan hükümetler zayıf olurlar. Memurlar yükselmek için kendi aralarında

sürekli bir çekişme halindedirler. Bu durum hükümeti zayıflatır. İktisadi sınıflar kendi menfaatleri için güçlü bir hükümet isterler (Gökalp, 2016:15).

Yine Tarde'den hareketle, kitapların halk dilinden değil, din dilinden teşekkül ettiği için gazeteler nasıl milli şuuru ortaya çıkarıyorsa, kitaplarda ümmet şuurunu ortaya çıkarıyor. Hristiyan milletler Yunanca ve Latince' den ıstılahlarını yaptıkları gibi bizde de Arapça ve Farsçadan ıstılahlar yapılır. Istılahlar halk diline dayalı olmadığı için soyut ve cansızdırlar. Kitaplar ilkin dini kitaplar olarak yazılır. Sonra dini kitaplardan ayrılan diğer bilimler ortaya çıkar. Bu kitaplar uluslararasılık duygusunu, meydana getirir. Avrupa uluslararası duygudaşlığı ortaçağda olduğu gibi bugün dahi Hristiyanlık duygudaşlığına dayanıyor. Balkan harbi gösterdi ki Avrupa uluslararasılık duygudaşlığı halen Hristiyanlığa dayanıyor. *"Türker'inde vicdanları incelenirse uluslararasılık duygudaşlığı dine dayalıdır. Bir Türk kızını Kürde, Arap'a, Acem'e verir, ama Macar'a, Moğol'a, Tunguz'a vermez. Aynı kavimden olmasına rağmen İslamlaştırmadan kızlarını almaz. Balkan harbi ve dünya harbinde Türklerin acılarını paylaşanlar Müslüman halklardır."*(Gökalp, 2016:19).

Gökalp, milletlerin ümmet toplumunun içersinden çıktıları görüşündedir. Ümmet devresi cemiyetlerin millet merhalesindeki dönemidir. Dini bir camianın içerisinde yaşayan kavimler, dillerinin ve kültürlerinin farkına vardıklarında, millet aşamasına geçerler. Fakat dinileri ortak olan cemiyetler birbirleri ile bağlarını koparmazlar. Millletleşme dinden kopuşu gerektirmez. Din, millet teşekülünde önemli bir rol üstlenir. Dinleri farklı olan kavimlerden bir millet teşekkül etmek güçtür. Dil ve kültür birlikteliği yanında inanç birlikteliği de milletleşme aşamasında çok önemli bir fonksiyon üstlenir (Güngör, 1993:54-55).

Gökalp, üçlü sentezinde İslamlaşma ihtiyacının Osmanlı sosyo-kültürel dönüşümünde arar. Tanzimat ileri gelenleri, farklı dinler ve kavimlerden bir millet oluşturmak istediklerinden, İslamlaşma ihtiyacı da meydana gelmedi. Hâlbuki Türkleşmek cereyanı ortaya çıktığında İslamlaşmak ihtiyacı da doğdu. Türklük, Türklerin milliyetini, İslam ise uluslararasılık ihtiyacını karşılar (Gökalp, 2016:19).

Gazete milliyeti, kitap uluslararasılığı doğurduğu gibi muasırlaşmak ise teknikten doğar. Çağın muasırları, en gelişmiş teknikleri ortaya koyan milletlerden alıp, yaşamlarında kullanırlar. Bugün teknik konumundan Avrupa ileride olduğu için

Osmanlı, onlardan almak durumundadır. Muasırlaşmayı, Avrupa'dan teknik ve yöntem almak olarak tanımlar. Yoksa yaşayış ve şekil olarak, Avrupalılara benzemek demek değildir. Osmanlı teknik ve bilgileri Avrupalılardan alıntılamak ve satın almak yolu ile değil bizzat kendisi, kimseye muhtaç olmadan bilimsel bilgi ve teknik üretmeye başlarsa muasırlaşmış demektir (Gökalp, 2016:20).

Hilmi Ziya Ülken'e göre Osmanlıcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımlarının arasındaki karşıtlığı ilk defa fark eden Ali Suavi'dir. Ali Suavi, bu akımları belli bir sistem olmadan uzlaştırmaya çalıştı (Ülken, 2006:XVII). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak üç faklı alanı belirler. Bunlar üç faklı alan olarak belirlenmelidir. Farklı yaşam safhalarıdır. Bunların alanları iyice belirlenmeli ve ona göre bu ihtiyaçlar birbirine karıştırılmadan giderilmelidir. Gökalp muasır bir İslam Türklüğü oluşturmayı amaçlar. O'na göre gittikçe dine dayalı uluslararasılık yerini tekniğe dayalı uluslararasılığa bırakıyor. Bu anlamda Avrupa Medeniyetine girmeliyiz. Türklük milliyetimizi, İslam ümmetimizi, Avrupa medeniyetimiz belirler (Gökalp, 2016:20).

Gökalp II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlının kurtulmasını esas alan, çeşitli fikir akımlarını uzlaştırmaya çalışmıştır. İslamcılık fikrinin savunucuları Sırat-i Müstakim çevresinde bir araya gelerek, toplumsal kurtuluşun, İslam'ın özüne dönmekle mümkün olduğu tezini işliyorlardı. Türk Yurdu çevresine toplanan çoğu Rusya kökenli Türkçüler, kurtuluşun Türklükle mümkün olduğunu savunuyorlardı. Laik bir toplum yapısının taraftarı olan İçtihat çevresi ise Batılılaşma taraftarlarıydı. Gökalp, bu üç fikir akımını sosyolojik esaslar doğrultusunda uzlaştırmaya çalışmıştır.

Gökalp, bu dönemde İmparatorluğun devamından yanadır ve bu devamlılığı sağlayacak olan Türklüğü kuvvetlendirmektir. Milli bilincin uyandırılarak, medeni alandaki gelişmeleri dikkate alarak, modernleşmek lazım geldiği görüşündedir. İslam ümmetinden olduğumuzu, dinimizi ve terimlerimizi İslam Dininden aldığımız için, İslam'la bağlarımızı korumayı hedefler (Ülken, 2006:XVII). Gökalp'ın İslamlaşma ile yapmak istediği çift yönlü bir politikaydı. İslam dini içerde toplumsal dayanışmanın çimentosu işlevi görecekti. Dışarıdaysa diğer İslami halklarla bağlarımızı devam etmemizi sağlayacaktı.

### 2.3.3. Milliyetçilik

Fransa ve İngiltere'de milli devlet, milliyetçilikten önce ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde milliyetçilik, aydınlanma felsefesine dayanan, bireyci ve evrensel değerlere dayalıdır. Almanya'da ortaya çıkan milliyetçilik dağınık Alman Milletini toparlayacak, duygusal yoğunluğa dayalı, devletçiliği ön plana alır. Alman milliyetçiliği kültürel ve kalıtımsallığı önceleyen romantizme dayalıdır. Alman milliyetçiliği, dile ve kültüre dayalı halk ruhunu önceleyen kolektivist dayanışmayı temele alır. Gökalp düşüncesi, temelde Fransız aydınlanmasına dayansa da, Milliyetçiliği Alman milliyetçiliğini andırıyor. Gökalp, Almanca bilmiyordu. Alman milliyetçilerinin görüşlerini daha çok Fransız edebiyatından biliyordu. (Heyd, 2010:178) Türk ve Alman milletlerinin Batı Avrupa milletlerinden farklı olan özellikleri, siyasal ve kültürel koşulların benzer oluşudur. Batı Avrupa koşullarında bir milliyetçilikten ziyade, devleti önceleyen Alman milliyetçiliğini, Gökalp'ın kabul etmesinin nedeni, genelde Türk aydınlarının, devleti içine düştüğü krizden kurtarmak üzere düşünce geliştirmelerinden kaynaklanıyordu. Türk toplumunu ve devletini önceleyen bir milliyetçilik anlayışını öne alır. Gökalp, bireyi toplumun içerisinde, toplumun buyruğunda, hatta topluma feda etmek üzere kurgular milliyetçiliğini. (Heyd, 2010:179)

*"Bütün siyasal ve toplumsal yönlerden az gelişmiş ülkelerdeki milliyetçilikler gibi, Gökalp'ın Türkçülüğü de, ilk ve asıl anlatımını kültürel alanında bulmuştur. Milliyetçilik başlangıçta bilim adamları ve şairler için, kamuoyunun bulunmaması ve esasen şair ve bilim adamlarının onu yaratma çabası içinde olması nedeniyle, kamuoyu desteğinden yoksun bir umut, bir düş, politika şekillendirme ya da hükümet etmekten daha çok bir eğitim ve tanıtım macerasıydı. Gökalp'ın milli folklor, efsane, eski adet ve halk geleneklerine karşı olan ilgisi de, Alman milliyetçiliğinin romantik ekolü ve İtalya'daki Mazzini ya da Rusya'daki Slavcılar gibi bu ekollerin etkisinde kalan ideolojilerle çarpıcı benzerlik taşımaktadır"*. (Heyd, 2010:180)

Türk milliyetçileri, orta sınıf gelişmediği için memur, aydın, gazeteci ve yazarlardan ibaretti. Saray ve din adamlarına karşı mücadele içerisinde olan bu aydınlar, gelecekteki Türk milli devletinin önderleri olacaklardı. Bu milliyetçi grup aradıkları desteği, askeri kesimde buldular. Askeri kesimin içerisindeki bir grup devrimci askere, düşünsel önderlik yaparak onların, devletin kurtuluşunda halkı

yanlarına alarak, dış baskılar karşısında devleti ayakta tutmalarına yardımcı oldular. (Heyd, 2010:180)

Gökalp milliyetçiliği, gelişmiş bir burjuva sınıfının istemleri olmasa da Avrupa'da ortaya çıkan, burjuva demokratik devrimin taleplerini andırıyor. Dinsel bağnazlığa karşı mücadele etmesi, sarayın otokritik yönetimine karşı düşünce özgürlüğünü savunması, seküler bir toplum tasavvuru ve kadınların eşit yurttaşlar olarak yaşamın içerisinde yer alması gibi düşünceleri, Batı liberalizmine dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı toplumunda gerçekleştirilecek yenilikleri halka dayandırarak, onları eğiterek merhaleci bir tarzda yapma taraftarıdır. Mili mücadele sonrası, devletin toplumsal devrimleri yaparken yasaya dayalı ve halka rağmen yapmasına taraftar olmuştur. (Heyd, 2010:181-182)

Gökalp, kullandığı kavramları açıklarken genellikle ne olmadıklarını ortaya koyduktan sonra kavramı açıklığa kavuşturur. Millet kavramını açıklarken de aynı yöntemi kullanır. Millet hakkında var olan çeşitli görüşleri sıraladıktan sonra kendisinin millete vermek istediği anlamı açıklar. Milletin ne olmadığını altı ayrı maddede sıralar (Gökalp, 2017a:32).

Irkı esas alanlara göre, millet ırktan ibarettir. Gökalp'ın, milletin bu açıklamasına itirazı, ırk kavramının zooloji bilimine ait olduğudur. Toplumsal karakterler kalıtım yolu ile geçmezler, sonradan toplum içerisinde kültürlenmeyle edinilirler. Antropoloji, insan ırklarını, kafataslarına göre sınıflandırır. Uzun kafalı esmer, uzun kafalı kumral ve yassı kafalı şeklinde ayırır. Gökalp, Avrupa'da yapılan çalışmalarda, bırakın aynı milletten, aynı aile içerisinde bile bu tiplerin üçünü birden görmenin mümkün olduğunu iddia eder. Kardeşlerden biri uzun kafalı esmerken, diğeri, yassı kafalı olabiliyor. Gökalp'e göre ırk atlarda aranır insan topluluklarında aranmaz (Gökalp, 2017a:33).

Millet tanımında kavmi esasa alanlara da Türkçülüğün esasları kitabında itiraz eder. Fakat "Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak" kitabında kavmi, milletle bir saymıştır. Burada kavmi lisan ile bir tutmuştur. Bu kitapta milleti, aynı lisanı konuşan kavim olarak açıklar (Gökalp, 2016:73). Daha sonra kavmi kandaş topluluklar olarak açıklayacaktır. Kavimi, aynı soydan gelen; aralarına hiçbir yabancının karışmadığı topluluk olarak tanımlar. Bu tarihsel ve sosyolojik açıdan

mümkün değildir. Çünkü yaşanan göçler, evlilikler, savaşlar sonucunda toplumların karışması, kandaş toplumları karmaşık hale getirir (Gökalp, 2017a:33).

Coğrafi açıklamaya göre millet, aynı topraklar üzerinde yaşayan topluluktur. Gökalp'ın bu tarz bir millet tanımlamasına itirazı ise İran ve Osmanlı devletlerinin coğrafyalarındaki çok ulusluluğu örnek verir. Bir başka açıdan itirazı ise aynı milletten olup farklı coğrafyalarda bulunan Oğuz Türkleri örneğidir.

Milleti Osmanlı toplumu olarak tarif edenlere itirazı ise çok halklı, çok kültürlü, imparatorlukları millet olarak kabul etmek, yapılabilecek en büyük hatadır. Dili, kültürü, dini farklı toplulukları aynı imparatorluk bünyesinde bulunmaktan ötürü millet saymak, Gökalp'e göre mümkün değildir. (Gökalp, 2017a:33)

Pan-İslamcılara itirazı ise aynı dinde olan topluluklara ümmet denir şeklindedir. Kültür ve lisan topluluğu olan millet ise dinsel topluluktan farklıdır (Gökalp, 2017a:34). Milliyetçiliğin, son asırda Osmanlı ve İslam toplumlarını, bir mikrop gibi kemirip parçaladığı, makûs talihin artık tersine dönmesi gerektiği tespitinde bulunuyor. Osmanlı Aydınlarının, milliyetçilik fikrine yanlış yaklaşımda bulunduklarını; milliyetçiliği bir mikrop gibi görmektense toplumsal kurtuluşun reçetesi olarak görmeleri gerektiğini belirtir (Gökalp, 2016:78). Artık İslam toplumlarının da anlaması gereken, milliyetçilik fikrinin, yabancı işgalinden kurtulmaları için olmazsa olmaz olduğudur. Geçmişten bu yana İslam toplumları, halifenin önderliğindeki, İslam toplumunu bir bütün olarak kabul ediyorlardı. Yaşanan talihsiz işgalleri geçici olarak algılayıp, bir mehdinin çıkarak bu durma son vereceklerine inanıyorlardı. Ama bu hayal güzel de olsa yakın zamanda geçekleşmesi imkânsız gibi duruyor. Bunun için İslam toplumlarının, milliyetçilik fikrine sarılarak, evvela bağımsızlıklarını elde etmeleri gerekir. İslam ittihattı ilerde gerçekleşmesi güzel olan bir hayaldir (Gökalp, 2017a:79).

Son olarak fertçiler diye tanımladığı, birey istediği milletten olmayı seçebilir tanımına itiraz eder. Gökalp'e göre, insan içerisinde doğup büyüdüğü, kültürü ile terbiye edildiği toplumu değiştiremez. Çocuk kültür içerisine doğar. Kültür hissiyatla alakalıdır. Bir takım fikirler edinildiği gibi kültür edinilmez. Kültür düşüncede değil histe meydana gelir. Birey yaşadığı toplumdan uzak düştüğünde sıla özlemi çeker. Fikirleri ile hisleri uyuşmayan bireyler hasta olurlar. (Gökalp, 2017a:36)

"*Bu ifadeden anlaşıldı ki, millet, ne ırki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de irsi bir zümre değildir. Millet; lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça (güzel sanatlarca ) müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir".* (Gökalp, 2017a:38)

Gökalp, İslam toplumlarının kurtulmak için milliyetçilik fikrine sarılmaları gerektiğini anlattığı "Millet ve İslam" makalesinde ulus oluşum sürecini de anlatıyor.

*"Hıristiyan kavimlerin ne suretle itila (ilerleme) ve İstiklal (bağımsızlık) yollarına gittiklerini gözlerimizle gördük. Bunlar iptida (başlangıçta) lisanlarını millileştirmekle işe başladılar. Lisani bir istiklal, siyasi bir istiklalin mukaddimesi (başlangıcı) gibidir.*

*Lisandan sonra tarih gelir, Bir kavim tarihinin en kadim (eski) membalarına (kaynaklarına) çıkarak milli hayatın ilk inkişaf (gelişme) hamlelerini duyarsa kaybetmiş olduğu ruhu yeniden bulmuş olur. Tarihten aldığı feyizlerle halkın derinliklerinden çıkardığı efsaneleri, menkıbeleri, me'sureleri (rivayetleri) ilave ettikten sonra milli maneviyatı tamimiyle tesis eder (kurar). O zaman şiir ve sanatının mevzularını, istiarelerini (benzetmelerini) telmihlerini hep bu milli sanihalardan (düşünüşlerden) iktibas ederek (alarak) edebiyat ve bediatına (estetiğini) şahsiyet (kişilik ) verir.*

*Bundan sonrada dini terbiye ve iktisat gelir. Hür milli bir terbiye evvela milli lisan ve tarihe, sonra da iktisadi istiklal (bağımsızlık) esaslarına istinat eder (dayanır).Ve bütün manevi feyizlerini dinden alır"* (Gökalp, 2016:179).

Gökalp'e göre Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Rus imparatorluklarının dağılması, buna karşın Almaya ve İtalya'nın ortaya çıkması, milliyetçiliğin etkisindendir. Milliyetçik çok uluslu İmparatorlukların dağılmasına, küçük devletler şeklinde örgütlenen aynı milletten olan devletlerin, birleşerek güçlü bir devlet oluşturmalarına, neden olmuştur. İleride milletlerin kültürel ve toplumsal sınırları ile siyasal sınırları aynı olacak diye tahminde bulunuyor (Gökalp, 2018a:290).

İmparatorluklar farklı kavimleri boyunduruk altına alıp, sadece bir kavmi kültürel lisani olarak hâkim hale getirdikleri için, milletlerin eşitliğine manidirler. İmparatorluklara karşı millet esansına göre savaşıp bağımsızlıklarını kazan milletler de diğer milletlerin bağımsızlığına saygılı davranmadılar (Gökalp, 2018a:299).

Saltanatlar ve emperyalizm, milletlerin eşitliğine düşman yapılardır. Kültürler birbirine düşman değil, halkçılık esasında olduğu gibi birbirlerine muhtaçtırlar. Kültürler birbirine düşmanlık yapmazlar. Gökalp milliyetçiliği, ulusların birbirine saygılı olduğu karşılıklı dostluk ve barış esasına dayanır. Milleti Mukaddes olarak gören Türkçüler, kendi milletlerini muhterem kabul ettikleri gibi diğer milletleri de muhterem kabul etmelidirler (Gökalp, 2018a:303).

Gökalp, toplumları devlet ve aşiret olarak ikiye ayırıyor. Henüz devletleşememiş toplumlar, aşiret safhasında bulunurlar. Bir toplumun aşiretten devlete geçtiğini anlamak için kan davasına bakmak kâfidir. Gökalp, sosyolojisinde kan davasının ortadan kalkmış olmasını, toplumun aşiretten devlete geçiş yaptığının en önemli göstergesi sayıyor. Kan davasını cezalandırmayı, aşiretlerin yerine kamu otoritesi üstlenmiştir. Gökalp devletleri üçe ayırıyor. Kavmi devlet, imparatorluk ve milli devlet şeklinde ayrıma gidiyor (Gökalp, 2018a:292).

Kavmi devlette devlet, kavimden ibarettir. Kavmi devlet tipinde halk aynı zamanda askerdir. Din kavim tanrısının dinidir, kültür kavmin kültüründen ibarettir. Kavmi bir halkçılık vardır. Halk ile yöneticiler arasında bir ayırım yoktur. Devlette hâkim olan kavim halktır. İmparatorluk farklı kavimleri bir araya toplayan, hâkim kavme değil, saray hâkimiyetine dayanan devlet tipidir. Emeviler, Arap kavmine dayanan bir hilafetken, Abbasiler farklı kavimleri bünyesinde toplayan saltanattır. Türk tarihinden Selçukluları, halklar karmaşası olan imparatorluk örneği olarak verir. İmparatorlukta hâkim olan saraydır. Saray kültürü egemendir. Halkçılık yoktur. Saray ve saray adamları halktan kopuk bir hayat yaşarlar. İmparatorlukta kavim dini yerine bütün kavimlerin tanrısı olan evrensel bir din meydan gelir. Ordu farklı kavimlerden oluşur. Kültür halka dayalı değil, sarayın farklı kavimlerden alarak oluşturduğu bir yapıdır (Gökalp, 2018a:293).

Gökalp, milli devlet tipinin ortaya çıkmasını Batı Avrupa'da meydana gelen sosyokültürel ve teknolojik faktörlere bağlıyor. Topun icadı, zırhlı şövalyeliğe dayalı askeri imtiyazların son bulmasını sağladı. Hükümdarlar halktan asker alımına başlarlar. Askeri teknolojinin gelişimi sayesinde şatoların varlığına son verilir. Halk kesiminin askere alınması, hükümet ile halkı buluşturur. Milli ordunun teşekkülü böyle oluşur. Matbaanın icadıyla beraber, okuma yazma oranındaki artış gazetenin ortaya çıkmasın neden olur. Gökalp, gazetenin ortaya çıkmasını milli ruhun oluşumu

için zorunlu sayıyor. Gazete halka hitap ettiği için milli duyguyu uyandırmaya, milliyete kıymet vermeye dikkat eder. Bu durum kamuoyunun oluşmasına neden olur (Gökalp, 2018a:294).

Matbaanın icadı ve okuma yazma oranındaki artış eleştirel düşünceyi berberinde getirdi. Zamanla hükümetler millete dayanmaya başladılar. Ümmet ruhu yerine, milli ruh egemen olmaya başladı. Kültürel karışıklık ortadan kalktı. Kültürün temeli halka dayalı milli kültür oldu. Nüfus yoğunluğu iş bölümünü beraberinde getirdi. Toplumsal iş bölümünün ortaya çıkması, mesleki vicdanın oluşumuna neden olur. Zamanla birey bağımsızlaşmaya başlar. Avrupa'da devlet meşruiyetini halktan almaya başladı. Meşrutiyet halkın yönetime egemen olmasıdır. Meşrutiyetle birlikte halk, yöneticilerini verdiği oylarla seçmeye başladı. Halkın verdiği oylar sayesinde her bir birey bir sultan mesabesine geldi (Gökalp, 2018a:296). Eğitimin yaygınlaşması, zorunlu askerlik, meşruti hükümet biçimi, serbest basının varlığı, Avrupa'da oluşan milli devletin nedenleri olarak sıralar (Gökalp, 2018a:295).

#### 2.3.3.1. Mefkûre

Gökalp, 1910 yılından 1924 yılana kadar ki yazılarında mefkûre kavramını kullanagelmiştir. Fransızca idée kavramından ideal' in türemesini örnek alarak *"Arapça fikir kelimesinden mefkûreyi türetmiştir."* İlk defa " Bugünkü Felsefe" yazısında mefkûre kavramının kullanmıştır. Değerlerin evrimini sağlayan mefkûredir. *"Mefkûreler olgunlaşmış ve tarihsel koşullardan kaynaklanan amaçlardır."* (Köroğlu, 2004:136).

Gökalp mefkûre kavramını açıklamak için öncelikle metafizikçiler, ideologlar ve sosyologların bu kavramı farklı anladıklarını açıklayıp, kendisi ise sosyologların kavrama verdiği anlamı kabul etmektedir.

Ma-ba'det-tabiaacılar dediği metafizikçilerin, Platon'un idealar âlemindeki eşyanın hakikatleri olan ideaların, mefkûre olduklarını savunurlar. Bu anlamda metafizikçiler mefkûreyi gerçek olmayan öteki âleme ait bir şey olarak ortaya koyarlar. Platon'dan İslam tasavvufuna geçen bu anlayışını Gökalp reddediyor. Gökalp'ın itiraz ettiği nokta mefkûrelerin toplumdan topluma ve zamandan zamana değiştiğidir. Ona göre eğer mefkûreler uhrevi âleme ait şeyler olsalardı, zaman ve mekân üstü olmaları gerekirlerdi (Gökalp, 2018a:63).

Mefkûre ideologlara göre ise gerçek değildir. Bireylerin zihinlerinde tasavvur ettikleri fikirlerden başka bir şey değildirler. Bireyler zihinlerinde tasavvur ettikleri fikirler doğrultusunda toplumları değiştirme yetisine sahiptirler. İdeologlara göre bireyler, toplum için kurum ve mefkûre icat edebilme kudretine sahiplerdir. Birey tasavvur ettiği fikirleri, toplumsal kurum haline getirip, toplumun dönüşümünü sağlayacak bir mefkûreye dönüştürebilme kudretine sahiptir. Gökalp'e göre yalnız toplum mefkûreyi vücuda getirebilir (Gökalp, 2018b:65).

Sosyolojiye göre mefkûre gelecekte ulaşılacak bir ideal değildir. Mefkûre toplumlar için ender zamanlarda yaşanabilecek bir yaşam pratiğidir. Bu ender zamanlar, toplumların kriz zamanlardır. Normal zamanlarda bireyler, kendi hayatları ile meşgul olduklarından, toplumsal hayat zayıftır. Toplumsal hayat adeta uykuda gibidir. Fakat toplum yok olmak tehlikesi ile karşı karşıya kaldığında toplumsal hayat birden canlanır. Toplum, bireyleri kendi peşinden sürükler. Bireysel hayat unutulur; toplumun zor durumdan kurtulması için kendilerini feda etmeye hazır hale gelirler (Gökalp, 2018b:66).

Milletlerin zor zamanlarında, şahsiyetler ortadan kalkar ve milli ruh herkese hâkim olur. Zor zamanlarda şahıslar, kendi özgürlüklerini değil, milletin bağımsızlığını düşünürler (Gökalp, 2016:52). Toplumsal karmaşanın yaşandığı, toplumun varlık mücadelesi verdiği bu zamanlarda yüce bir duygu doğar buna "mefkûre" denir (Ocakçıoğlu, 1999:55). Zor zamanlar, toplumun yekvücut olduğu zamanlardır. Cermenlik mefkûresi Napolyon savaşları döneminde ortaya çıktı. Alman milleti, Napolyon'u bu ruhsal coşku sayesinde yendi. O zamana kadar hümanist olan Fichte, iliklerine kadar Alman olduğunu hissetti ve Alman Milliyetçiliğinin ideoloğu haline geldi. Yine milletlerin geçmişlerinden örnekler veren Gökalp, Japonların Avrupalılar tarafında sıkıştırıldığı dönemde Japon mefkûresi doğdu der. Yahudilerin, Mısırdaki esareti döneminde Yahudilik, Romalıların baskıları sonucu Hristiyanlık doğdu. Arap yarımadasının, dönemin süper güçleri tarafından siyasi baskı altına alındığı dönemde İslamiyet doğdu. İngiliz istilası döneminde meczup bir köylü kızı olan Jane Darke Fransız milli vicdana öncülük ederek, İngilizleri Fransa'dan attı (Namlı, 2011:25). Bu örnekler, milletlerin galeyanlı zamanlarında nasıl bir araya geldiklerini, nasıl toparlanarak bir milli

mefkûre oluşturduklarını gösteriyor. Tehlike zamanlarında milletleri kurtaran şahıslar değil, bizzat milletin kendisidir (Gökalp, 2016:53).

Milletlerin zor zamanlarında şahsılar, üstün bir ruh tarafından kuşatılarak, milli vicdana teslim olurlar. Korkaklardan kahramanlar yaratan mefkûredir. Mefkûre sosyal ruhtur, bütün toplumu sarar ve coşkun bir imana dönüşür (Dalgıç, 2018:63). Zor zamanlar atlatıldığında, ruhlarda doğmuş olan mefkûre sönmez. Toplumun bütün fertlerinde, bir iman suretinde bulunmaya devam eder. Milletlerin müessese ve kültürel oluşumu bu mefkûreler sayesinde olur. Buhranlı zamanlarda ortaya çıkan mefkûreler, toplumsal geleceğe de yön verirler. Miletler için yaratıcı bir kudrete malik olan mefkûreler topluma bir amaç verirler (Gökalp, 2016:54). Toplumsal birlikteliği ve geleceğe olan inancı canlı tutarlar. Mefkûresiz milletler, yok olmaya mahkûmdurlar. Mefkûre sahibi bir millet, siyasetten tükenmiş olsa dahi, mefkûre sayesinde, küllerinden yeniden doğar. Toplumu dirilten ve yeniden yaratan mefkûreye sahip devletler, yakılmazlar (Gökalp, 2016:55).

Mefkurelerin, toplumlar üzerinde iki şekilde etkisi ortaya çıkar prestij ve sağlamlaştırma (Namlı, 2011:25). Prestij mefkûrelerin doğduğu zamanlarda, ruhlarda oluşturdukları vecddir. Bu zamlarda kişiler, toplumsal bir vecd duyarlar. Çılgın bir heyecan halinde yaşarlar. Toplumlarına düşman olanları nefretle, toplum üyelerini coşkun bir sevgi ile benimserler. Mefkûrenin ortaya koyacağı değerleri coşkun bir sevinçle benimser, mefkûreyi zayıflatacak şeyleri ise reddederler. Mefkûrenin ortaya koyduğu bu şuursuz coşkunluk kişileri insanüstü bir hale getirir. Mefkûrenin sağlamlaştırması ise mefkûrenin doğuş zamanında, onu asla benimsemeyenleri de etkisi altına alır. Mefkûreyi aşkla benimseyen toplumun bir üyesi olmak ve onlar tarafından kınanmamak için ona sarılırlar. Prestij, mefkûrenin cemal; teyit, mefkûrenin celal sıfatıdır. Toplumu bu iki kudret sayesinde birleştirir (Gökalp, 2016:56).

Eski Filozofların çoğunluğu mefkûre ile gerçekliği birbirinin zıttı olarak gördüklerinden dolayı, edebiyatta da idealizm ve realizm akımları meydana gelmiştir. Oysa mefkûre sonradan gerçeklik haline gelmez, baştan itibaren gerçektir. Büyük buhran dönemlerinde cemiyette toplumsal vicdan hâkim olur. Bu toplumsal vicdandan mefkûre doğar (Gökalp, 2018b:69).

Mefkûreyi doğuran aşırı coşkun ruh hali fazla devam etmez birkaç hafta geçmeden ferdi ruhlar yorulmaya başlar. Cemiyette yeniden bireysellik hâkim olmaya başlar. Toplumsal hayat uyku haline geçer. Mefkûrenin sönük hatırası kalır geriye. Bireyler yaşadıkları o coşkun ruh halinin hatıralarını taşırlar (Gökalp, 2018b:70). Bu hatıralar coşku veren fikirler halinde yaşarlar. Bir taraftan mefkûrenin unutulmaya başlanmış hatıraları, diğer taraftan bireysel hayatın canlı meşgalesinin hâkim olmaya başlaması, yeniden bireysel hayatın topluma egemen olmasına neden olur. Mefkûre ile gerçeklik bazen bütünleşirler, mefkûreyi ortaya çıkaran buhranlı zamanlardaki gibi. Bazen de büsbütün uzaklaşırlar (Gökalp, 2018b:70).

Gökalp'e göre milli ve dini bayramlarda, mefkûrenin doğduğu zamanki kadar coşkun olmasa da mefkûrevi yeniden toplumsal vecd ortaya çıkarır. Cuma günleri, kandil geceleri de teşkilat yapılırsa cemiyet için feyizli günler haline gelirler (Aydemir, 1992:39). Siyasi partiler de toplantılarda üyelerini, bu coşkun ruh haline sokarlar. Dini ve milli bayramlarda mefkûreyi hatırlatıcı konuşmalar, oyunlar tertiplenirse toplumsal ruh yeniden egemen olur (Gökalp, 2018b:72).

Gökalp'e göre cemiyetler için çeşitli mefkûreler vardır. Bunun birinci nedeni ise cemiyettin çeşitli zümrelerden meydana gelmesidir. Cemiyet kültürel olarak ele alınırsa millet adını alır. Ahlaki noktadan ele alınırsa vatan adını alır. Siyasi olarak ele alınırsa devlet adını alır. Hukuki noktadan ele alınırsa halk adını alır. Bu dört farklı noktadan bakış aynı zümreyi isimlendirir. Bundan dolayı halk, millet, vatan ve devlet mefkûreleri arasında fark yoktur (Gökalp, 2018b:80).

İkincisi ise cemiyetin çeşitli camialara mensup olmasıdır. Kavim, ümmet, medeniyet gibi cemiyetten daha büyük camialardır bunlar. Osmanlıları dilsel açıdan Türk kavmine, dini açıdan İslam ümmetine, medeniyet noktasında Avrupa medeniyetine dayandırır. Bu camialara ait mefkûreler ayrıdır (Gökalp, 2018b:81).

Üçüncüsü, cemiyeti meydana getiren ikincil zümrelerin farkı mefkûreleri olabilir. Meslek zümreleri, siyasi partiler, aileler cemiyetin alt dallardırlar. Her bir zümreye ait bir mefkûre vardır. Önemli olan mefkûreleri derecelere ayırmak ve bunları sırasına göre değerlendirmektir. Ona göre Almanlar savaş zamanı vatan mefkûresi ile sınıf mefkûresini karıştırdıkları için savaşı kaybettiler. Ama İngiliz ve Fransız işçi sınıfı, vatan mefkûresini sınıf mefkûresinden üstün tutuğu için savaşı

kazandılar. Tali zümreler denilen cemiyeti oluşturan (sınıf, meslek, siyasi parti gibi) grupların mefkûrelerini, milli mefkûrelerin önüne çıkarmamak lazım. Her mefkûreye olması gerektiği gibi değer vermek lazım (Gökalp, 2018b:82).

#### 2.3.3.2. Birey

Gökalp, bireye, toplumdan ayrı bir varlık tanımamıştır. Birey karakterini toplumdan alır. Sosyal hayatı yaşamayan bireyi, hayvandan farklı görmüyor. Organizma olarak birey ve hayvan arasında paralellik kurarak, insanı bu anlamda beşer olarak tanımlamıştır (Gökalp, 1980:21). İnsan sosyal hayat yaşayarak, toplumdan mefkureler edinip, insan özelliği kazanırsa beşeriyetten kurtulup, insan olur (Gökalp, 1981b:41). Yazılarında, beşeriyet ve ferdiyet kavramlarını aynı anlamda kullanmıştır. Beşeriyet yada ferdiyet insanın maddi tarafını ifade etmektedir (Osmanağaoğlu, 2008:85).

Gökalp'e göre insan şahsiyet ve organizmadan meydana gelir. İnsanın organizma kısmını ferdiyet, şahsiyetini ise insaniyet oluşturur. Şahsiyet toplumdaki iş bölümü sonucu meydana gelmiştir. Toplumsal işbölümünün gelişmesi sonucu meslekler meydana gelir, bu mesleki uzmanlıklar sayesinde insan şahsiyetini elde eder. Şahsiyeti oluşan insanda, kendine özgü ahlak ve hukuk gibi değerler meydana gelir. İnsanın kendine özgü ahlaki özellikleri, toplumsal ahlak anlayışına uygun olmalıdır (Osmanağaoğlu, 2008:85).

Gökalp'te şahsiyet, ilkin toplumda meydana gelir. Milli kültür, toplumun milli şahsiyetidir. Fert milli kültürün temsilcisi olduğu oranda şahsiyet kazanır. Birey millileşirse şahsiyet elde eder, akisi takdirde şahsiyetsiz bir beşer olarak kalmaya devam eder (Gökalp, 1981b:23). Bireydeki karekterin kaynağı toplumdur. Toplumsal hayatın çeşitli safhalarını yaşayan ve mesleki uzmanlıkta başarı elde eden kişilerin şahsiyeti kuvvetli olur. Toplumsal hayatın ortak değerlerinden nasiplenemyen kişiler şahsiyetsiz kalırlar (Osmanağaoğlu, 2008:85).

Gökalp, hocası Durkheim'in kolektif ve bireysel karekter ayırımını kabul etmiştir. Biresel karekter, toplumsal kaynaklı olmakla beraber, maşeri karekter dediği kolektif karekter, toplumun dahil olduğu karakterdir. Milli kültür, toplumun kolektif karekterini oluşturur. Bireysel karakterse, toplum tarafından şekillenir. Bireysel

karekter ile maşeri karekter dediği kolektif karekter birbirine bağlıdırlar. Kolektif karekter olmadan bireysel karekter varolmaz (Osmanağaoğlu, 2008:85).

Tek tek kişilerin toplamından farklı olan toplum, fedakar ve menfaatsizdir. Bireylerse faydacı ve çıkarcıdırlar. Birey faydacı ve çıkarcı olmaktan kurtulmak için toplumsal hayatı yaşamak zorundadır ki, toplum gibi menfaatsiz ve fedakar olabilsin (Gökalp, 1982:46). Ona göre çocuk dünyaya geldiğinde asosyaldir. Toplum içerisinde yaşadığında karakter sahibi olur. Doğduğu toplumdan farklı bir toplum içerisinde büyüyen çocuk, o toplumunun kültürünü alarak yetiştiği için, doğduğu topluma benzemez. Dolayısı ile Türk çocukları Türk kültürü ile kültürlenip terbiye edilmelidirler (Osmanağaoğlu, 2008:87).

Gökalp, toplum karşısında bireye bir varlık tanımadığı gibi, toplum içerisinde de tek tek bireylere, bir varlık alanı tanımamıştır. Bireyler toplum içerisinde de aile, meslek, cemaat gibi topluluklar içerisinde anlam bulurlar. Doğal hukuk teorisini de, içerisinde ihtilal mikrobu barındırğını söyleyerek eleştirmiştir (Osmanağaoğlu, 2008:90). II. Meşrutiyetten önce doğal hukuk düşüncesinin Osmanlıda tarftar bulduğunu, hatta Meşrutiyetin ilanında bu düşüncenin etkisinin olduğunu, belirtmekle birlikte; Meşrutiyetin ilanından sonra çeşitli toplumsal karışıklıklara neden olduğunu belirtmiştir (Gökalp, 1981b:156 ).

*Benim hakkım, menfaatim,arzum yok,*

*Vazifem var;başka şeye lüzüm yok.*

*Aklım, gönlüm düşünmezler duyarlar;*

*Ondan gelen emirlere uyarlar…*

*Gözlerimi kaparım!*

*Vazifemi yaparım!* (Gökalp, 2015a:33)

Gökalp, vazife adlı şiirinde de bireye toplum karşısında bir varlık alanı tanımamıştır. Bireyin bir takım toplumsal vazifeleri vardır. Ancak vazifelerini sorgusuz kabul edip, yerine getirdiğinde makbuldur. Bireyler hak talebinden bulanmayıp, arzularından ve menfaatlerinden uzaklaşmalıdırlar.

*Gövdelerde kesret var,*

*Gönüllerde vahdet var,*

*Fertler yok cemiyet var!*

*La-ilahe illallah!* (Gökalp, 2017c:97)

Yukardaki şiirinden yola çıkarak Uriel Heyd, Gökalp'ın toplumu tanrılaştırarak, bireysel şahsiyetin dokunulmazlığını, toplumsal bilinçle kutsanması, şartına bağladığını söyler (Heyd, 2010:68).

İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, Gökalp'ın toplum karşısında bireye verdiği rolü, tek başına yazılarına bakarak anlamaya kalktığımız taktirde, O'nun totaliter rejimlere hizmet eden bir ideolog olarak görme yanlışlığına düşüleceğini belirtir. Gökalp'ın içerisinde yetiştiği toplumda, bireye yapılan aşırı vurguya rağmen, toplumun göz ardı edildiği gerçekliğinden yola çıkan, sosyolog tarafının, topluma vurgu yapması normaldir (Baltacıoğlu, 1966:16).

Gökalp, Osmanlı devletinin dağıldığının farkında olan bir aydındı. Yazılarında, yaşanılan zamanda milliyet esaslarına göre örgütlenemeyen toplumların, diğer devletler karşısında varlıklarını koruyamayacaklarını defaatle belirtir. Gerek içinde yetiştiği İslam kültürü ve gerek devletçi bir aile geleneğinden gelmesi, O'nun birey-toplum dikatomsında, ağırlığı toplumdan yana koymasında etkili olmuştur. Fikilerini benimsediği Durheim'inde, topluma birey karşısında öncelik tanıması, Gökalp'ın, tasarladığı milliyetçilik fikirlerine uygun düşmüş gözükmekte. Dağılmakta olan bir devletin, nasıl kurtarılması gerektiğinin yollarını arayan düşünür, toplumsal birlikteliği ön plana çıkararak çözüm bulamaya çalışmıştır.

#### 2.3.3.3. Toplum

Gökalp, Durkheim'den yola çıkarak toplumu tanımlar. Cemiyet, kendisini oluşturan bireylerin toplamından farklı, kendisine has bir mahiyet taşır. Cemiyet bireylerin toplamından oluşan, basit bir yapı değildir. Cemiyet, bireylerin bir araya gelmesinden oluşan bir sistemdir. Cemiyet, bireylerin bütününden ayrı bir varlıktır. Cemiyet, bireylerin bir araya gelmesi esnasında yeni bir mahiyet alan, bireylerin bilinçlerinin birbirleri ile kaynaşarak yeni bir varlık oluşturur (Osmanağaoğlu, 2008:75).

Cemiyet, kendisini meydana getiren bireylerden değil, bu bireylerin ortak duygularından, ortak bilinçlerinden, ortak vicdanlarından oluşur (Gökalp,1980:171). Gökalp'ın cemiyet anlayışı, zaman içerisinde farklılık göstermişrtir. İlk dönem yazılarında, sosyal zümreleri cemiyet ve cemaat diye ikiye ayırır. Cemiyeti aynı bireylere sahip bir topluluk olarak tanımlarken, cemaati özel teşkilata sahip bir oluşum olarak tanımlamıştır. Buna göre cemiyeti oluşturan bireylerde bir topluluk duygusu yoktur. Cemaati oluşturan bireylerde ise topluluk duysu ve ortak vicdan vardır (Osmanağaoğlu, 2008:77).

Türkçülüğün esasları adlı eserinde ise toplumsal zümreleri siyasi, ailevi ve mesleki zümreler diye ayımaya başlıyor. Daha önce yaptığı cemaat ve cemiyet ayrımını tersine çevirmiştir (Osmanağaoğlu, 2008:78). Ailevi ve mesleki zümreleri ikincil zümreler olarak kabul ediyor. Artık en önemli zümreler siyasi zümrelerdir. Siyasi zümreler kendi başına yaşayan, bağımsız veya yarı bağımsız zümrelerdir. Siyasi zümreleri ise cemia, camia ve cemiyet olarak ayırır (Gökalp, 2017a:95).

Cemia, bir kavmin siyasi bir oluşum halini alan, yalnız küçük bir kısmınından meydan gelir (Gökalp, 2017a:955). Durheim'in, hord kavramından yola çıkarak oluşturmuştur cemai kavramını (Osmanağaoğlu, 200878). Örnek olarak aşiretleri, kavimlerden ayrılan birer cemia olarak verir. İlkel kavimler hep cemia hayatını yaşayan siyasal oluşumlardır. Gökalp'e göre cemialardan biri, diğerlerini fetih yoluyla hakimiyeti altına alır. Bu feth edilen cemialar genelikle kendi kavminden değil, farklı kavim ve dinlerden olan cemilardır (Gökalp, 2017a:95).

Farklı kavim ve dinlerden yeni cemiaları bünyesine katan bu yeni oluşum camia adını alır. Karmaşık halklar ve dinlerden oluşur camialar. Bütün imparatorlukları ve feodal yapıları camiaya örnek olarak veriyor. Çünkü imparatorluklar ve feodal yapılar farklı halklardan oluşan, karmaşık toplumsal yapılardır (Gökalp, 2017a:96).

Süreç içerisinde camialar da dağılmaya başlarlar. İmparatorlukların içeirisnde dil ve kültürel ortaklığı bulunan cemialar birleşerek yeni bir sosyal organizasyona giderler. Bu yeni oluşum ortak vicdan, ortak ideal etrafında birleşmiş olduğundan, milliyet mahiyetini alır. Bu oluşum, mili vicdana sahip olduğu için uzun süre bağımlı bir hayat yaşayamaz. Eninde sonunda bağımsızlığını kazanarak, bağımsız bir siyasal

oluşum meydana getirir. Bu milli bütünlüğe sahip bağımsız oluşumlar cemiyet adını alırlar. Cemiyetler aynı zamanda millet adını alırlar (Gökalp, 2017a:96).

Gökalp'e göre camia hayatı mahkum kavimler için olduğu gibi hakim kavimler için de zaralıdır. Bu iddiasına Osmanlı İmparatorluğunu örnek veriyor (Osmanağaoğlu, 2008:79). Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu olmalarına rağmen Türkler, reaya haline gelmişlerdir. İmparatorluğa asker verme ve imparatorluğu korumak dışında herhangi bir sosyal fonksiyonları kalmayan Türkler, iktisadi ve ilmi bir gelişme gösteremediler. Diğer kavimler imparatorluktan koptuklarından iktisadi, ilmi ve medeniyet açısından zengin bir haldeydiler. Türkler bir karasaban, bir kırbaç ortada kaldılar (Gökalp, 2017a:96).

Gökalp'e göre insan nasıl büyümek için çeşitli evrelerden geçiyorsa, toplumlar da çeşitli evrelerden geçmek zorundadır. Bir kavim cemia, camia evrelerinden geçmeden cemiyet halini alamaz. Cemiyet hayatına daha çabuk ulaşan milletler ona göre camia hayatının getirdiği zararlardan daha az etkilenirler (Gökalp, 2017a:99). Türkler de İmparatorluğun dağılmasından sonra milliyet esasına göre organize olan bir cemiyet haline gelerek, camia hayatı yaşadıkları dönemin zararlarını bertaraf etmeye başmışlardır.

Gökalp, kavim kavramını millet kavramına paralel bir şekilde kullanmıştır. Ona göre ilkel kavimlerde iş bölümü yoktur. Kavim kendi içerisinde semiye, batın, aşiret olarak ayırlır ve bunlar arasında ortak duygular yoktur. Yalnızca dilleri ortaktır. Ortak duygular kavmin genelinde değil, semiyeler ve aşiretlerin kendi içlerinde vardır. İlkel kavimlerde semiyeler büyüdükçe parçalanıp yeni semiyeler meydan getirirler. Semiye ortak yaşamı paylaşan ailedir. Ailenin ise gelişebileceği bir sınırı vardır. Aşiret ise aileden farklı olarak siyasi bir organizasyon olduğu için büyümesinin önünde hiçbir engel yoktur. Semiyeler çoğaldıkça parçalanmaya, aşiretler çoğaldıkça yani semiyeleri ve başka aşiretlerle birliktelikler gerçekleştirirler. Çünkü aşiret büyüdükçe, dışarıdan gelecek olası saldırılara karşı kendisini daha iyi korur. Eğer kavim dağlık ve çöl gibi bölgelerde yaşıyorsa, aşiretler birkaç farklı aşiretin birleşmesinden öteye büyüyemezler, buna coğrafya müsaade etmez. Fakat kavim deniz kenarı veya ovalarda yaşıyorsa semiye ve aşret teşkilatlarını terkederler. Köyler ve şehirler inşa ederler. Şehirlerde meydana gelen iş bölümü bu sosyal organizasyonaları ortadan kaldırır (Gökalp, 1981:124).

Toplumsal iş bölümü ancak şehirler inşaa edildikten sonra başlar. İş bölümü beraberinde toplumsal dayanışmayı ve ortak duyguları getirir. Ortak duyguların toplamı olan, toplumsal vicdan meydana geldikten sonra, topluluk kendi farkına varır (Gökalp, 1981:125). Şehir yüzlerce köy ve obanın biraraya gelmesi ile oluşur. Şehrin teşeküllünden sonra ortak vicdan meydana gelir. Toplum dayanışma temellinde örgütlenir. Bir otorite tarafında yönetilir ve ortak dine inanmaya başlarlar. Şehirde saray ve mabet etrafında toplusal yaşam sürdürülür (Gökalp, 1981:127).

Gökalp düşüncesinde toplumsal dayanışma önemli bir yer tutar. Toplumu inceleyen bilim dalı olarak sosyolojiyi kabul ettiğinden, Türkiye'de sosyolojinin gelişmesi için büyük çabalar harcamıştır. Gökalp, döneminin aydınları gibi devleti kurtarmak kaygısından yola çıkar. Fakat O, çağdaş devletlerin topluma dayandıkları için güçlü olduklarının farkındadır. Toplumsal dayanışmayı yitirmiş devletlerin zayıflayıp yok olduklarını bizzat çok dinli ve çok etnikli Osmanlı İmparatorluğunda müşahade etmiştir. Güçlü bir toplumsal dayanışmayı sağlamış bir milletin yaşamını sürdüreceğini kabul ettiğinden, toplumsal bünyeyi, değişen zamanın şartlarına göre tahlil edip yenilemeği kendine vazife edinmiştir. Durkheim'den etkilenmiş olmasına rağmen, içerisinde yetiştiği İslam Dini ve geleneklerinin de toplumsal dayanışmaya büyük önem vermesi, onun düşünceleri üzerinde etkili olmuştur.

#### 2.3.3.4. Kadın ve Aile

Gökalp, Türk kadının toplumsal rolü konusunda yapılacak devrimi, toplumun ilerlemesi için başat konulardan saymıştır. Uzun süren savaş ortamının aile bağlarında yarattığı tahribat Gökalp'ı bu konuya eğilmek zorunda bırakmıştır. Kadının eski Türk toplumunda yüksek bir yeri olduğuna işaret etmiştir (Gökalp,1982:239). Ona göre İslam Dini kadın ve erkeği eşit olarak kabul etmektedir (Duru, 1965:29). Kadının yasalar karşısındaki eşitsizliğini, İslamiyetin değil, Arap kültürünün belirlediğini ileri sürmüştür. İslami yasalar boşanma konusunda erkeğe öncelik tanımış olmakla birlikte, bunu çirkin saymıştır. Erkeğe tanınan birden fazla kadınla evlenme hakkını, bütün eşleri arasında adaleti gözetme şartına bağlamıştır. Bu şartın vicdanlı bir erekeği çok eşlilikten alıkoymasını temin etmesi gerkmektedir. İslam toplumunun, ilk döneminde kadının saygın bir yeri varken, zamanla İran ve Bizans kültürü etkisinde kalan toplumun, kadının toplumdaki saygınlığına halel getirdiğini önesürmüştür. Peçe takılması, haremlik selamlık gibi adetler Bizans'tan

İslam toplumuna geçmiş, bilhassa şehirlerde uygulanan adetlerdendir (Heyd, 2010:107-108).

Eski Türk toplumunda, kadın ve erkeğin eşitiliğ demokratlıklarından geliyordu. Türk toplumu demokrat olduğu kadar, feministti. Şamanizm kadındaki kutsi kuvvete dayanmaktaydı. Erkek şamanlar kadın kılığına girmek mecburiyetindeydiler. Toplumsal ayinlerde ve törenlerde kadın ile erkeğin bulunması şartı aranıyordu. Eski Türkler'de tek eşlilik vardı. Emperyalist dönemde hakanlar başka kadınlar alsalar da toplum bu duruma iyi gözle bakmamıştır. Bu kadınları kuma olarak adlandırıp meşru evlilik olarak görmezlerdi. Bu kadınlardan doğan çocukların da veliaht olma hakları yoktu. Çocuklar üzerinde anne ile babanın ortak otoritesi vardı (Gökalp, 2017a:181-182).

Eski Türklerde aile ve kadın araştırmalarını, kurmak istediği modern ailenin temeli olarak görmüştür. Ona göre diğer toplumlar gibi modern aileyi meydana getimek için tarihimizden uzaklaşmak zorunda değiliz (Ülken, 2006:XVII). Türklerin eski yaşam biçimi, modern yaşam biçimine çok uygundur. Türk ailesi asrileşmek için Avrupa Medeniyetinden zihniyet itibarı ile bir takım feyizler alacaktır. Fakat Türk ailesi Avrupa toplumlarının ailelerin kopyası olamayacağı gibi Türk kadını da asrileşekrek yükselmek yükümlüğünü yerine getiriken, milli harsa uygun bir süreç izleyecektir. Harsın tabii olduğu bir takım iç evrilme kanunları doğrultusunda aile ve kadının da bu sürette evrilerek yaşamın getirdiği canlı devinimi gerçekleştireceklerdir (Gökalp, 2018b:214-215).

Gökalp, kadınlara yönelik ayrımcılığa karşıdır. Eski Türk toplumunda, diğer toplumlarda görülen kastlar arası eşitsizlik görülmediği gibi kadın ve erkek arasında da eşitisizlik yoktur (Gökalp, 1980:70.) Ona göre anne ve kardeşlerimiz olan kadınlar erkeklerle eşit konumdadırlar. Devletin temel dayanağı olan ailenin merkezinde kadın bulunmaktadır. Kadının toplumsal yaşamda rol almaması, toplumu sakat bırakır. Kadın evde, tarlada erkeğin işini yapmakla kalmayıp, savaş zamanında cephane taşımak suretiyle toplumun candamarı olduğunu ispatlamıştır. "Yeni Hayatın" merkezinde kadın ve asri aile bulunmaktadır. Şer'i hukuktaki kadınlara yönelik ayrımcılıkların kaldırılması için mücadele etmiştir. Ona göre kadınlara siyasal haklar verilmeli, hiçbir ayrımcılığa tabi tutulmadan modern eğitimin

olanaklarından faydalanmalıdırlar. Gökalp, tek eşliliği ve çekirdek aile biçimini de savunmuştur (Heyd, 2010:109).

*"Bir kadın var ki ya annem, ya kardeşim, ya kızım,*

*Bu mahluklar nasıl hakir olur şer'in gözünde?"* (Gökalp, 2015:55).

1917 tarihli aile reformunu gerçekleştiren yasada, O'nun büyük emeği vardır. Bu yasada tek eşililik tam olarak yasallaşmasa da, kadına evlilik sözleşmesinde tek eşliliği şart koşma hakkı tanınmıştır. Gakalp'ın öngördüğü şekliyle kadınlara tanınan haklar Cumhuriyet sonrasıda gerçekleşmitir (Heyd, 2010:110). Kadınların eğitimde fırsat eşitliğine ve siyasal haklara sahip olmasını savunmuştur.

Göklap'e göre ailenin kuvvetlendirilmesi için evvela, her ailenin bir adının olması gerekir. Bugün bütün modern toplumlarda aile adları vardır. Bizde ise aile adları yoktur. Bazen iki kardeşin bile aynı aileden olup olmadığı, isilmerine bakılarak anlaşılmıyor. Aile adları akrabalar arasında dayanışmayı da artırır. Zaten eski Türklerde aile adları vardı. Hatta Oğuz Türleri, Anadolu'ya geldiklerinde, uzun süre aile adlarını kullanmaya devam etmişlerdir. Yapılacak bir kanunla ailenin dedelerinden birinin isminin aile adı olarak kullanılması gerektiğini de salıkvemektedir (Gökalp, 1980:116-119). Cumhuriyet döneminde soyadı kanunuyla Gökalp'ın bu düşüncesi gerçekleştirilmiştir.

### 2.3.4. Din

Gökalp, ilk dönem yazılarında, İslamcılığa yakın düşünceler taşımaktadır. Ona göre İslamiyet, Arapları çölde; Türkleri bozkırda bulup yüksek bir medeniyet seviyesine çıkarmıştır. Bu dönem yazılarında içtihat meselesine değinmiş, içtihat kapısının yeniden açılması gerektiğini savunmuştur. Gökalp, Balkan Savaşlarından sonra İslamcılık politikasına mesafeli durmasına rağmen, dini toplumsal düşüncesinin temeli olarak saymaya devam etmiştir ( Acet, 2014:78 ).

Gökalp, Batı Medeniyeti ile İslam Dinini uzlaştırmaya çalışmıştır (Dodd, 1981:19). Gökalp'e göre öteden beri memleketimizde, İslamiyet ile çağdaşlığın uyumlu olduğunu düşünen, Ziya Paşa ve Cevdet Paşa gibi şahsiyetlerin yanında, bir de İslamiyet'le çağdaşlığın uyuşmadığını düşünenler vardır. Bunları Avrupa

mutaassıpları ve medrese mutaassıpları diye adlandırıyor. Avrupa mutaassıplarına göre madem İslam Avrupa medeniyeti ile uyuşmuyor, O'nu tamamen değiştirmek gerektiği görüşündeler. Medrese mutaassıplarına göre ise, Avrupa Medeniyetinden uzak durmak gerekir. Oysa İslam ile Batı Medeniyeti arasında uyuşmayacak bir şey yok. Millet ne dininden ne de çağdaş hayatın gereklerinden vazgeçmek zorundadır. Çağdaş hayatın gereklilikleri ile İslam'ı uzlaştırmak en makul olanıdır (Gökalp, 1981a:61).

İlim, insanlara verilen tanrısal bir lütuftur. İlimle din birbirleri ile uyumludurlar. İlim geçmiş olayları inceleyip, insanların gelecek vizyonlarını, tayininde destek sağlar. İlim, istediği kadar ilerlesin insanların gelecek kaygılarını ve korkularını gideremez. Manevi ihtiyaçları ise din giderir. İlmin, eksik bıraktıklarını din tamamlar. Din ile cehalet bağdaşmazlar dolayısı ile din ve ilim birbirlerini tamamlarlar (Korlaelçi, 2014:255).

İlk yazı hayatında, pozitivizmin etkileri görülmezken Selanik'e gittikten sonra sosyoloji okumaları ile pozitivizmin etkisine girmiştir. Hüseyinzade Ali Bey'in tavsiyesi ile Durheim'i okumaya başlaması, daha sonra yapacağı sosyolojik tahliler için pozitivist yöntemleri benimsemesini sağlamıştır. A. Comte ve Emile Durkheim'in çalışmalarını takip etmeye başladıktan sonra, pozitivizmi benimsemiştir. Gökalp, yaptığı eski Türk toplumu çalışmaları ve din sosyolojisi çalışmalarında pozitivist yöntemleri kullanmıştır (Korlaelçi, 2014:257).

Gökalp'e göre toplumsal değer yargılarını belirleyen örftür. Örf İslam'ın ilk döneminden itibaren Kur'an ve Sünnetin yanında hukukun temelidir. Örfü nassların yerine ikame ederek, örf ile nass çatıştığında, nassın kaynağı olan örfü esas almak gerektiği görüşündedir (Acet, 2014:80). Değerler, eşyanın tabiatından gelmezler, toplum tarafından onlara atfedilir. Toplumsal değerler sanat, din, hukuk, iktisat, ahlak, lisan gibi sınıflara ayrılır. Değerler aşağıdan yukarıya doğru çeşitli katmanlara ayrılırlar. En alt kademede iktisadi kıymetler, sonra ilmi, bedii, hukuki, ahlaki ve en üst kademede dini kıymetler bulunmaktadır. Din kutsal alanı oluşturur. Din diğer kıymetleri de kendi içinde barındırır. Din insanı en üst mertebeye çıkarır. Ahlaki değerler temelde iyiliğe dayalıdır, dini olansa doğal olarak iyidir. Bu anlamda din toplumsal değeler kategorisinin en üst basamağında bulunur. Çocukluğunda dini terbiye almayan bireyler, bütün hayatları boyunca kimliksiz ve iradesiz olurlar.

Gökalp'e göre din sadece bireylere değil toplumlara da karakter kazandırır. Arapları çölde bulan din, onları kültürce ve medeniyetçe yükseltmiştir (Günay, 2010:37).

Gökalp, dinin toplumsal işlevinin yanında, bireylerin şahsiyet oluşumu üzerindeki etkisine de değinmiştir. Çocukluluğunda dini terbiye almış bireyler kuvvetli bir şahsiyete sahip olurlar. Toplumlara da şahsiyet veren dindir. Peygamberleri cemiyetler için birer kurtarıcı olarak görür. Peygamberler hakka yönelmekle birlikte bir yandan da halka yönelmişlerdir. Peygamberler cemiyetleri terbiye ederler (Güngör, 1993:54).

Gökalp'e göre gelinen noktada Batı Medeniyeti, Türk toplumu için izlenmesi kaçınılmaz bir olgudur. Tarihsel bir zorunluluk olan Batı Medeniyetine geçiş için İslam Medeniyeti terk edilmelidir. İslam Medeniyeti kavramı yerine Arap-İran medeniyeti kavramsallaştırmasına gidiyor. Dolayısı ile dinsel düşünce ile bir çatışmanın olası yolunu tıkamak istiyor. Batı Medeniyetine geçişten sonra, sıra ulusal kültür tarafından, ümmet irfanın yeniden şekillenmesine gelir. "*Türkçülük düşüncesini zamanın şartlarına göre geliştirirken pedagojik bir üslup kullanan Gökalp tedrici bir söylemle dine yaklaşımını ortaya koyar"*. Medeniyet sahasından tecrit edilen din ulusal kültürün bir bileşeni olarak yeniden formüle edilir (Özyurt, 2015a:214).

Gökalp, dini toplum tarafından kutsal olarak bilinen inançlar bütünü olarak ele almaktadır. Toplumsal olayları kutsal ve kutsal dışı alan olarak ikiye ayıkmaktadır. Dini kutsal alan olarak nitelemekte. Gökalp dini inanç ve ibadetleri oluşturduğu yeni toplumsal oluşumda korurken, cemaat yapısını dini alanın dışına çıkarmaktadır. Gökalp, ilkel toplumlarda dinin toplumsal vicdanın sembolik ifadesi olduğunu, gelişmiş toplumlardaki tek tanrılı dinlerin, aşkın olduğunu dile getiriyor. (Günay, 2010:39)

Gökalp'e göre Türkler geçmişten bugüne İslam Dinini, kültürlerinin önemli bir parçası olarak geliştirdiklerinden, İslam Dini "Yeni Hayat" içerisinde bulunmaya devam edecektir. Din ile ulusalcılık düşüncesi arasında ortaya çıkması muhtemel olan, bir çatışmaya engel olmak için, din Türk kültürünün bir parçası olarak tasarlanır. Bu tasarım ulusal bir din haline getirilen İslam ile Türklüğü birbirine sıkı bağlarla bağlar (Özyurt, 2015a:215).

Ulusallaştırılmış olan İslam Dinin irfanını yadsıyarak, Avrupa Medeniyeti ile uyumlu bir bütün oluşturması için, dinin sadece ibadetlerden oluşan kısmını alır. Ümmet irfanının, halktan ziyade Arapça ve Farsça bilenlerle sınırlı olduğunu düşünen Gökalp; dininse halk tarafından benimsendiğini, bundan dolayı ümmet irfanının, Batı Medeniyeti ile değiştirilmesine halktan itirazın gelmeyeceği kanısındadır (Özyurt, 2015a:215).

Gökalp, İslam irfanın Türk toplumuna yabancı olduğunu, geçilmek istenen Avrupa Medeniyetiyle de uzlaştırılamaz olduğunu; dolayısı ile bundan tamamen vazgeçilerek, halkın kültürel değerleri arasında yer edinen İslam Dini'nin kabul edilerek sorun çözülmelidir. Din siyasal ve sosyal içeriğinden soyutlanarak, ahlaki sistem olarak, asri ulusal toplumla uyumlu hale getirilir (Özyurt, 2015a:216).

Gökalp göre ilkel toplumlarda hayatın bütün alanları din içerisinde kendini ifade ediyorlar. Maşerî vicdanın temeli dinden ibarettir. Toplumsal gelişimi, Durkheim'in organik toplum kavramını esasa olarak tarif ediyor. Organik toplumu kendisi müteazzi toplum olarak kavramsallaştırıyor. Bu toplum tipinde ise artık toplumsal iş bölümü gelişmiş olup, mesleki vicdan ortaya çıkmıştır. Mesleki ayrışma dini de kendi alanına çekilmeye zorlamıştır. Din kendi alanında inanç ve ibadetlerle sınırlı vazifesini, daha etkin bir şekilde yerine getirmeye başlar. Toplumsal kültür, başlangıçta sadece dini kültürden ibarettir. Mesleki ayrışma dini diğer faaliyet alanlarından ayırarak, toplumsal kültürün bir parçası haline getirir. (Günay, 2010:43)

Geleneksel olarak kapalı olduğu düşünülen içtihat kapısını, yeniden aralamak isteyen İslamcılara karşın, Gökalp fıkhın doğası gereği durağan olduğunu, örfün ise toplumsal gelişmelere koşut, daha dinamik olduğunu düşünür. Toplumsal dönüşümün Allah'ın iradesine uygun bir biçimde gerçekleştiğini, dolayısı ile bu dönüşüme ayak uyduramayan fıkıh yerine, örfün hukukun kaynağı olarak kabul edilmesi gerektiğini, ayet ve hadisleri kaynak vererek göstermeye çalışır (Özyurt, 2015a:217).

Gökalp, geleneksel İslam hukuk düşüncesinin aksine, Kur'an ve Sünneti devre dışı bırakarak örfü tek kaynak haline getirir. Laik hukukun kabulü için ortaya attığı örf kavramını, İslami bir üslup ile izah eder. Gökalp'ın getirdiği bu yorum,

Cumhuriyet dönemi laik hukukun, temel zeminini oluşturmuştur (Özyurt, 2015a:217).

Gökalp, Durheim'den aldığı dini ritüellerin müspet ve menfi ayrımını, ümmet ve millet toplumsallaşmanın önemli işlevi olarak algılıyor. Gusül, abdest, hayz, sağdan başlama gibi ritüelleri menfi; hac, namaz ve oruç gibi ibadetleri müspet olarak algılıyor. İbadetleri, milli vicdanın ortaya çıkmasında en önemli amil olarak algılıyor. Haccı özellikle ümmet kimliğinin sembolik ifadesi olarak alıyor (Günay, 2010:44).

Gökalp, ibadetleri dinin asıl gayesi olarak değil, dolaylı işlevi olarak ele alıyor. Din, faziletlerini hiçbir gayeye yönelik değil, bizatihi kendisi için ortaya koyar. Sanat, sanat içindir kaidesi gibi dinde yalnız kendisi içindir. Dine değer verenler, dinin ibadet ve manevi gücüne değer verenlerdir. Dinin irşat gücünü hükümet zoru ile meydana getirmek mümkün değildir. Din siyaset aracı olarak kullanıldığında asıl gayesinden uzaklaştırılmış olur. Müspet ilimler dediği bilimsel bilgiyi de dinden çıkarmak Gökalp'e göre yanlıştır (Günay, 2010:45).

Gökalp'te dini metinlerin, hutbelerin ve vaazların Türkçe olarak yapılması dini Türkçülüktür. Ona göre bir millet kendi lisanından dini okuyup anlayamazsa, dinsel coşkuyu da kavrayamaz. Kendi lisanından anlayarak dini metinleri okumayanlar, dinden hiçbir zevk alamazlar. Dolayısı ile yapılması gereken dini metinlerin, vaazların ve hutbelerin Türkçeleştirilmesidir (Baltacıoğlu, 1966:67).

#### 2.3.4.1. Halifelik

Gökalp, İslam Mecmuasında yazdığı dönemde hilafet ile saltanatın birlikteliğini savunur. Bu dönemdeki yazılarında, Tanzimat aydınlarının devleti asrileştirme çabalarını takdir ettikten sonra onları eleştirir. Tanzimat aydınları Hilafet ile İslami devlet teşkilatını ayrı zannetmişlerdir. Gökalp'e göre hilafet ile İslam devleti birdir. Halife İslam devletinin başında bulunan zattır. İmam Maverdi'nin İslam siyaset teorisine dayanarak, hilafet ile saltanatın ayrılmaz bir bütün olduğunu ileri sürer. Sadrazam ise hilafet makamından müstakil sultanın vekili değil, Abbasî hilafeti zamanında da olduğu gibi halifenin vekildir (Gökalp, 1981a:61). Hilafeti papalık gibi zannedip, Şeyhülislam'ı bu makamın vekili addetmek şeriata aykırıdır (Gökalp, 1981a:62).

Tanzimatçıların hatalarından bir diğeri ise yargıyı iki ayrı kuvvete tabii kabul etmeleridir. Saltanat ile hilafet iki ayrı kuvvet olup, aynı kişide birleşmiştir. Hilafete ait yargılama yetkisi meşihat, sultana ait yargılama hakkı ise sadarete aittir. 1552 yılında kazasker ve İstanbul kadısı meşihata bağlanmıştır. Gökalp'e göre bu yanlıştır. İslam'da iki ayrı yargılama kuvveti bulunmadığı gibi yargı ve fetva makamları da birbirinden ayrıdırlar. İslamiyet'in ilk zamanlarından bu tarihe kadar yargılama yetkisini elinde bulunduran kadılar, halifenin vekili olan sadrazama bağlıydılar. Müftüler ise ilahi emirleri açıklamakla mükelleftiler. Gökalp, burada şer'i mahkemelerin adliye bakanlığına bağlanması için teorik alt yapı oluşturuyor (Gökalp, 1981a:62).

Gökalp'e göre dini hükümler esasen birdir, fakat yaptırım kuvvetleri dünyevi ve uhrevi diye ikiye ayrılır. Kadı dünyevi nizam ve intizamın toplumsal düzenleyicisi olduğu için, hayatın bütün gereklerini dikkate almak zorundadır. Dünyevi işlerin düzenleyicisi kadı, uhrevi işlerin düzenleyicisi müftüler olmalıdır. Hayatın değişen şartlarından dolayı kadının cevaz verdiği bazı şeyler dinen caiz olmayabilir. Örnek olarak faiz dinen haram olduğu halde, kadılar yetim mallarının değerini korumak için iltizama vermek zorunda kalmışlardır. Kaza ve iftayı aynı makamda birleştirmek toplumsal zorunluluklardan doğan vakaları dinen de caiz kılmak gibi bir sakıncanın doğmasına neden olabilir (Gökalp, 1981a:64).

Fakat mili mücadelede İstanbul hükümeti ve sultanın takındığı tavır, İtilaf Devletlerinin, Ankara Hükümeti ve İstanbul Hükümetini aynı anda barış görüşmelerine davet etmesi, buna mukabil TBMM'nin saltanat ile hilafeti birbirinden ayırarak, saltanatı kaldırması ve hilafet makamına dokunmaması, Ziya Gökalp'ın bu yeni durumu teorileştirmesine neden olmuştur (Korkmaz, 1988:245).

Gökalp'e göre ümmet teşkilatı ile millet teşkilatı birbirinden ayrı şeyledir. Ümmet aynı dine inan farklı toplumları birleştirir. Millette ise din birlikteliğinin yanında kültürel, dil, ilim, felsefe vb. gibi birliktelikler vardır. Başlangıçta ümmet teşkilatı vardır. Süreç içerisinde millet teşkilatı oluşur ve beraberinde ümmet ve millet teşkilatı birbirinden ayrışmaya başlarlar. Avrupa'da bu toplumsal gelişim iş bölümünü, iş bölümü de farklı olan zümreleri birbirinden ayırmaya başladı. Bizde de son zamanlarda ümmet ve millet teşkilatları ayrılmaya başlamışlardır (Gökalp, 2018b:123).

Gökalp'e göre dünya savaşından sonra, iki sebep ümmet ve millet teşkilatlarının birbirinden ayrılmasını zorunlu kılmıştır. Birincisi savaştan sonra imparatorlukların dağılması ile birçok ulus devlet ortaya çıktı. Daha önce dini lider birden çok topluma önderlik yapmaktaydı. Fakat ulus devletler ortaya çıktıktan sonra bir ulus devletin lideri, diğer ulus devlet toplumlarına önderlik yapamaz. Kendi ulusunu öncelemesi gibi bir ihtimal çeşitli sakıncalar doğurur. İkinci sebepse siyasi vicdanın gelişmesi sonucu, saltanatın bir kişi veya hanedana değil, millete ait olması gerektiği fikrini kuvvetlendirdi. Tarihte birçok defa saray menfaatleri ile milletlerin menfaattarın çakıştığı görülmüştür (Gökalp, 2018b:125).

Millet teşkilatının böyle belirgin bir şekilde ortaya çıkması, ümmet teşkilatının daha bariz bir biçimde teşekkül etmesine imkân hazırlamıştır. Ümmet teşkilatının başında bulunan ve bütün Müslümanlara önderlik yapacak olan zata halife denir. Hz. Peygamberin hastalığında Hz. Ebubekir'i namaz kıldırmak için vekil seçmesi ile hilafet ortaya çıkmıştır. İslam Dininde beş vakit namaz cemaatle kılınır. Namazda cemaatin imama uyması şarttır. Cuma ve bayram namazları, mahalle ve köy mescitlerinde kılınamaz, şehirlerin camii kebirlerinde kılınmak zorundadır. Bu namazlar yalnız şehir olarak değil, ümmetçe kılınır (Kılıç, 2008:171). Namaz ve hutbeyi okuyacak kişinin Halifeden berat belgesi alamsı zorunludur. Cemaatin imama, imamın halifeye uymasından hareketle, Halifeyi büyük imam olarak isimlendirmiştir. Cuma ve bayram hutbelerinin halife adına okunması, halifenin olmadığı durumlarda bu namazlar kılınır mı, kılınmaz mı, gibi tartışmalar, Halifenin esas görevinin imamet-i kübra olduğunu gösteriyor (Gökalp, 2018b:125).

Hz. Peygamber komşu hükümdarlara birer mektup gönderip, onları İslam Dinine davet etmişti. İslam'ı kabul etmeleri halinde siyasi yapılarına dokunulmayacaktı. Gökalp'e göre eğer İran, Rum ve Mısır hükümdarları Hz. Peygamberin bu teklifini kabul etselerdi, millet teşkilatı ile ümmet teşkilatı ayrı ayrı teşekkül edecekti. Hz. Peygamberin zamanında imam yalnız bir tek kişiydi. Peygamber döneminde imamın bir tek oluşu, ümmetin birliğini ortaya koyuyordu. Hz. Peygamberden sonra halifelik kurumunun ortaya çıkışı ümmetin birliğini ve dayanışmasını sağladı (Gökalp, 2018b:128).

Gökalp'e göre tarihte dört çeşit halifelik şekli görülmüştür. Bunları, halife sultanlar, sultan halifeler, teşkilatsız halifeler ve teşkilatlı halifeler diye isimlendiriyor.

Halife Sultanlar: Hülafai Raşiddin dönemi, halife sultanlar dönemidir. Halifeler bu dönemde, namazda imamlık, cuma ve bayram namazlarında hutbe okumak, hac kafilesinin sevki ve hac ibadetinin icrası esnasında ümmette imamlık yapmak gibi başlıca görevleri üstlenmişlerdi. Gökalp'e göre Araplarda güçlü bir devlet teşkilatı olmadığından, halifeler sultanlık da yapmak zorunda kalmışladır. Bu halifeler dini salahiyete sahip olduklarından içtihat yaparlardı (Kılıç, 2008:171).

Sultan Halifeler: Emevi, Abbasi ve Osmanlı halifelerini bu şekle örnek veriyor Gökalp. Bu halifelerin esasında yaptıkları sultanlıktı. Dini konularda yeterli olmadıkları için, dini konularda önderlik yapamadılar. Dini konularda, önderlik yokluğunun doğurduğu boşluğu, imamlar doldurdular. Namaz, hac, hutbe görevlerini de bizzat yapmak yerine, vekillerine havale ettiler. Bu dönemde halifeler siyasetle uğraşmaktan, dine hizmet edememişlerdir (Kılıç, 2008:173).

Teşkilatsız Halifeler: Selçuklular döneminde Bağdat'taki halifeler ile Memlukler döneminde Mısır'daki halifeler buna örnektir. Bu dönemde halife dini işlerle, sultanlar siyasi işlerle uğraşmışlardır. İslam ümmetinin en gelişkin dönemi bu devirde olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in tekrar hilafet ile saltanatı birleştirmesi, Osmanlı Devleti'nin çözülmesini başlattığı gibi İslam ümmetinin de çöküşüne neden olmuştur (Kılıç, 2008:74).

Bağımsız ve Teşkilatlı Halifeler: Bu dönem TBMM'nin saltanatı kaldırarak hilafeti bağımsız kılması ile başlayan dönemdir. Halifeler, bu yeni dönemde, siyasetle uğraşmak zorunda kalmadan, teşekkül edecek ümmet teşkilatı sayesinde, ümmetin dini liderliğini yapacakladır (Kılıç, 2008:74). Gökalp, hilafet hakkının Osmanlı ailesinde kalması gerektiğini, çünkü bu ailenin binlerce yıldır Türklüğe, son altı yüz yıldır da hem Türklüğe hem İslam'a büyük hizmetler yaptığını dolayısı ile hilafeti hak ettiklerini iddia etmiştir (Gökalp, 2018b:127).

Hilafetin kaldırılmasından önce yazdığı metinlerden dolayı Cumhuriyet döneminde eleştirilere tabii tutulsa da Göklap'ın genel kuramları çerçevesinde hilafete dair söyledikleri uyuşuyor. Ümmet bağını koparmak istemediğinden, halife

etrafında bir çeşit dini ve ilmi taşkilatlar tertipleyerek İslami halklarla bağları korumak istemiştir. Gökalp'ın anlayışında, halife siyasetten uzak durmalıdır. Zaten Cumhuriyet döneminde hilafetin kaldırılma gerekçesi de siyasi alan ile olası çatışma ihtimaliydi. Hem uluslarası politikaların hem de içerde halife etrafında olası bir politik kümelenmenin ihitmali, hilafet kurumunun sonunu getirmiştir. Gökalp'ın halifeye biçtiği rol dönemin koşullarında başarılı olur muydu bilinmez. Fakat Gökalp'ın arzuladığı doğrultuda olmasa da İslam İşbirliği Örgütü, Müslüman devletler arasında politik, ekonomik ve kültürel bir dayanışma geliştimek amacı ile kuruldu. 1970'lerden sonra dini cemaatlerin örgütlenmesi ve İslami söylemleri ön plana çıkaran partilerin, siyaset sahnesinde yer alması, dini alan ile politika alanı karşı karşıya getirip, bir takım sorunlar meydana getirdi. Böyle bir ortamda hilafet kurumunun varlığı nasıl bir durum meydana getirirdi ya da hilafet lağv edilmeseydi devrimlerle dini alan karşı karışya gelir miydi?

#### 2.3.4.2. Laiklik

Gökalp'e göre gelişen iş bölümü mesleki uzmanlaşmayı beraberinde getirdi. Mesleki uzmanlaşma ve toplumsal iş bölümü, millet teşkilatı ve ümmet teşkilatının ayrışmasını sağladı. Toplumsal iş bölümü, sosyal faaliyetlerin dinden ayrışmasını sağladı. Böylece din, ibadet ve inanç alanında derinleşebilme imkânına kavuştu. Toplumsal iş bölümü sonucu sekülerleşmenin ortaya çıkması, dinin önemini azaltmadı. İş bölümü sayesin de meydana gelen mesleki uzmanlaşmanın, ortaya koyduğu çeşitli mesleki vicdanların birleşmesini ve toplumsal dayanışmayı sağlamaya devem edilecektir (Günay, 2010:44).

Gökalp, laikliği çağdaş toplumun ve islam Dinin temel ilkesi sayıyor. Ona göre çağdaş Batı Medeniyeti laik temeller üzerini kurulmuştur. İslam Dini de laikliğe elverişli olmasından dolayı, yaşamın bütün alanlarında dini ayrışma yaşanmalı. Din, inanç ve ibadet alanında özgürce derinleşmeli. Dinin diğer alanlarla içiçe olması dine de zarar vemektedir. Din ile devlet ayrışmalı, siyaset ile din de birbirinden bağımsız olarak hareket etmelilerdir (Davison, 2002:197). Dinin kültürel alanlardan da ayrışıp kendi alanında uzmanlaşması gerekir (Günay, 2010:48).

Gökalp, dini alan ile siayasl alanın birbirinden ayrılmasını savunuyor. Hukukun laikleştirilmesi gerektiğini, bunun çağdaş bir toplum için şart olduğunu

kabul ediyor (Acet, 2014:81 ). Din ve devletin birbirinden ayrılması gerektiğini savunuyordu. Gökalp hukukun kaynağı olarak dini devre dışı barakmıştır. Çünkü gelişmemiş tolumlarda devlet, hukuk ve diğer toplumsal kurumlar dinin etkisindedirler. Hukukun temel kaynağı toplumsal vicdan ve akıl olacaktır (Osmanağaoğlu, 2008:119). Dine bir sosoyolog olarak bakıyordu. Dinin diğer toplumsal alanlardan çekilmesi, dini uzmanlaşmayı sağlayacağı gibi, dünyevi işlerin de devletin alanına terk etmeyi gerektiriyor (Duru, 1965:87). Batı medeniyeti içerisinde yer alacak olan Türk toplumu bu medeniyetin laik kareketerini de kabullenmek zorundadır. Toplumsal kurumlar dinin etkisinden kurtulamadıklarında, özgürce gelişemiyorlar. Siyaset dini istismar aracı haline getirip dinin itibarsızlaştırdığı gibi dini liderler de siyasi alana mudahale imkanı buluyorlar.

Gökalp, fıkhın, soslojinin ortaya koyduğu çalışmaları dikkate alarak yaniden şikillenmesini savunmuştur. "İctimai Usul-i Fıkıh" dedeği sosyolojik araştımların sonuçlarının fıkıh tarafından dikkate alındığı bir yapı kurmak istemiştir. İslamiyetin ilk dönemlerinde iş bölümü gelişmediğinden inaç ve ahlaki kurallar fakihler tarafından hukuk kuralları haline getirilmiştir. Hukukun fıkıha bırakılması gündelik yaşam paratiklerinin, ahlakın ve inançların içiçe geçmesine neden olmuştur. Medeni, ticari, cezai, ve kamu hukukunu fıkıhçılar belirlemişlerdir. Bu durum İslamın kendisinden kaynaklanmıyor. Tarihi süreçete ortaya çıkmış bir paratiktir (Köseoğlu, 2013:211).

Gökalp, dini ulusal kültürün bir parçası haline getirmeye çalışmıştır. Pozitivist olan Gökalp, dini, toplumsal ve kültürel bir kurum olarak inşaa edeceği yeni taoplumun da temeli saymıştır (Öztürk, 2011:320). Din Türk ve Müslüman toplumlarnıı ümet bağı ile birbirine bağlamktadır. Kurmak istediği milliyetçiliği güçlendirmek için, dinin toplumsal işlevinden yararlanmıştır. Dinin ulusallaştırlması Batılı toplumlarda Protestan harekelerinde görüldüğü gibi dini metinlerin ve ibadetlerin ulusal dile çevrilmesi şeklinde tezahur etmiştir. Çünkü milliyetçilik çağında yabancı bir dilde dini ritüellerin icra edilmesi kabul edilemez olarak algılanıyor. Günümüzde de zaman zaman gündeme gelen Türkçe ibadet meslesi, Gökalp'te dini coşkunun okunan dualaın ve ibadetlerin anlaşılması olarak gerekçelendirilmiştir (Kaçmazoğlu, 2015:161).

Gökalp'ın din anlayışının temelinde örf ve akıl bulunmaktadır. Toplumsal yaşamın bütün alanlarının dinin etkisinden kurtulmasının gerekliliğine inanmakla birlikte kökten bir sekülerleşmeyi de savunmuyor. Gelişen bilim ve felsefenin, toplumun düşünüş ihtiyacını karşılayacağını, manevi alanı yani duyuşunu ise din, sanat ve ahlak karşılayacaktır (Günay, 2010:51). Osmanlı devletinde şeyhulislamlık makamının ve vakıfların kaldırılmasını savunmuştur. Medreslerin moderinize edilerek ünüveriste bünyesine aktarılması gerektiğini ileri sürmüştür. Kadına eğitimde fırsat eşitliği tanınmalıdır. Aile hukunun değiştirilmesi için aktif çaba vermiştir (Heyd, 2010:104).

Gökalp, laikliği İslam karşıtlığı ile değil doğrudan islam içerisinde kalarak yapmaya çalışmıştırr. Bunu da örf kavramına başvurarak yapmaya çalışıyor. İslam Dini'nin akla ve örfe verdiği itabırı kulanarak örfü şeriiatın yerine geçirip hukukun temeli haline getiriyor. Bunu yaparken de İslam karşıtı değil, İsalamın kuralarına bağlı kalarak yapıyor. Milli kültürün temsilcisi olan örf kavramıyla, İslam Dinini milliyetçilikle uyumlu hale getiriyor (Davison, 2002:160-162). İslam Dini'nin akla verdiği değeri önplana çıkararak dini Batı Medeniyeti ile uyululaştırmaya çalışıyor (Özyurt, 2015:217). Yaptığı sentezlerle toplumsal çatışma alanlarını ortadan kaldırmaya çalışıyor.

Gökalp, kurmak istediği dayanışmacı toplumda dinin toplumsal işlevini önplana çıkararak, siyasal işvini ortdan kaldırmıştır. Dinin teolojik boyutu ile çok ilgilenmemiştir (Parla, 2005:97). Bunu dini alan tartışmalarına bırakmıştır. İslam tasvufunu toplumun ahlaki temeli olarak kullanmak istemiştir. Çağdaş medeniyetti iş bölümü üzerinden okuduğu için, din diğer toplumsal alanlar üzerindeki belirleyici konumunu terk edip kendi alanında uzmanlaşmalıdır. Toplumsal dayanışma için din vazgeçilmez olmakla birlikte kendi alanında kalmalıdır.

### 2.3.5. Turancılık

Avrupalılar'ın Türk ülkesine, Türkiye demesi gibi Eski İranlılar'da Türker'in yaşadıkları bölgeye Turan derlerdi. Gökalp'e göre her iki tabir de aslen yabancılar tarafından Türk ülkesine verilmesine rağmen, bu isimlendirme Türk isminden türediği için tamamen milli cevherden neşet etmiştir. Bugünkü Türkiye'de Türkler'in bir kısmı iskân etmesine rağmen vaktiyle Turan'da bütün Türk kavimleri ikamet

etmekteydi. Turan bütün Türkler'in birlikteliğini ifade ettiği gibi onların büyük vatanına verilen isimdir. Turan kelimesinin şimdiki anlamı Türk ittihadına verilen isimdir (Gökalp, 2018a:268).

Avrupa'da meydana gelen Alman ve İtalyan birlikleri gibi bir siyasi birlikteliği çağrıştırmakla birlikte milli birliktelikler, yalnız siyasi anlamda olmak zorunda değildir. Bu kültürel bir birliktelik olarak kalabilir. Özellikle Türk kavimleri gibi aralarında kültürel ve dilsel bir birliktelik olmayan kavimler de bu birliktelik mutlaka kültürel olmak zorundadır. Avrupa'da meydana gelen Cermen ve İtalyan birlikteliği de yüzyıllar öncesinde tesis edilen kültürel birliğin sonucu oldu (Gökalp, 2018a:269).

Türkler'de henüz kültürel birlik oluşmadığından, özelliklede bugünkü siyasi ve coğrafi şartlar bütün Türkler'in bir siyasi birlik oluşturmasını olanaklı kılmıyor. Bugünkü durumda tasavvur edilecek olan yalnız kültürel birliktelik olmalıdır. Bu ideal Turan'dır. Kültürel Turan oluştuktan sonra uzak bir gelecekte siyasi birliktelikte teşekkül edebilir. Bu güzel hayali şimdilik yalnız şairler dile getirebilir (Gökalp, 2018a:269).

Turan ne ırkı, nede kavmi ifade eder. Irk antolojinin konusudur. Eskiden beri anlatılan beyaz, siyah ve sarı ırklar gibi. Antropolojiye göre uzun kafalı esmer, uzun kafalı kumral ve geniş kafalı olmak üzere üç ırk mevcuttur. Bugün Avrupa'da aynı milliyette her üç ırktan bulunduğu gibi, aynı anne ve babadan olan kardeşlerden biri uzun kafalı esmer olabildiği gibi, diğeri geniş kafalı olabiliyor. Demek ki milletin ırkla alakası yok. Turan ırkla ilgili olmadığı için kavmi aile veya bir kavim olabilir. Turan'ın bir kavim olduğunu idia etmek, dilsel açıdan araştırmak demektir. Çünkü tarih öncesinden beri göçler, savaşlar, karşılıklı evlilikler aynı kandan gelen kavimler bırakmamıştır. Sosyoloji ilmine göre kavimler kültür ve dil birlikteliğinden ibarettir (Gökalp, 2018a:270).

Turan yalnız Türkçe konuşan Türkleri kapsar. Ural Altay dil ailesi teorisi henüz kesinleşmediği için Moğollar, Mançular, Tunguzlar, Finolar, Macarlar Turan idealinin içerisinde bulunmazlar. Gökalp, Türkçe konuşan kavimlerin lehçeleri dörde ayrır. Yakutlar, Kıpçaklar, Özbekler ve Selçuk Türleri. Yakutlar, Sibirya'nın kuzey doğusunda kaldıkları için zamanında Rus etkisi ile Ortodokslaşmış, yalnız bir kısmı

Şaman olarak kalmaya devam etmiştir. Rusya'daki devrimden sonra bunlara yakın bölgelerde bulunan Müslüman Türkler'in etkisi ile müslümanlaşmaları düşünülebilir. Özbekler; Rus ve Çin hâkimiyetindeki Türkistan'da bulunan bütün Türkleri kapsar. Kuzey Türkler'i Kıpçakları oluşturur. Gökalp'e göre Tatar kelimesi kınamayı, yermeyi anlatan bir kelimedir. Tatar isimi Ruslar tarafından kuzey Türkler'ine verilmiştir. Tatar kelimesini kabul etmiyor. Kuzey Türkleri'ni Kıpçak olarak adlandırıyor. Selçuk Türkler'i Oğuzlar yani Türkmenlerdir. Bu gün Hive'de, İran'da, Kafkasya'da ve büyük oranda Türkiye'de meskûnlar. Selçuk Türkler'i arasında Türkmence, Azerice ve Osmanlıca lehçeleri meydana gelmiştir. Azeri lehçesi konuşulan İran ve Doğu Anadolu'da eskiden beri Osmanlıca yazı dili olmuştur. Son dönemlerde Kafkasya Türker'i arasında Osmanlıca yazı dili olarak gelişmeye başlamıştır. Kafkasya'da toplanan İslam Kongresi, Osmanlıca'yı yazı dili olarak kabul etmiştir. Azerbaycan Türler'i arasında Osmanlıca yazı dili olarak kabul edilecektir. Selçuk Türkleri arasında başlayan yazı dili birlikteliği, kültürel birlikteliği beraberinde getirecektir. Kendiliğinden başlayan Selçuk Türler'i arasındaki kültürel birliktelik, bütün Türkler'in kültürel birlikteliği umudunu doğuruyor (Gökalp, 2018a:274).

Kırım'da basılan Tercüman Gazetesi, Kuzey Türler'i arasında Osmanlıca'nın yazı dili olarak gelişmesini sağlamıştır. Musa Birgiyef Kuzey Türkler'i için yazdığı kitapları Osmanlıca olarak yazmakta, yine Kuzey Türkler'inin çıkardığı Turan ve Gözgü gazeteleri de Osmanlıca olarak basılmakta. Bütün bunlar göstermektedir ki yalnız Selçuk Türler'i arasında değil, Bütün Türk Âleminde kültürel birliktelik oluşmaya başlamıştır. Bunun en güçlü amili, İstanbul'a gelen Türk gençlerinin, memleketlerine döndüklerinde, Osmanlı kültürünü yaymaya çalışmalarıdır. Savaştan önce Türk coğrafyasına, İstanbul'dan çok sayıda kitap ve gazete gönderilmekteydi. Savaştan sonra bu katlanarak devam edecektir. İstanbul'a gelecek binlerce talebe ve Türk coğrafyasına gönderilecek binlerce kitap ve gazete batıdan esen feyizli bir bulut gibi oraları bereketlendirecektir (Gökalp, 2018a:275).

Gökalp, Osmanlı aydınlarını da uyarır: Osmanlı Türklüğü, Türk tarihi incelemelerini en eski devirlere ve Turan'nın en uzak yerine kadar taşımalıdır. Eğer bu incelemeleri derinleştirip yüksek bir kültür meydana getiremezlerse bugün elde ettikleri kültürel öncülüğünü kaybederler. Bu durum kültürel ayrışmayı ve

beraberinde ayrı milletler olmayı getirir. Bir kavim birden çok millet meydana getirebilir. Milletle devlet birbirinden ayrı şeylerdir (Gökalp, 2018a:276).

Gökalp'e göre Türklerin kültürel ayrılığa dayalı küçük milletlere ayrılması hepsi için tehlikelidir. Savaştan sonra Rusya ve Çin'deki Müslüman Türkler' in bağımsız devletler olarak ortaya çıkmaları umut dâhilindedir. Türklerin ayrı devletler oluşturmaları, ayrı milletler oluşturmalarını gerektirmez. Birden fazla devlete bölünseler de kültürel birlikteliğe dayalı tek bir millet olabilirler. Alman birliğinden önceki Alman Prenslikleri buna örnektir. Ayrı devletler olsalar da Türklerin tek bir millet oluşturmaları bütün Türkler'in menfaatine olacaktır. Küçük Türk Devletleri eğer tek bir milletin parçaları olarak teşekkül ederlerse varlıklarını daha küvetli bir şekilde devam ettireceklerdir. Osmanlı Türklüğünün bunda bir kaybı olmayacaktır. Bilakis bu asrın millet asrı olduğunu idrak edip Türk kültürünü yükselterek, bütün Türkleri tek millet haline getirirlerse, çok kazançlı çıkarlar (Gökalp, 2018a:278).

1917 yılında yeni mecmuada yazdığı makalede Turancılığı böyle tarif ediyor. 1. Dünya savaşından sonra şartlar değişecektir. İstanbul'un işgale uğraması, milli mücadele döneminin birçok Turancı'da fikri kırılmaya sebep olduğu gibi Gökalp'te fikirlerini yeniden gözden geçirecektir. Mutafa Kemal'in Turancılığı kesin olarak mahkûm emesi de fikirlerini güncellemesine neden olacaktır (Köroğlu, 2004:233).

Kuzey Türkleri, Anadolu Türkler'inden ayrı bir hars ve Tatar Lisanı oluşturmaya çalışıyorlar. Tespitinden sonra Gökalp, bunların ayrı bir millet olacağını söylüyor. Kırgızlar ve Özbekler'in nasıl bir yol tutacakları henüz belli değildir. Onlar da ayrı bir lisan, ayrı bir hars oluştururlarsa ayrı milletler olarak ortaya çıkacaklardır. Altay Türkler'i ise uzak oldukları için Türkiye'nin kültür dairesine girmeleri daha zordur (Gökalp, 2017a:40).

Dolayısı ile yakın mefkûre olarak Oğuz Türker'inin kültürel birliğini hedef alıyor. Oğuz Türkler'i dört ayrı ülkede yaşamakla birlikte dilleri aynı ve akrabadırlar. Buralardaki boy ve yer adları bunun en büyük delilidir (Gökalp, 2017a:42). Türkler'in uzak mefkûreleri ise Turan'dır. Artık Türk ismi yalnız Türkiye Türkler'ine hastır. Gökalp yakın bir gelecekte Oğuz Türkler'inin de Türk olarak adlandırılacaklarına inanıyor. Yalnız Tatarlar, Özbekler ve Kırgızlar ayrı bir millet olarak teşekkül ederlerse bu akraba toplulukları ortak bir isimle adlandırmak için

Turan kelimesi kullanılacaktır. Turan mefkûresi uzak bir hayaldir. Bütün Türk topluluklarının tek bir millet olması ruhlara vecd veriyor. Turan mefkûresi Türkçülüğün gelişiminde duygusal destek olmuştur. Mefkûre geleceğin yaratıcısıdır. Turan mefkûresi de uzak gelecekte belki gerçekleşir (Gökalp, 2017a:43).

Gökalp, konjonktür gereği Turancılık fikrinden kopuş göstermiştir. Turancılık O'nda artık kültür birliğini ifade etmektedir. Türçülük fikrini kurulacak olan ulus devletin temeli olarak geliştirmiştir. Türkçülük ulusal ölçekli olmasına rağmen Turnacılık uluslararsı ve yayılmacı bir politkadır. Gökalp'te Turancılık hiçbir zaman yayılmacı siyasal bir proje olarak bulunmamıştır. O'nda Turancılık, Türkler'in ortak dil ve ortak kültür etraıfnda birlşemleridir (Tokluoğlu, 2015:192). Turancılık, özellikle Balkan Savaşları sonrası ve birinci dünya savaşı dönemde revçta olmuştur. Rusya ve İran'nın çıkarlarına aykırı yayılmacı politikanın birinci dünya savaşı sonrasında uygulanabiliriliği kalmadığı bir çok aydın tarafından görülmüştür (Tokluoğlu, 2015:184).

Ankara Hükümeti kurtuluş savaşı döneminde Rusya ile geliştirdiği dostane ilişkilere zarar vermesini engellemek için Turancı politikalardan uzak durmuştur. Gökalp, Türkçülüğü üç ayrı kategoride değerlendirmeye başlıyor. Birincisi Türkiyecilik, ikincisi Oğuzculuk yahut Türkmencilik, Üçüncüsü ise Turancılık'tır. Savaş sonrasında artık gerçekte yalnız Türkiyecilik uygulanabilir bir politkadır. Fakat hayal sahasında büyük bir özlem duyulan Turancılık'tır (Gökalp, 2017a:44).

### 2.3.6. Osmanlıcılık

İdeolojilerin Osmanlı'da gündeme gelmesi bir dizi toplumsal ve siyasal değişikliklerin sonucunda olmuştur. Osmanlı'da ortaya çıkan ilk ideoloji resmi çevrelerin geliştirdiği Osmanlıcılık' tır. Osmanlı yönetim biçiminin Tanzimat ve Islahat Fermanı ile yeniden yapılandırılması ve halka yakınlaşarak, vatandaşlık esasına dayanan modern ulus devlete ulaşma çabası, Osmanlıcılık fikrinin alt yapısını oluşturmuştur. Osmanlıcılık devlet yönetiminin kademeli olarak dinsel içeriğinden soyutlanarak laikleşme sürecine evirilmesidir. Osmanlıcılık ideolojisi farklı etnisitelerden oluşan Osmanlı Toplumu'nda ulusal bilinç ve ortak kültür etrafından birleşmeyi gerçekleştiremedi (Özyurt, 2015:209).

Tanzimat'la beraber başlayan reformlara rağmen; ayrılıkçı ulusçuluk hareketleri, geleneksel cemaat yapısından etnik temeli örgütlenme yapısına geçerek, güçlenmeye çalışmışlardır. Islahat Fermanı, birey haklarını esas almış olmasına rağmen, dinsel toplulukların etnik topluluklara dönüşme çabasının hukuki alt yapısını teşkil etmiştir. Gayrimüslimlere tanın haklarla beraber hâkim millet olma statüsünü kaybeden Müslümanlar, Osmanlıcılık ideolojisinden uzaklaşmışlardır (Özyurt, 2015:210).

Gökalp, ilk dönem yazılarında Osmanlıcılık politikasının savunuculuğunu yapar. Bu dönem yazılarında millet, Osmanlı Milleti'dir. Ona göre Osmanlılar Türk devleti olan Selçuklular'ın varisleri olsalar da Türklük üzere bir devlet kurma teşebbüsünde bulunmadılar. Türk kavimlerinin yaşadığı coğrafya geniş bir muhittir ve Turan olarak adlandırılır. En son Cengiz Han bu coğrafyayı birleştirdi. Fakat Cengiz Han'ın ölümü ile beraber o dönem telgraf ve telefon gibi iletişim ağları bulunmadığı için devlet parçalanıp yok oldu. Türk Coğrafyası olan Türkistan'dan çok uzakta bir devlet teşkil eden Osmanlılar kavim birlikteliği üzerine değil, çok dâhiyane bir şekilde amaç ve kültür temelli bir devlet kurdular (Gökalp, 1976:55).

Gökalp, Osmanlı tebaasındaki halkların kardeşlik yolu ile birleşerek bir Osmanlı Milleti meydan getirmelerinin mümkün olduğu inancını paylaşıyor. Bunun yol ve yöntemlerini sosyoloji ilmi gösterecekti (İnalcık, 2000:13). Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda bulunan kişiler, Osmanlı tebaasında olan halklardandır. Osmanlı Devleti, seçkinleri meydana getirmek için üç okul kurdular. Bu okullarda seçkinler Osmanlıca eğitim aldılar. Bunlar Paşa Daireleri, Enderun mektebi ve yeniçeri ocaklardır. Osmanlılık bir fikir olarak gelişti. Bu mekteplere verilen gençler ırki özelliklerinden arındırılıp Osmanlı olma bilincine erişirlerdi (Gökalp, 1976:56).

*"Hakikî Osmanlılar hâdde-i ıstıfadan geçerek, Türk ırkı da dahil olduğu halde, bütün urûk-ı mevcüdenin fevkinde yeni ve âlî.'bir millet-i târihî teşkil ediyorlardı. Osmanlı enmûzeci, Türk enmûzecinden büsbütün başka idi. Türk kalanlar, Osmanlı olamamışlardı. Osmanlı olanlar, artık Türk değil idiler. Hayât-ı askeriye ve siyâsiyyeye iştirâk eden güzîde gençler - hangi unsura mensup olurlarsa olsunlar - Osmanlılaşmak'ta idiler. Fakat Osmanlılaşmak, Türkleşmek değildi. Türklerinde hayât~ı resmiyyeye iştirâk etmek istiyenleri diğer anâsır efradı gibi*

*Osmanlılaşmak mecburiyyetindeidi. Unsur~i hâkim, Türkler değil, Osmanlılardı."* (Gökalp, 1976:57).

*"Bu hâle nazire olmak üzere, Türkçeden ayrı veTürkçenin fevkinde olarak yeni bir Osmanlı lisanı da tekevvün ediyordu. Bu yeni lisan muhît-i içtimâinin: tahavvülât-ı mütevâliyesini takip ederek Sarfça, Nahivce, lûgatça eski Türkçeden ayrılmış, büsbütün Osmanlıca olmuştu. Osmanlılar, kendilerine Türk demedikleri gibi, lisanlarına da "Türkçe" namını vermediler. Osmanlı Milleti, lisanı, Osmanlı edebiyatı,. Osmanlı müessesât ve an'anâtımn kâffesi, altıyüz senelik Osmanlı tarihinin mahsûlleridir. Türk, tarihine ait bir Türk kavmi, bir Tûran ülkesi var ise de, Osmanlılar bu tabirleri ilm-i müstehâsât-ı ictimâî ıstılâhâtmdan addederler. "Türk" namı, Osmanlı terkîb-i millîsinin en mühim unsurunun ismi olduğu, için şâyeste-i tevkîrdir. Fakat bu da muhakkaktır ki. Osmanlı demek Türk, demek değildir."* (Gökalp, 1976:57).

Gökalp'e göre yeni Osmanlılar öteden beri yalnız meşrutiyeti arzulamıyorlardı. Meşrutiyetten sonra iki gayeleri vardı. Birincisi ittihadı Osmani, ikinci terakki-i medeniyetti. Meşrutiyetin anlamı "hâkimiyyet-i mantık "tır. Mantık insanlığın selim aklı olduğu için, birey veya bireylerden oluşmuş bir topluluktan meydana gelmez. Ancak milletin bütününde meydana gelir. Osmanlı birliği vicdani değil, mantıki bir harekettir, bu anlamda. Millet kavimden daha gelişmiş bir teşkilattır (Gökalp, 1976:62). Osmanlı birliği Amerika örneğinde olduğu gibi farklı kavimlerin birlikteliğinden oluşur. Amerika Batı'nın, Osmanlı Doğu'nun hür ve terakkiperver devletidir (Gökalp, 1976:63). Nasıl ki meşrutiyeti ortadan kaldırmaya kalkanlar irticacılar ise Osmanlı birlikteliğini kavmiyetçilik yaparak ortadan kaldırmaya kalkmakta irtica bir harekettir. Genç Osmanlıların takip ettiği terakki mesleği ise Doğu'nun feyizli maneviyatı ile Batı'nın maddiyatıdır. (Gökalp, 1976:64).

Balkan Savaşlarından sonra Gayrimüslim nüfusun azalması ve Osmanlı Devleti içerisinde yer edinmek istmedikleri anlaşıldığından. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer üyeleri gibi Gökalp de Osmanlıcılık politikasından vazgeçecektir. Fikirlerini kesin gerçekliklermiş gibi sunmasına rağmen değişen şartlara göre yeniden güncellemekten kaçınmaz. Balkan Savaşları öncesinde Türkçülük bilincine varmasına rağmen, Türkçülüğün devletin dağılmasına neden olacağı kanısını

paylaştığından, Türkçülüğü kültürel alanda tasavur etmiştir. Fakat Balkan Savaşlarının acı tecrübeleri Osmanlıcılık Politikasının, ham hayal olduğunu ortaya koydu. Gökalp, daha sonra kaleme alacağı "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" tezinde Osmanlıcılığa yer vermez. Osmanlıcılık fikirlerinin, Türkler'de milli bilincin gecikmesine neden saymıştır ve bu yüzen bu politkanın uygulayıcıları olan Tanzimat Aydınlarını eleştirir.

### 2.3.7. Yeni Hayat

Gökalp ve arkadaşlarının milliyetçi yönelimlerine "Yeni Hayat" adını verdikleri kültürel Türkçülüğü; yeni lisan olarak kamuoyuna 1911 yılında duyurmuşlardır. "Yeni Hayat"" Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Gökalp'ın beraber çıkardıkları Genç Kalemler dergisinde, Türkçe'nin sadeleştirilmesi olarak başlamış olup, Türkçülük olarak nihai hedefine varmıştır (Kaçmazoğlu, 2015:81). Gökalp, "Yeni Hayat" anlayışını yaşamın tüm alanlarında kapsamlı bir yenilenme felsefesi olarak ele alır. Şinasi'den beri süre gelen halkı hedef kitle olarak alma, halkın değerlerini önplana çıkarma düşüncesi, Gökalp ve Genç Kalemler Dergisi yazarlarınca geliştirip, yaygın bir komu felsefesi haline getirilir (Türk, 2017:468).

Kaçamzoğlu'na göre, "Yeni Hayat", Yeni Lisan, Türkçülük, Turancılık ve milliyetçilik olarak farkı konektörlerde, farklı isimler adı altında ön plana çıkarılsa da, temelde bu kavramları birbirinden ayırmak zordur. Her ne kadar bu kavramlar birbirine yakın gibi dursa da Gökalp, bunları aynı anlamda kullanmamaktadır. Millî devletin oluşumu esnasında Türkçülük ve Turancılık kavramlarını kullanmaya devam etmiştir. Daha sonra uluslararası zorunluluklar Gökalp'ın milliyetçilik kavramını ön plana çıkarmasını sağlamıştır. "Yeni Hayat", oluşturmak istediği yeni ulus devletin geniş çerçevesini, Türkçülük ise daha somut halini ifade eder. (Kaçmazoğlu, 2015:81).

Gökalp, "Yeni Hayat" kavramı ile milliyetçiliğe yönelse de Osmanlıcılık' tan tam olarak bir kopuş gerçekleştirmiyor. "Yeni Hayat", Osmanlı Türklerinin yaşamlarında sosyokültürel bir dönüşüm gerçekleştirerek, ekonomik, kültürel ve siyasal anlamda, geleceğe dönük güçlü bir devlet tasavvur etmektedir (Kaçmazoğlu, 2015:83). Mehmed Kaplan ise "Yeniden Doğma Temi" doğrultusunda incelediği Gökalp'ın masalları ve şiirlerinin yanında "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler"

makalesini de inceler. Eski değerlerin yerine, yenilerini ikame etmek olan "Yeni Hayat" temasını, gençleşme veya yeniden doğma olarak değerlendirir. Çökmeye yüz tutmuş Osmanlı toplumsal değerlerini, yine toplumun kendisinden hareket ederek yenilemek düşüncesini Gökalp'ın "Yeniden Doğma Temi" isteğinin sonucu olarak değerlendirir (Kaplan, 1971).

Gökalp'e göre memlekette kadınlık, gençlik, terbiye ve ahlak buhranı sonucu "Yeni Hayat" fikri; memleketin gelişmesini kendine dert edinen mütefekkirleri harekete geçirmiştir. Seçkinlerin ve halkın birbirinden uzaklaştığını, ayrı dünyalarda yaşadıklarını tespit ediyor. Halk ve aydınların yaşam biçimlerinin, zevklerinin birbirinden ayrı olduklarını, birlerini anlamadıklarını, bunun bir millet için felaket olduğunu düşünüyor. Millet içerisindeki bu ayrışmayı ortadan kaldırıp, milleti bir bütün yapmak isteyen Türkçülerin, "Yeni Hayat" düsturunu ortaya attığını, bu hareketin milli ihtiyaçlara cevap verdiğini ve kısa zamanda büyük rağbet gördüğünü söylüyor. Ona göre eğer bir hareket milli vicdandan kaynaklanmıyorsa suni kalır, gelişemez ve süreç içerisinde yok olur. "Yeni Hayat" düsturu ile ortaya çıkan Genç Kalemler hareketinin milli vicdanda yer edindiği kanaatindedir (Gökalp, 2018a:244).

"Yeni Hayat" Meşrutiyetten sonra siyasi inkılabı tamamlamak için toplumsal ve kültürel inkılabın adıdır. Meşrutiyet yönetim biçimi ile ilgili olduğu için, siyasi yapıya intibak etmesi yeterlidir. Ama toplumsal inkılap mekanik bir surette, zorlama ile olmayacağı için daha zordur (Korkmaz, 1988:131). Üstenci, zorlamaya dayalı değil, bilakis organik bir biçimde, halkın değerlerine dayalı, halkın gönüllü katılımı ile yapmak mümkündür. Siyasi inkılapları kanuna dayanarak yaparsınız. Oysa asırların getirdiği toplumsal bünyeyi değiştirmek için, toplumun buna ikna edilmesi ve inandırılması lazımdır. Toplumla birlikte toplumun değerlerine ters düşmeden, merhale esasına göre değiştirmek lazımdır. Ona göre bu dönüşüm zor ve uzun mücadeleler sonucunda başarılabilir (Gökalp, 2018a:245).

Gökalp'e göre "Yeni Hayat" eskiyi beğenmeyerek yeniyi aramaktır. Değerler sistemin değişmesi "Yeni Hayat" sayesinde gerçekleşecektir. "Yeni Hayat" fikir ve ülküden neşet eder ve hayta geçer. "Yeni Hayat" Türkler' in kendi öz hayatlarına dönmeleri ile gerçekleşecektir (İnalcık, 2000:13). "Yeni Hayat" iktisadi, hukuki, güzel sanatlar, felsefe, alile, ahlak ve siyasi bünyenin değiştirilmesidir. Eski hayatın kendine has değerleri vardır. Bu değerlerin dönüşümü esastır (Argunşah, 210:108).

Türkçüler eski hayatı beğenmiyorlar, "Yeni Hayat" fikri ile bütün bu değerler sistemini değiştirmek istiyorlar. "Yeni Hayat" taraftarları, arzuladıkları yaşama kavuşmak için "Yeni Hayat" değerlerini ve ahlaki temellerini aramak ve bunları topluma yaymak zorundadırlar (Gökalp, 2018a:246).

"Yeni Hayat" fikrini benimseyenler, uzmanlık alanlarını esas alarak çalışmalarını iş bölümüne göre yapacaklardır. Hayatın her alanında araştırmalar yapıp, bu araştırmaların sonucunda ulaştıkları değerleri, küçük el kitapları şeklinde yayımlayacaklar (Çalen, 2016:227). Hiçbir araştırmacı, ulaştığı değerleri mutlak hakikat olarak lanse edemez. Bu bir başlangıçtır, "Yeni Hayat" devingen bir süreçtir. Bu çalışmaları yapacak olan uzmanlar devinimsel bir süreç takip edileceklerdir, en önemli düsturları olarak, bulunan değerleri, kati değerler olarak kabul etmemektir (Gökalp, 2018a:248). "Yeni Hayat" taraftarı uzmanların yapacakları incelemeler çağdaş uygulamalar ve felsefi temellere dayanmalıdır.

Bu fikri benimseyenler insanlığın saadetini ve yükselişini millet esasına göre algıladıkları için, yapacakları her şeyi vatan ve millet için yapmayı kendine ideal olarak belirlerler. "Yeni Hayat" materyalist bir algılayış değil, milli bir algılayıştır. *"Gayrimüslim vatandaşlarımız yeni hayat düsturunu kabul ettiklerinde eski hayatlarını terk edip Avrupa yaşam tarzını hiç zorlanmadan kabul ettiler"*. Fakat Müslümanlar dinsel ve kültürel farktan dolayı bunu yapamazlar. Avrupa yaşam tarzını ve değerler sistemini kabul edemezler. Müslümanlar başka bir ümmet oldukları için Avrupa'nın kültürel değerlerini kabullenmediler. "Yeni Hayat" düsturu ile ortaya çıkanlar, kendi değerlerine uyun bir yaşamı tasavvur ettiler. "Yeni Hayat" inşa edilecektir. "Yeni Hayat" milli ruhtan neşet edecektir (Gökalp, 2018a:250).

Gökalp'e göre medeni hayatın bütün safhalarında en yeni teori ve hakikatleri kabul etmek gerek. İktisadi sahada küçük işletmeciliği değil, fabrika esasını kabul etmek gerekir. Denizlerde en yeni ticari gemileri kullanıp, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı en üst seviyeye çıkaracak örgütlenmelere gidilecektir (Erişirgil, 2007:554). "Yeni Hayat" düsturu tatbik edilmelidir. (Gökalp, 2018a:251)

Genç Kalemler dergisinde "Yeni Hayat" fikrinin ilk ortaya attığı yazısında duygusal dozajı hayli yüksektir. Son derece şovencedir yazının dili. Avrupa Medeniyetinin çürük temellerinden dolayı yıkılmaya mahkûm olduğunu belirtikten

sonra, gelecekte gerçek medeniyetin kurucularını Türkler olarak takdim eder (Toprak, 2019:30). Daha sonra bu fikirleri şovence bulsa da ilk ortaya çıktıklarında, bütün fikirlerin az çok şovence başladıklarını ifade edecektir (Gökalp, 2018a,:252).

1918 yılında yeni mecmuada yayınladığı "Türkçülük nedir 2" adlı makalede: *"Zaman geçtikçe bu hakikat daha net anlaşıldı"* diyor. Bir tarafta Avrupa'da hakiki değerlerin aranması diğer tarafta milli değerlerin ortaya konulması aynı hakikatin değişik suretleridir. *"Anlaşıldı ki uluslararası medeniyet ile milli kültür ayrı şeylerdir"*. Milli kültür oluşturulabilir bir şey değil, milletin vicdanında bulunur. Milletin vicdanında var olan bu hakikatleri keşfetmek yeterlidir. *"Zaten milli vicdanda bir şey mevcutsa aramaya ne gerek var denilebilir"*, sorusunu sorduktan sonra şöyle cevaplıyor. Var olan bir şey keşif olunmasa da vardır. *"Aradığımız yeni hayatı milletin hayatında şuursuz bir şekilde var olarak bulduk"*. Gökalp'e göre mefkûreler şuursuz olarak da olsa milli yaşayışa etkendir. Yapılması gereken bu şuursuz halde bulunan mefkûreleri şuur sahasına çıkartmaktır (Gökalp, 2018a:253).

### 2.3.8. Halkçılık

Halkçılık hareketi Rusya'dan Osmanlı'ya geçmiştir. Rus Narodnik Hareketi Balkanlar'daki aydınlar arasında yaygın destek bulmuştu. Balkanlardaki aydınlar arasında popüler olan narodnik hareketi Türk aydınlarına ulaşmıştır (Korkmaz, 1988:138). Rus aydınlarının, topraksız köylünün yaşam koşullarını düzeltmek için "halka doğru" sloganını ön plana çıkardıkları popülist bir hareketti (Toprak, 2002:802). Halkçılığın Türkiye'ye gelmesinde, Rusya'dan Osmanlı'ya göç eden aydınların etkisi büyüktür. Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali gibi aydınlar İttihat ve Terakkiye yakın olduklarından fikirlerinin parti tarafından benimsenmesi ve geniş çevrelere yayılmasını sağlamıştır. Rusya'da yaygın bir hareket olan Naroknik Hareketinin, etkisinde kalan bu aydınların yoluyla Osmanlı'da halkçılık hareketi baş göstermiştir. Halkıçılık ideolojisini ön plana çıkaran bu aydınlar, halkçılığı ulus devlet ideolojisiyle özdeşleştirmişlerdir (Kaçmazoğlu, 2015:147).

"*Osmanlı-Türk popülizmi bir anlamda kapitalist yapılanmada gecikmeden ve uyumsuzluktan kaynaklanmıştı. Gelenekçi olduğu kadar köktenci, modernleşme ve geleneksel değerleri özümleyen bir dünya görüşüne dönüşmüştü popülizm. Ulusçuluk ve popülizm aynı madalyonun iki yüzüydü. Popülizmin adı Türkiye'de halkçılıktı.*

*Halkçılık ise II. Meşrutiyet aydınının can simidiydi. Türkiye'de popülizm 1940'ların sonlarına kadar etkinliğini sürdürdü. Çok partili rejime geçişle birlikte demokrasi söylemi popülist söylemin yerini aldı."* (Toprak, 2002:801).

II. Meşrütiyetten sonra Türk Yurdu, Genç Kalemler, Yeni Felsefe Mecmuası, Halka Doğru gibi çeşitli dergi çevrelerinde halkçılık hareketi savunulmuştur. Halkçıkılık ideolojsi I. Dünya Savaşı'ndan sonra farklı bir evreye girmiştir. Savşatan önce alt gelir grubunu özelikle az toprak sahibi yada hiç toprağı olmayan köylü grubunu merkeze alıyordu. Halkçılık küçük esnaf, ameleler, gibi gelir düzeyi düşük toplumun alt kesimini hedeflemiştir. Savaşla birlikte İttihatçılar halkçılığı, oluşturmaya çalıştıkları milliyetçilik anlayışı doğrultusunda orta sınıfların ideolojisi haline getimişlerdir (Kaçmazoğlu, 2015:147).

Türkiye de halkçılık ilk defa Balkan Savaşlarından sonra Falih Rıfkı Atay tarafından göndeme getirildi. Atay "Halk İçin Çalışmak" adlı maklede halkçılığı gündeme getirdi. II. Meşritiyet sonrası başlayan Türkçülük ve dilin sadeleştirilmesi hareketlerini, halkçılık olarak tanımlıyordu. Balkan Savaşalarının, kesin olarak halka temas etmeden hiçbir şeyin mümkün olmadığını ortaya çıkardığını düşünüyordu (Toprak, 2014:280). Atay yazılarında Türkçü genliçlik için halkı tanımayı bir amaç olarak ortaya koyar. Halkı tanıma zorunluğu ortadan kaltıktan sonra medeni hayat meydana gelebilir. Halkını tanımayan gençliğin, Batıdan alabileceği umitsizlikten öteye bir şey olmayacaktır (Şirin, 2014:57).

Halkçılık kavramının isim babası Atay olsa da günümüze kadar kavaramın taşınmasını sağlayan Gökalp'tır. Gökalp, Halkçılık kavramını geniş kesime yayan, İttihatçı kadroların kavramı sahiplenmelerini sağlayan kişidir (Duru, 1965:35). CHP'in altı oku arasında halkçılığın yer edinmesini sağlamıştır (Özden, 2006:91). Halkıçılık O'nda sınıflar arasındaki çatışmanın ortadan kalkmasıdır (Toprak, 2002:283).

Kaçmazoğlu'na göre Batı'ndan Osmalıya ulaşan çeşitli fikiler arasından halkçılığın etkili olmasının nedeni toplumsal yapı ve tarihsel koşullardan kaynaklanmaktadır. Siyasal ve toplumsal yapı halkıçılık ideolojisine uygun ortam sağlmıştır. Halkçılık fikri Rusya'dan gelen aydınlar üzerineden ulaşmakla birlikte bunun temelleri Osmanlı'da vardı. Tanzimattan beri devlet kadrolarında yer alan

burokratların halk kökenli oluşu ve Fansız Devrimi'nden beri Osmanlı Aydınlar'ının Fransız fikirlerine açık olması sebepleri sayılabilir. Fransa'dan gelen korparatizim fikrinin aydınlar arasında revaçta olması, halkçılık ideolojisinin yayılmasında etkin olmuştur (Kaçmazoğlu, 2015:147).

Halkçılık tartışmaları II. Meşrütiyet döneminde kültürel, siyasal ve toplumsal boyutları ile ele alınmıştır. "*Gökalp'e göre, Tanzimat ve Meşrutiyet siyasal hukuk açısından eşitliği amaçlayarak Türkiye'ye siyasi halkçılık ya da siyasi demokrasiyi getirmişti. "Halkçılık" başlıklı yazıda siyasi halkçılık deyimi yanına parantez açılmış ve Fransızca "démocratie politique" yazılmıştı. Halkçılık, bir anlamda, Gökalp için Batı'daki demokrasi sözcüğünün Türkçesiydi*." (Toprak, 2002:82) Halkın yönetime ve siyasal hayata katılması, halkçılığın siyasal boyutu olarak tartışılmıştır (Kaçmazoğlu, 2015:147). Halkçılığın bir diğer boyut ise meşruiyetin kaynağını hadedan ve din yerine halkı koymasıdır. Artık egemenlik hanedana ait değil halka aittir (Özden, 2006:93). Batılılaşma yolunda halk, kültürün özünü koruyan ve kültürel yenilenmenin kaynağı olarak kabul edilmiştir. Halkın kültürel gelşimin kaynağı olarak ögrülmesi, halkçılığın kültürel boyutunu oluşturur. Toplum düzenin nasıl olması gerktiği tartışmalarıysa, halkçılığın toplumsal boyutunu oluşturmaktadır (Kaçmazoğlu, 2015:148). Olaşturulacak toplum hangi temellere dayanmalı, Batılı toplumlar anlamında sınıflı bir toplum mu yoksa dayanışmacı bir toplum mu oluşturulacak gibi tartışmalar halkçılık ideolojisi etrafından şekillenmiştir.

II. Meşrütiyet döneminde başlayan halkçılık tartışmaları Kurtuluş Savaşı'nın halka dayandırılmak istendiği ortamda daha etkin olmuştur. Cumhuriyet döneminin temel esalarından olan halkçılık milletle özdeş bir hale gelmiştir. Halkçılık oluşturulmak istenen sınıfsız toplumun ideolojisi haline gelmiştir.

Gökalp'te ise halkçılık sınıf ideolojisinin reddi anlamına gelmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti, Tanzmat döneminden önce Şark Medeniyeti, sonrasındaysa Batı Medeniyetinden etkilenerek halktan uzklaşmıştır. Halkçıklık sınıfsız bir toplum gerektirir. Halk toplumun bütün kesimlerini kapsamaktadır. Halkın içerisinde imtiyazlı sınıflar olmayacaktır. Eskiden kalma birtakım alışkanlıklar olsa bile bunlar ortadan kaldırılacaktır. Memleket dahilinde ortaçağdan kalma bir takım imtiyazlar bulunsa bile eşiitlik, adalet, özgürlük esalarına dayanan hükümet bunları ortadan kaldıracaktır (Gökalp, 1982:117).

Gökalp'e göre halkçı bir hükümet, insaların eşitliği üzerine kurulmalıdır. Gelişen bilim insanlar arasındaki kastların ve ırk ayrımcılığın yapay olduğunu göstermiştir. Gerçekte hiç kimse toplumun üzerinde değildir. Öteden beri yöneticilere, aristokratlara alışkın olduğumuzdan bunun normal olduğu sanrısına kapılmışızdır. Asıl tabii olunan toplumsal vicdandır. Toplumsal vicdanı yansıtmayan hiçbir heyet de meşru yönetici olmaz. Toplusal vicdanı temsil etmeyen kişi veya heyetler meşru değildirler (Gökalp, 1982:117).

Gökalp'e göre halkçılığın gereği olarak aydınların, seçkinlerin, halka doğru gitmesi gerkir. Bu iki şekilde olmalıdır. Birincisi seçkinler halktan uzaklaştıkları için halk kültüründen de uzaklar. Halktan milli külütür almak için ona gidecekler. İkincisi ise halka medeniyet götürmek için halka gideceklerdir. Çünkü halkta medeniyet yoktur. Oysa seçkinler medeniyetin bütün faziletlerinden yararlanmışlardır. Bu seçkinler milli kültürün farkında olan kişlerdir. Halk kültürünü alıp, Batı Medniyetinin teknileri doğrultusunda geliştireceklerdir (Gökalp, 2017a:63-66).

### 2.3.9. Batılılaşmak

Gökalp Batılılaşmayı, muasırlaşmak kavramı ile karşılıyor. Bu kavram günümüzde kullanılan çağdaşlaşmak kavramı ile aynı anlama geliyor. Çağdaşlaşmak kavramı Gökalp'te bilim ve tekniğe dayalı gelişen medeniyet topluluğundan geri kalmamak olarak anlamlandırılır (Gökalp, 2016:30). Batılı toplumlardan geri kalmamanın yolu olarak tarif edilen çağdaşlaşmak, Batı Medeniyetine dahil olmaktır. Batı medeniyetini alırken, milli kültürü korumak esastır (Osmanağaoğlu, 2008:64). Batı Medeniyetini alırken milli şahsiyetimizi korumak için kültür ve medeniyet ayrımı yaparak, Batı'ndan nelerin alınıp, nelerin alınmayacağını belirlemiştir. Bu bağlamda Batı'dan teknik, bilim ve yöntemler alınacaktır.

Türkler, Batının madi değerlerini alarak toplumsal ve dini geleneklerini koruyup çağdaşlaşacaklarıdr (Türkdoğan, 2015:70). Çağdaş olma, yaşanılan zamanda en ileri toplumların tekniğini alarak, yaptıkları aletleri yapıp kulanabilmektir. Avruap Medeniyetini alırken milli kültürü koruyarak, yaşayış bakımından Avrupalılar'a benzemeden çağdaş bir toplum kurulmalıdır. Çağdaş olmak, Avrupalılar gibi teknik beceriye dayalı aletleri yapıp kullanabilmektir (Gökalp, 2016:20).

Gökalp'e göre teknik sanayiden doğar. Bizim için teknik eğitim ile ilgili bir mesele değil amaç olmalıdır. Bizde gerçek manasında fen olmadığı gibi fen bilginleride yoktur. Teniğin eğitimi ve bilgisi ile uğraşmaktan, fenni tatbik sahana uygulamaya koymaya fırsat olmamıştır. Oysa olması gereken fenni tecrübe sahasına koymaktır. Tarihimize ve geleneklerimize sahip çıkarak, sanayiye ve fenne dayanmalıyız. Çağın fen, sanayi ve usülunu milli kültürümüzle açıklayıp uygulamalıyız. (Gökalp, 2016:30)

Gökalp, Tanzimat'ı Avrupa'ya yönelmek noktasında onaylamakla birlikte; Tanzimat Aydınlar'ını medeniyet kültür ayrımına gitmeden Avrupa'yı körükürüne taklit etmekle suçalamıştır. Tanzimatçılar'ı, Avrupa'yı medeniyetçe değil kültürel olarak taklit etmekle suçlar. O'na göre uğradığımz fekaketlerin sebebi Tanzimatçılar'ın, Avrupa'yı kültürel olarak taklit etmeleridir. Oysa yapılması gereken milli kültürümüze dayanrak Avrupa Medeniyeti'ne girmektir (Osmanağaoğlu, 2008:65).

Gökalp, düşüncesinde medeniyetin kaynağı halk değildir. Halk kültürün kaynağıdır. Medeniyet sanayi, bilim ve tekniktir ki bunun kaynağı akıldır. Farklı halkların üretiği çağın en ileri medeniyeti olan Batı Medeniyeti'ne Tanzimat'tan itibaren girmiş bulunmaktayız. Yapılması gerken yanlış bir şekilde başmamış olan medeniyet hareketini, kültür ve medeniyeti yerli yerinde tanımlayarak süreci doğru bir mecraya oturtmaktır.

Gökalp'e göre Şark Medeniyeti'ni tamamen terk etmek gerekir. Tanzimat Aydınlar'ı, Batı Medeniyeti ile Şark Medeniyeti'ni uzlaştırmaya çalışmakla yanlış yapmışlardır. Medeniyet de tıpkı din gibi kendisine inanmayı gerektitir. Bir kısmını alıp diğerini dışarda bırkamak olmaz (Osmanağaoğlu, 2008:66). Batı Medeniyeti'nin, Doğu Medeniyeti'nin yerini alması doğal bir hal almıştır. O halde Batı Medeniyetine geçmek zorunlu bir hal almıştır. Bundan kaçınılamaz. Türk Külütürü'nü ve İslam Dini'ni koruyarak Batı Medeniyeti içerisinde yerimizi almalıyız. Şark Medeniyeti yanlış bir telaki ile İslam Medeniyti zanolunmuştur. Oysa tarihsel süreçte Bizans'a ait olan Şark Medeniyiti, İslam Medeniyeti olarak algılanmıştır. İslam toplumları ile olan bağımız, ümmet bağıdır. Batı Medeniyeti'ne girmeden evel milli kültürü meydana çıkarmak esastır (Gökalp, 2017a:60-61).

Gökalp, Garp meselesi olarak sorunsallaştırdığı Avrupa ile ilişkimizi, iki safhada ele almakta ve bunları yanlış bir şekilde birbirine karıştırdığımızı ifade etmekte. Bunları siyasi ve medeni olarak ayırmakta. Avrupa'nın şairleri, filozofları, sanatçıları medeni Avrupa'yı meydana getirirler. Bunların eserleri ile tanıştığımızda hayranlık duyarız. Bunlar kendi ümettleri ve milletleri için eser verirler. Eserleri şefkatle, feyizle, iyilikle doludur. Siyasi Avrupı, diplomatlar ve askerlerden meydana getirir. Bunların kalpleri ise düşmanlarına karşı kinle doludur. Medeni Avrupa'ya meyletmemiz bizi siyasi Avrupa'ya meyletirmemelidir. Çünkü siyasi Avrupa düşman olarak bizi görüyor (Gökalp,2018b:302-303).

Gökalp, Batı Medeniyeti'ne geçince büyük gelişmeler göstermenin yanında estetik ve ahlaki zevkeler yönünde de olumlu tesirleri olacaktır kanısındadır (Baltacıoğlu, 1966:167). Batı Medeniyeti'den aldığımız düşünceleri de milli bünyeye tatbit etmemiz lazımdır. Batı Medeniyetini, milli kültürle uyuşturduğumuzda çağdaş bir toplum meydana getirmiş oluruz (Osmanağaoğlu, 2008:66).

Heyd, Batının manevi değerleri ve maddi başarıları arasındaki güçlü bağı Gökalp'ın göremediğini, bunun nedeni ise Avrupa'da bulunmayışı ve Batı Medeniyeti konusnda sınırlı bir bilgiye sahip olduğunu idia etmiştir. Gökalp'ın yaptığı külür medeniyet ayrımının kültürel alanda Batı'nın etkisinin sınırlı olacağı göürşünü saflık olarak görmüştür. Gökalp'ın ölümünden sonra Türkiye'de görülen kültürel gelişmelerin Gökalp'ın anladığı anlamda Batılılaşmanın medeniyet alanıyla sınırlı kalamayacağını göstermiştir (Heyd, 2010:94).

#### 2.3.9.1. Kültür ve Medeniyet

Gökalp, II. Meşrutiyet sonrası yazılarında yeni bir medeniyet yaratmanın gerekliliğini sıklıkla işlemeye başlamıştır (Gökalp, 1976:64). O'na göre Doğunun maneviyatı ile Batının maddiyatından yeni bir medeniyet yaratılmak üzeredir (Özyurt,2015:237). Çürük temeller üzerine kurulmuş olan Avrupa bu yeni medeniyete imrenecektir (Özyurt, 2015:239). Henüz medeniyet ile kültür ayrımına gitmemiştir. Yalnız halk medeniyeti ile resmi medeniyet dediği üst medeniyet formunu birbirinden ayırmaktadır (Gökalp, 1981:5). Diğer milletlerin akisine Osmanlı'da halk medeniyeti ile resimi medeniyet arasında uçurum olduğunu ifade eder (Tak, 2015:267).

Gökalp, ilerleyen süreçte yazılarında hars ve medniyet ayrımına gidecektir. İtikatlar, ahlaki vazifeler, estetik biçimler, genel ülküler, hars kategorisini oluştururlar. Bilimsel teknikler, sağlık, imar ve ekonomik kurallar, matematik, tarım ve ticaret ilkeleri medeniyet kategorisini oluştururlar (Gökalp, 2016:30). Kültür olguları kişiye vicdan ile, medniyet akıl ile öğretir (Gökalp, 2016:31). Kültür bireylere ideallerin benimsenmesini ve uygulanmasını zorunlu kılar. Medeniyet bireylere sosyal aklın yolu ile aktarılır (Gökalp, 2016:32).

Gökap'te hars ile medeniyet kavramlarının ortak yönleri olduğu gibi, ayrıldığı noktalar da vardır. Biri milliyken, diğeri uluslararasıdır. Medeniyet benzer değeler etrafında birleşmiş, birden fazla kavmi barındırır. Toplumsal oluşları, hars ve medeniyeti ortak paydada birleştirir (Gökalp, 2017a:46). Bir cemiyetin toplumsal hayatını kültür olarak tanımlarken, birden fazla kavmin toplumsal kurumlarının ortak oluşunu medeniyet olarak tanımlar (Osmanağaoğlu, 2008:48). "*Hars doğma, medeniyet yapmadır. Hars değer yargılarından meydana gelir: Din, dil, sanat gibi. Medeniyet gerçek yargılardan meydana gelir:bilgi, bilim, felsefe, usul gibi*.'' (Baltacıoğlu, 1966:146).

Cemiyetlerin teknik ve bilimsel yöntemleri, ticaret ve taklit yoluyla diğer halkalara geçer. Farklı toplumların ortak toplumsal kurumlara sahip olması medeniyeti meydana getirir (Gökalp, 2016:33). Hars ve medeniyet dengeli olarak gelişim göstermelidir. Aksi bir durum oluşursa medeniyeti taklit eden halklar kendi harslarını yitirirler.

Gökalp'te "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" oluşturulacak toplumun yekdiğerini tamamlayan farklı yüzleridir. Farklı toplumsal alanları belirlerler. Muasırlaşmak, Batının teknik ve bilimsel gelişmelerini aktararak, topluma kazandırmaktır. Muasırlaşma kültürel özelliklerimizi koruyarak, medeni sahadaki gelişmeleri toplumsal bünyeye intibak etmektir (Parla, 2005:67). Gökalp, Osmanlıcılık politkasını devreden çıkararak, diğer fikir hareketleri belirli bir yöntemle tek bir toplumsal projeye dönüştürüyor.

Gökalp, Fransızca olan kültür kavramını iki farklı anlama gelecek şekilde bölüyor. Yüksek kültürü tehzip olarak tanımlarken, halk kültürünü hars olarak

tanımlıyor. Hars, milli ve demokratik bir karakter taşırken, tehzip aristokratikliği ve beynelmilliği taşıyan bir yapıdadır (Osmanağaoğlu, 2008:42). Diğer halkların kültürel zevkini tatmasına rağmen kendi kültürel bilincinin farkında olan aydınlar, milli harsı yüksek zevkle süslyerek olgunlaştırmalılar (Osmanağaoğlu, 2008:43). Heyd, kültür ve medniyet kavramsallaştırmasını, Gökalp'ın Fransız sosyologlar yolu ile Ferdinand Tönnies'in "Gemeinschaft und Gesellscahaft" kavramsalaştırmasından aldığını söyler (Heyd, 2010:79).

Ziya Gökalp'e göre ilk cemiyetlerde din ile kültür aynıydılar. İptidai cemiyetler arasında kültürel temas yoktu. Bu cemiyetlerde sihir medeniyete kaynaklık ederdi. Başka cemiyetlerden kişiler dine kabul edilmezken, cemiyetler arasında sihir alış verişi olurdu. Medeniyetin kaynağı sihir, uluslararasıyken, kültürün kaynağı olan din milliydi (Gökalp, 2018a: 465). Bu cemiyetlerde toplumsal dayanışmayı ve sosyal kurumları din meydan getirirdi. Sihir ise hoş karşılanmamakla beraber dinsel mekan ve zamanların dışında icraa edilirdi (Gökalp, 2018a: 466).

Gökalp' göre iptidai cemiyetlerde medeniyetin fazla gelişmesi kültürü geriletip baskılardı. Medenileşme aşaması düşük olan nice kavimler, güçlü olan harslarına dayanarak medenyetçe pek yüksek seviyede olan toplumları yenmişlerdir (Gökalp, 2018a:468). Medeniyetin fazla gelişmesi toplumsal dayanışmayı ortadan kaldırır. Medeniyetin fazlaca gelişimi bireyselleşmeyi meydana getirip, benciliği ve menfaatperesliği artırarak toplumda ayrılıklar meydana getirir. Kültürse milli olmasından dolayı bireyleri, ideal sahibi yaparak, toplumsal varlık için kişisel menfaarlerinden ödün vermeyi öğretir (Çelik, 2010:66). Milli kültürün gelişmiş olması toplumsal dayanışmayı sağladığı gibi, toplumu askeri ve siyasi olarak da güçlü kılar (Gökalp, 2018a: 469).

İmparatorluklar farklı halkları biraraya getirip kültürel karmayaşa neden olurlar. İmparatorluklarda medeniyet seviyesi yüksekken, milli kültürler baskılanmış ve yok olmaya yüz tutmuşlardır. Çağdaş dönemde milli bilinç meydana geldiği için medeniyet ve kültür arasındaki bu ters bağıntı artık ortadan kalkmıştır. Pozitif bilimlerde yaşanan gelişmeler sonrası, laik bir temele dayalı muasır Batı Medeniyetin'de milli bilinç, medeniyet ile harsı uyumlu hale getirmiştir. Batı'da toplumsal iş bölümünün gelişmesi sonrası bilimlerde yaşanan gelişmeler, milli bilinci

uyandırdığından, imparatorluklar dağılıp yerlerini milliyet esasına göre teşekkül etmiş devletlere bıraktılar (Gökalp, 2018a:472).

İmpartorlukların bünyesinde uzun süre yaşayan halkların seçkinleri, halk kültüründen uzak yaşamışlardır. Eğe bu halklar milli kütürlerini koruma becerisi göstermişlerse yaniden dirilmeleri mümkündür. Çünkü kültür halkların bağrında yaşadıkça günyüzüne çıkarılabilir. Osmanlı İmparatorluğunda seçkinler milli kültürden uzak olup başka halkaların zevklerini edindikleri halde, halk milli kültürü bağrında saklamıştır. Türkçülük hareketi teşekül ettiğinde yapması gereken tek şey halka gidip bu kültürü günyüzüne çıkarmaktı (Gökalp, 2018a:473). Gökalp, insanı doğarken, asosyal olarak kabul eder. Çocuk içerisinde yetiştiği toplumun kültürü ile kültürlenir (Gökalp, 2018a: 475). Milli kültür ve terbiye kişilere şahsiyet kazandırdığı gibi cemiyetlerde şahsiyet kazandırılar (Gökalp, 2018a:485).

Gökalp, kültürel alan ile siyasi alanın bağımsız olması gerektiğini ifade eder. Siyaset kültüre mudahale etmemelidir, kültürün gelişmesi için olanaklar hazırlamalıdır (Gökalp, 2018a:451). Türkçülere burada görev düştüğünü söyler. Süregelen kültür ile siyasetin içi içeliğini sonlandırmamalılar (Gökalp, 2018a:453). Memeleketimizde henüz sermaye sınıfı gelişmediğinden geçim derdini düşünmeden kendini ileme ve sanata verecek kimseler yoktur. Kültürel faaliyeti memurlar işlerinden kalan zamanlarda, yürütükleri için, kültürel gelişeme arzulanan seviyeye gelmemiştir. Hükümetin yapması geken kültürel kurumlara yetenekli şahısları yeleştirip, onlara yeterli seviyede maaş bağlayıp, geçim kaygısından azade birşekilde kendilerini kültürel faaliyete vermelerinin şartlarını oluşturmaktır. Kültürel faaliyet yürütücüleri ise gündelik siyasete bulaşmadan, siyasetin yol ve yöntemlerini belirlemeliler (Gökalp, 2018a:454).

#### 2.3.9.2. Kültür Tezhip

Göklap'e göre kültür konusundaki yanlış anlaşılmaların nedeni Fransızca "culture" kavramının iki farklı anlama gelmesinden kaynaklanmaktadır. Kendisi bunu hars ve tehzip olarak iki farkılı kavramla açıklıyor. Tehzip yüksek kültür şeklinde anlam buluyor. Hars ve tehzip arasında farklılıklar vardır. Hars demokratikken, tehzip aristokratiktir. Hars halkın gelenek ve göreneklerinden

meydan gelirken, tehzip iyi terbiye görmüş seçkinlerin duyuş ve düşünüşleridir (Gökalp, 2017a:116).

Hars ile tehzibin arasındaki bir diğer fark; hars milli, tehzip uluslararsıdır. İnsan kendi harsına olan düşükünlükten dolayı, yalnız kendi harsının ürünlerine kıymet verir. Tahzip almış olanlar ise başka milletlerin kültürlerinden de zevk alırlar ve onlara kıymet verirler (Türkdoğan, 2015:80). Tehzip görmüş kişiler, daha insancıl, diğer milletlere ve insalara karşı daha hoşgörülü davranırlar (Gökalp, 2017a:117).

Gökalp'e göre insanlar yalnız milli zevkleri tatıklarında, sadece kendi külütlerinden hoşlanırlar. Buda bir süre sonra bıkkınlık verebilir. Onun için yüksek kültür almış kişiler, başka halkların kültürel zevklerini de arada tadarlar. Fakat burada dikkat edilmesi gereken konu milli zevk ile yabancı zevki biririnden ayırmaktır. Asli olması gereken milli zevktir. Yabancı kültürel ürünlerden zevk almak ikincil olmalıdır. Yoksa Osmanlı seçkinleri gibi sadece yabancı kültürün etkisinde kalarak tümden milli kültüreden uzaklaşmak durumu ortaya çıkar (Gökalp, 2017a:120).

Yazılarında milli kültürün önemine sıkça değinir. Milliyetçilik anlayışını kültür temelli oluşturduğundan kültürün analaşılması için düşünsel çaba sarf etmiştir. Türkçülere göre milli külütürümüz dünya güzelidir. Tanzimattan beri içerisinde bulunduğumuz medeniyet Batı Medeniyetidir. Batılı halkların kültürlerinden de zevk almalıyız. Batılı toplumların edebi ve felsefi şaheserlerini Türkçe'ye kazandımak gerekir. Medeniyetçe Avrupa toplumlarından geri kalmış olmamız bir gerçekliktir. Fakat medeniyetçe Batılı toplumlara yetişmek için çalışmalıyız. Kültürel anlamda hiçbir milleti kendimizden üstün göremeyiz. Bütün halklarda olduğu gibi dünyanın en güzel kültürü bizce kendi kültürümüzdür (Gökalp, 2017a:120-121).

Gökalp milli harsın yüksek kültüre sahip seçkinler tarafından işlenmsi gerektirğine inanır (Osmanağaoğlu, 2008:43). Baltacıoğlu'na göre Gökalp, tehzipten olgunlaştırmayı anlamaktadır. Türk milli harsının, Batı bilgisi ve tekniği ile olgunlaştırılması ve geliştimesi gereklidir (Baltacıoğlu, 1966:168). Bunu yapacak olanlar ise Batı Medeniyetini ve terbiyesini almış, fakat milli kültürün değerini bilen milli seçkinler olacaklardır.

Türk milli kültürü araştırılıp ortaya konularak Batılı teknikler ile yeniden işlenmelidir. Gökalp düşüncesinde, kültür durağan ve gelişeme açık olmayan bir yapı değildir. Bizatihi hayatın değişen şartlarına göre özünü koruayarak, değişip gelişrir. Harsın daha bilinçli bir şekilde işlenip geliştirilmesini, olgunlaştırmasını sağlayacak olanlarsa milli seçkinlerdir. Milli seçkinler kendi külütrel değelerinden kopmadıkları sürece diğer halkların kültürel değerlerini öğrenmekle milli külütüre katkı sağlarlar.

### 2.3.10. Korparatif Yapı

Korparatizm, özel girişimi esas alan, özel mülkiyete dayalı kapitalizmin egemen olduğu bir toplum yapısını esas alır. Korporatizm, sosyalizm ve markszimi yadsır. Kapitalist toplum yapısının bireyi esas alan liberal dünya görüşünü de yadsır. Parla'ya göre korporatizm, sosyaliz ve libaralizmin yanında üçüncü yol değil, bizat kapitalist üretim biçimini esas alır (Parla, 2005:102). Parla korporatizmin, kapitalist üretim biçiminin iki bulanımının sonucunda ağırlık kazandığını ileri sürer. Birincisini kapitalizmde birikim bulanımının dayatığını, ikincininse bölüşüm bölümünün meydan getirdiği belirtir. Birincisinde korporatizm, devlet kapitailziminin korumacı politikalar uygulayarak emek gücünü baskılamak süretiyle sermaye birikiminin ortaya çıkmasını sağlar. İkincisindeyse gelişmiş işiçi sınıfı ile sermaye sınıfı arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmaya yönelik olarak gelişir (Parla, 2005:103).

Korporatist ekonomi ve toplum modeli, toplumu bir bütün olarak görür. Bu kuramda toplum birbirine bağımlı, toplumsal zümrelerin işlevsel olarak birbirini tamaladığı organik bir toplum modeli sunar. Korporatizm, liberal modelin toplumu atomize ederek parçaladığını, sosyalizmin ise toplumu sınıflara bölerek çatıştırdığını, dolayısı ile her iki ekonomik yapınında toplumsal daynışmaya zarar verdiğini savlar. Korporatizmde, toplum bireylerin toplamından oluşmaz, bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu toplumun kendine has bir varlığı olduğunu kabul eder (Parla, 2005:105).

Korporatist modelde, çıkarların temsili, bireysel çıkarlar veya sınıfsal çıkarlar değildir. Mesleki korporasyonlar yada korpartif yapıyı esas alan örgütlenmelerin çıkarlarıdır. Bunaların yanında, devletçi yapılar, işçi-işveren kurulşuşları ekomonik yapıya yön veren hükümet dışı kuruluşlardır. Korporatis kuramda, devlet ve ekonomi arasındaki ayrım belirsizleşmeye başlamıştır. Ekonomik yapı ve devlet karşılıklı birbirine bağlıdırlar. Devlet, liberal ekonomi politkte olduğu gibi, devlet alt yapıyı

sağlayıcı ve teşvik edici değildir. Burada devlet ekonomiyi yönetir ve denetler. İşçi ve işveren arasında arabulucuk yapar, aralarında çatışma çıkmasına engel olur (Parla, 2005:107).

Gökalp'te tam zümreler cemiyetlerdir. Cemiyetler: Milletler, ümmet, aşiretler ve kavimlerdir. Tam zümreler biribirine karışamazlar fakat aralarında toplumsal ilişkiler yaşanabilir. Tali zümreler dediği toplumsal yapının birer parçası olan ikincil gruplar ise, aile, mesleki gruplar, dini cemaatler, siyasi partilerdir. Bunlardaysa hem toplumsal ilişkiler yaşanabilir, hemde karışım olabilir. Bu zümreler kendi aralarında iş bölümünün berberinde getirdiği ortak vicdan meydana gelmişse, aralarında karışım değil, toplumsal ilişki ağları vardır. Eğer iş bölümü gerçekleşmemişse, tıpkı aralarında ortak vicdan bulunmayan bireyler gibi bu zümrelerde karşılıklı asalaklar olurlar (Gökalp, 2018a:54).

Gökalp'e göre dayanışmacılık ilkesi toplumsal kurumalarının turnosol kağıdı işlevi görür. Toplumsal kurumlardan hangisinin yararlı, hangisinin toplumsal bünyeye zarlı olduğunu anlamak için; toplumsal dayanışma sağlayıp sağlamadığıyla ölçülür. Toplumsal dayanışma bir milletteki bireyleri yekdiğerine ve topluma bağlayan görünmez manevi bir bağdır. Dilleri, dinleri ve duyguları birbirine benzeyen insanlar biririnden ayrılmazlar. Karşılıklı fedakarlıklar gösterek toplumsal varlığı devam etiriler (Gökalp, 2018a:318).

Gökalp, Durkheim'den yola çıkarak kavramsallaştırdığı mesleki ahlakı, eski Türkler'de var olduğunu ileri sürdüğü ahlaki yapı ile harmanlayarak oluştumuştur. Eskiden Türkler arasında, üstün ahlak ve mesleki başarıya, toplumsal bir değer olarak, önem verilirdi. Ahiliği meslek esaslarına göre örgütlenmiş, bireysel çıkar yerine, toplumsal çıkarı önceleyen tarikatlar olarak takdim eder (Parla, 2005:136). Mesleki örgütlenmeyi milli kültürle temelendirerek çağdaş korporasyonları teşekül etirirken, Batı'dan aldığı yapı ile milli kültürü buluşturmaya çalışr.

Şehirdeki tüm iş kollarının korporasyonlar şeklinde örgütlenmesini savunur. Bunlar lonca döneminde olduğu gibi şeyhler ve kethudalar tarafından değil, umumi katipler tarafından yönetileceklerdir. Her meslek için vazifenamler oluşturmalıdır. Vazifename o meslekte bulunanlara mesleki ahlakın kurallarını dikte eder. Haysiyet

divanı oluşturularak mesleki ahlaka riaet edilip edilmediği kontrol edilmedir (Gökalp, 2017a:174).

Şehirlerde örgütlenecek mesleki korparasyonlar, ekonomiyi düzenlemek için biraraya gelerek, merkezi bir yapı oluşturmalıdırlar. Şehirlerde örgütlenen bu yapıların merkeze de taşınması lazım. Yerelden başlayarak ulusal örgütlenmelerini gerçekleştiren meslek yapılarının genel merkezleri, devlet merkezinde olmalıdır (Gökalp, 2017a:173). Ulusal fedarasyonlar halinde örgütlenen, meslek gruplarının bir araya gelerek oluşturdukaları konfedarasyon tarafından seçilmiş üyelerden, büyük korporasyonlar konseyi oluşturmalıdır. Entelektüeller de mesleki olarak örgütlenip kendi konfederasyonlarını oluştumak süretiyle bu konseyin içerisinde yerlerini alacaklardır (Parla, 2005:137).

Gökalp, ekonomimik hayata, devletin öncülük etmesi taraftarıdır. İngilizlerin iktisadi teorileri dediği liberal potikaları, memelektimizin şartlarını değerlendirmeden uygulayan Tanzimat devri devlet adamlarının, uyguladıkları bu politikalar yüzünden milli ekonominin çükmüştür(Osmanağaoğlu, 2008:143). İngiltere sanayii memleketi olduğu ve sermaye birikimini gerçekleştirdiği için ekonomik liberalizmden faydalanabilir. Fakat bizim memelketimizde sanayi gelişmediği gibi sermeye birikimi de yoktur. Kapitilasyonlara rağmen devlet birçok alanda ekonomik faaliyetler destek olabilirdi (Gökalp, 1982:164).

Gökalp'e göre bizde ağır sanayiinin oluşum şartları gelişmediğinden bireylerin bu yükün altından kalkmaları mümkün değildir. Yapılması gereken devlet eliyle sanayi kuruluşlarının meydana getirilmesidir. Sadece merkezi yapının değil, yerel yönetimlerin de bu iktisadi faaliyette yer almalarını savunuyor (Sağlam, 2015:412). Sanayi mekteplerinde öğrencilere sanayiye dair teoriler vermek için büyük paralar harcanması beyhudedir. Teniklerini uygulamalı olarak öğrenilebileceğini savunan Gökalp, fabrikaları birer sanayi okuluna çevirmek gerektiği görüşündedir (Gökalp, 1982:165).

Yanbacı sermayenin ve yabancı teknisyenlerin memleket ekonomisini kalkındıracağını düşünen Gökalp, siyasi bir amaç gütmedikleri sürece bunların gelmesini destkelmiştir (Gökalp, 1980:165). Toplumsal değeler sıkalasının en alt katmanını ekonomi oluştrur. Fakat ekonominin diğer toplumsal alanlar üzerindeki

etkisinide inkar etmemiştir. Ekonimik refahın sadece maddi sahada kalmadığını, diğer sosyal alanların gelişmesini finanse ettğini de belirtmiştir (Osmanağaoğlu, 2008:145).

Gökalp'ın kuguladığı toplumsal yapı, sosyalizm ve liberlizm karşıtıdır. Gökalp, Marxist teoriyi fayda kavramı üzerinden eleştirmiştir. Ona göre fayda kendi başına bir varlık değil, bir sosyal değer yargısıdır (Şapolyo, 1974:259). Daynışmacılık ve devletçilik temelinde geliştirdiği ekonomi-pilitik sistemi, düzen içerisinde ilerlemedir. Gökalp, bizde sosyalizmin gelişmesini sağlayacak koşullar olmadığını, sosyalizmin ancak büyük sanayi kurulduktan sonra ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Sosyalizmi ulusal çıkarlara aykırı ve toplumsal dayanışmayı ortadan kaldıran bir ideoloji olarak görmüş ve sınıf çatışmasını esas aldığı için red etmiştrir. Sosyalizmi utopik olarak görür (Kaçmazoğlu, 2015:93).

Türkiye'ye iki büyük tehlikeden bahs etmektedir. Kara ve kızıl tehlike olarak tasnif ettiği bu tehlikelerin birincisi İngiltere kayanaklı kara tehlikedir. Kara tehlike toplumsal yenilikleri yıkmak istmektedir ki bu bizi ortaçağa geri götürür. İkincisi kızıl tehlikedir ve sosyalizmden kaynaklanmaktadır. Kültür ve uygarlığın düşmanı olan kızıl tehlike sosyalizmdir (Kaçmazoğlu, 2015:94).

Gökalp, Türkiye'de dört sosyal sınıf olduğunu tespit ettikten sonra bu sınıfları şöyle sıralıyor; feodal reisler, küçük burjuvalar, teşkilatsız ameleler ve fellahlar. Feodal sınınf ve fellahlar dediği toprak emekçilerinin daha çok kırsal bölgelerde faaliyet gösterdiklerini söylemektedir. Toplumsal modernleşme ve sanayinin gelişmesi ile birlikte bu iki sınıf ortadan kalkacaktır (Sağlam, 2015:410). Geriye burjuva ve işçi sınıfı kalacaktır. Sınıfsız toplum tasarımında, Maxist kuramın çıkar çatışmasına şiddetle karşı olduğu için, burjuva ve işçi sınıfını birbirlerini tamalayan korporasyonlar içeisinde örgütlenerek, toplumsal dayanışmayı meydana getimeleri gerektiğini belirtir.

Gökalp'ın tasarladığı ekonemik düzen dönemin şartlarının da etksiyle Cumhuriyetin ilk dönemlerinde uygulanmıştır. Sonraki iktidar dönemlerinde liberal politikalar uygulansa da bir şekilde devletçi ekonomik politkalar altan alta varlığını sürdürmüşlerdir. Devletin işçi sınıfına karşı tavizsiz duruşunun temelinde Gökalp formülasyonu yatmaktadır.

## 2.4. ZİYA GÖKALP VE CUMHURİYET

Gökalp, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde siyasal öneri ve fikirleri ile toplumu yönlendiren yönetici kadrolara danışmanlık yapan en etkili fikir adamıdır. İttihat Tarakki döneminde oluşturduğu halkçılık, batıcılık, laiklik, milliyetçilik, devletçilik düstürları, Cumhuriyetin temel ilkeleri olarak benimsenip günümüze kadar devlet katmanlarında etkilerini sürdürmüştür. Mustafa Kemal, devrimerleri yaparken Gökalp'ın fikirlerinden yola çıkmıştır (Kaçmazoğlu, 2015:167).

Gökalp'ın Cumhuriyet dönemi kamu felsefesi üzerinde etkisi büyüktür (Parla, 2005:17). 1930'lu yıllarda antropolojik çalışmaların yoğunlaşıp ırk mefhunun öne çıktığı dönem dışındaki devrelerde Gökalp milliyetçiliği, egemen milliyetçi anlayış olmuştur. Bu anlayış kendisini kültür ve dil birlikteliği şeklinde gösterir.

Gökalp'ın toplum karşısında bireye yer vermyişi, Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze kadar süregelen bir politka olmuştur. Gökalp, bireyi toplum için feda ederken, Cumhuriyet Elitleri daha çok bireyi, devlet için fedaya ikna etmeye çalışmışlardır. Batı Medeniyetinin liberal versiyonu değil, korporatist şekli Gökalp yolu ile günümüze kadar egemen anlayış olmaya devam etmiştir. Bireyin bir takım temel hakları olduğunu kabul etmekle beraber, bu haklar, ancak toplumsal vazifler yerine getirildikten sonra sahip olunabilirler. Devlet toplumun kimliğini berlileyen güç haline gelmiştir (Acet,2014:117).

Tanzimat döneminde başlayan Batılılaşma hareketleri, genelde devleti kurtarmaya yönelik, kısmi yenilikler şeklinde cerayan etmiştir. Bunlar daha çok askeri, teknik ve devlet yapılanması ile sınırlı kalıyorlardı (Acet,2017:119). Gökalp'ın kurduğu düşünce sistemindeyse toplumsal yenilenme asas alınyordu. Gökalp'te, bu toplumsal yenilenme evrimsel bir süreç olarak ön görülüken, Cumhuriyet Dönemi'nde tepeden inme, metazori bir şekilde cereyan etti. Gökalp'ın, formule ettiği "Yeni Hayat" ve halka doğru felsefesi, Cumhuriyet Aydınları'nın temel görüşleri haline geldi.

Gökalp, 1923 yılında Ankara'ya çağrılır. Maarif Vekilliği'ne bağlı "Te'elif ve Tercüme Heyeti"nin başına getirlir. Alâaddin Kormaz'a göre bu çağrının asıl nedeni "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin partileşme çalışmalarıdır.

Gökalp'ten partinin ilkelerini belilemesi istenir. Mustaf Kemal tarafından 8 Nisan 1923'te açıklanan ve siyasi tarihe " Dokuz Umde" olarak geçecek olan, seçim bildirisi Gökalp'ın kaleminden çıkmıştır (Korkmaz, 1988:247).

Gökalp, tarihte "Vagon Toplantısı" olarak geçen 15 Agustos 1923'te Mustafa Kemal ve Heyt-i İlmiye üyeleri ile yapılan toplantıya da katılır. Alâaddin Korkmaz'a göre bu tolantıda yeni rejimin dokrinleri ve yapılacak yenilikler görüşülmüştür. Bu toplantıda sosyalist ve libaralist dokrinler tartışılmıştır. Gökalp, bu toplantıda "tarihi determinizm ve tarihi mataryalizm" hakkında tafsilatlı açıklamalar yapmıştır. Cumhuriyeti idare şekli olarak önerir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunda yapılacak değişiklik komisyonuna seçilen Gökalp, yeni anayasanın şekillenmesinde de etkili olmuştur (Korkmaz, 1988:253).

Hakimiyeti Milliye Gazetesinde yazdığı yazılarla Halk Fırkasının progrmanı belirlemiştir. Bu yazılarında siyasal partilerin sahip olması gerken özerliklerini belirlemiştir. Partilerin siyasal yaşamdaki yerlerini ve özeliklerini tahlil ettikten sonra, Türkiye'in koşullarında, partilerin nasıl olması gerektiğini belirlemeye çalışmıştır (Gökalp, 1977a:21). Partileri toplumsal yenilikler yapma taraftarı olmaları açısından inkılapçı ve muhafazakar olarak ikiye ayımıştır. Toplumsal yenilikleri yapmak isteyen partiler inkılapçıyken, toplumu olduğu gibi korumak isteyen partileri muhafazakar olarak tanımlamıştır. Halk Fırkasını ınkılapçı olarak tanımlayıp, toplumsal yenilikler geçekleşene kadar, liberallerle, mufazakarları, topluma zarar vermelerini engellemek için parti içerisinde tutmayı önermiştir. Halk Fırkası'nın büyük sanayi kuruluşlarını meydana getirip, feoedal kalıntıları ortadan kaldırarak, işçi ve işverenleri, parti bünyesinde biraraya getirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Kaçmazoğlu, 2015:168).

Mustafa Kemal ile Gökalp yapılacak olan toplumsal devrimler konusunda hemfikirken bunun yöntemi konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Gökalp, sosyolojik esaslardan yola çıkarak yenilikleri evrimsel bir şekilde yapmayı düşünür. Mustafa Kemal ise yasanın gücüne dayanarak yenilikleri bir an önce yapma taraftarıdır (Kaçmazoğlu, 2015:169). Nitekim Mustafa Kemal "Hissimin babası Namık Kemal, Fikrimin Babası Ziya Gökalp" demiştir (Parla, 2005:9). H. Bayram Kaçmazoğlu'na göre Gökalp, Kemalizm'in daha sonraki uygulamalarına göre daha demokrattır (Kaçmazoğlu, 2015:169).

Milli devletin kuruluşunda etkili olan Gökalp'ın fikileri Cumhuriyet Dönemi kültür hayatımda da etkili olmuştur. Onun fikirlerinden yolla çıkan aydınlar Türk tarihini, folklorunu, müziğini, halk edebiyatını derinlemesine incelemişlerdir (İnalcık, 2000:30). Gökalp, kendi kuşağı ve sonraki kuşalar üzerinde özelikle toplumsal meseleleri sosyolojik esaslar doğrultusunda inceleme konusunda etkili olmuştur (Ülken, 2006:XXX).

Taha Parla'ya göre sağ partiler ve akımlar üzerinde Gökalp'ın etkisi olduğu gibi Kemalizm'in bütün çeşitlerini de değişen oranlarda etkisi altına almıştır (Parla, 2005:8). Gökalp'ın hilafetle ilgi fikirlerinden dolayı, Cumhuriyetin ilerleyen döneminde isimi pek anılmasada fikirleri etkili olmaya devam etmiştir. Gökalp Cunhureyet elitleri üzerinde fikirsel manada etli olmuştur. Gökalp'ın belirlediği Halk Fırkası ilkeleri değişmeden günümüze kadar gelmiştir.

Gökalp'ın öngördüğü sınıfsız toplum tasarımı da Cumhuriyet döneminde uygulanmıştır. İşçi sınıfının her türlü hak arayışına karşı sınıfsız toplum sloganı ortaya atılmıştır. Devlet eli ile burjuva sınıfı yaratıldığı için, Batılı Devletler'de gözlenen burjuva sınıfı egemenliği bizde görülmez. Devlet burjuva sınıfının yaratıcısı olduğu için bu sınıfı koruyup kollamakla birlikte üzerlerinde egemenliğini de sürdürmektedir. Potansiyel sınıf çatışmasının oluşum zeminlerini ortadan kaldırmayı kendine görev saymaktadır.

# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

# 3. YUSUF AKÇURA VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

## 3.1.YUSUF AKÇURA'NIN YAŞAMI

Doğum tarihi hakkında çeşitli tartışmalar olmakla birlikte genel kanıya göre 1876 yılında doğdu (Uçar, 2009:25). Bizzat Yusuf Akçura, 1928 yılında Türk Ocakları Merkez Heyeti tarafından yayınlanan Türk Yılı 1928 adlı yıllıkta bulunan Türkçülüğün Tarihi ve Türk Devleti'nin Büyükleri gibi çeşitli isimlerler kitap olarak yayınalanan metinde doğum tarihi 1879 olark veriyor (Akçura, 2015a:179). Akçura ailesi Tatarlar'ın zengin ve kökleri eskiye dayanan ailelerindendir. Dedesi Süleyman Akçura'nın Rusya'nın çeşitli bölgelerinde çuha fabrikaları vardı (Devlet, 1987:18). Babası Hasan-bay adlı fabrikatördu. Anne tarafı Yunusoğulları diye Kazan bölgesinde bilinen zengin ailelerindendir (Yücel, 2002:22).

Yusuf Akçura henüz iki yaşındayken babasını kaybetti (Akçura, 2015a:179). Daha babasının sağlığında kötü gitmeye başlayan ailenin ticari işleri, babasının ölümünden sonra tamamen kötüleşmeye başladı (Devlet, 1987:18). Annesi borçlarından dolayı yanına Yusuf'u da alarak, Kırım üzerinden İstanbul'a göçetti (Togay, 1944:23). İstanbul'da birkaç kiralık ev değiştirdiktan sonra Aksaray'da bir ev alırlar. 1885 yılarında tanıdıklarının tavsiyesi üzerine annesi, Dağıstanlı Osman Bey ile evlenir. Osman Bey, Kafkas Kahrmanı Şeyh Şamil'in de uzaktan akrabasıdır. Kendi mühitleirnde bulunan Fatih Askeri Rüştiyesi yerine Koca Mustafapaşa Askeri Rüştiyesine kaydedilir. Akçura, bunu üvey babasının kötü niyetine yormuştur (Uçar, 2009:27).

Türkiye'ye yerleşmekle birlikte Rusya'daki akrabaları ile bağlarını koruyan aile, Rusya'ya sık sık ziyaretlerde bulunmuştur. 1987 yılında gittiği Rusya'da yaklaşık bir yıl kalmıştır. Burada yaptığı seyehatlerden dolayı çeşitli Türk topluluklarına dair izlenimler edinmiştir. Bu seyehatlerin onun üzerinde Türklük konusunda derin izleri olacaktır. Doğduğu bölge olan Volga dışında, Başkırdistan'a ve Kasım bölgesine de gitmiştir. Başkırdistan'da göçebe Türkler arasında geçirdiği zaman, ona Türk gelenek ve göreneklerini kaynağından öğrenme fırsatı tanımıştır. Başkırt Türkleri dillerini ve gelenekelerini şehirleşmiş Tatarlar'a oran ile iyi

korumuşlardı. Ayrıca Başkırt Tüklerinin dillerinin arılığını gözlemledi, ve bu coğrafyadaki halkın duygusal olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılık duyduklarını müşahade etti. Kasım bölgesindeki gözlemleri ise daha farklıdır. Bu bölge halkının zorla Ruslaştırma ve Ortodokslaştırma politikaları sayesinde toplumsal dejenerasonuna şahit oldu. Yapılan tüm baskılara rağmen dinleri ve dilleri değiştirilmeye çalışılan bölge Türklerinin bu politkaya karşı kendilerini korumaya çalıştıklarına şahit oldu (Akçura, 2012:47-50). Ayrıca Rusya'daki Türkler'in Rus egemenliğine ve baskıcı politkalarına rağmen Osmanlı başkenti İstanbul'daki Türklere oranla daha modern bir hayat yaşadıklarını gördü (Georgeon, 1986:19). Tüm bu gözlemleri daha küçük yaşta onu Türk halklarının kaderi üzerine düşünmeye sevk etmiştir.

Daha sonra tatil dönemlerinde bu seyehatlerine devam edecektir. Doğduğu kent olan Simbir'de büyük amcası İbrahim Reşit Efendi ile Türklük üzerine konuşur. Bu onda Türklük üzerine bilinçli bir şekilde düşünme imkanı tanımıştır. Amcasının geniş bir kütüphanesi vardı, bu kütüphaneden faydalanma imkanı buldu. Kazan'a geçtiğindeyse tarihçi ve dini konularda derin bilgi sahibi âlim Şehabeddin Mercani ve Filolog Kayum Nasiri ile tanıştı. (Uçar, 2009:28) İlk makalesini 1897 yılında "Şehaâbeddîn el-Mercani Tercüme-i Hali" adı ile bu alimi Osmanlı Türklerine tanıtmak amacı ile Ma'lûmat Mecmuasında yayınlar. Yine aynı amaca matuf "Kayyûm'ul Nasirî tercüme-i Hali" adlı bir makale kaleme alır lakin bu makale yayımlanmaz. Bu seyehatları esnasında Kırım'da bulunan Bahçesarayı'na eniştesi İsmail Gasprinski'ye gider, onun birikiminden yararlanır (Akçura, 2015a:180).

Rusya'ya dönüşünden sonra, Rüştiye Mektebini tamalar. 1892 yılında Askeri İdadi'ye, 1894 yılında Harbiye Mektebine girer (Yücel, 2002:23). 1996 yılında Erkanı Harp sınıfna geçer. 1895 İstanbul depreminde annesini kaybeder (Uçar, 2009:28). Harbiyenin ikinci sınıfındayken Genç Osmanlılar'ın fikirlerini taşımak ve hizmet etmek suçlaması ile 45 gün prangabendeliğe mahkum edilmiştir. Okul komutanı Rıza'nın yardımı ile kurtulur (Akçura, 2015a:1881). Akçura, Gökalp'ı intihara sürükleyecek bunalıma benzer bir bunalım geçirir. Bunun nedeni ise dönemin Osmanlı eğitim sisteminde görülen materyalist ve pozivizmin etkin olmasından kaynaklanımıştır (Uçar, 2009:29).

Yusuf Akçura, 1897 yılında tekrar tutukalanır. Taşkışlada Divan-ı Harbe sevkedilir. Burada ömür boyu kalebentliğie mahkum edilir. Bu davada sınıf arkadaşı Ahmet Ferit Bey'de onunla beraber tutuklanır. Tutuklular II. Abdülhamit tarafından Fizan'a sürülürler (Akçura, 2015a:181). Fizan'a gönderilen 84 kişilik bu grup Trablusgarp Vilayet-i Hazinesi'nde yeterli ödenek bulunmadığından Trablusgarp Kalesinde hapsedilirler (Devlet, 1987:21). II. Abdülhamit ile Genç Osmalılar arasında Avrupa'da yapılan anlaşma gereği kurtulur (Ramsuar, 2011:67-70). Şehirde kalmak şartı ile serbest kalır. Fırka Erkan-ı Harbiyesine, Erkan-ı Harbiye Mülazım-ı Sani rübseyi ile dahil olur. Burada Erkan-ı Harbiye kaleminde çalışır (Togay, 1944:37). Ayalaylarda öğretmenlik yapar. Arkadaşı Ahmet Ferit Bey' ile beraber 1899 yılında küçük bir maltız kayığı ile Fransa'ya kaçarlar. İlk iş Siyasi Bilimler Okulu'na kaydolurlar (Uçar, 2009:30).

Paris'te İttihatçı çevre ile irtibata geçer. Doktor Şerafettin Mağmûmî ile görüşür ve ondan çok etkilenir (Devlet, 1987:21). Mağmûmî, Osmanlıcılık fikrinin sağlam temellere dayanmadığını, Osmanlı bünyesindeki halkların uyuşmasının milliyetçilk çağında mümkün olmadığını söyler. Türk milliyetçiliğinden başka hiçbir fikrin sağlam olamadığını, Avrupa'lıların Türklük'e ve İslam'a düşman oldukalarını Paris'te geçirdiği yılların tecrübesine dayanarak dile getirdi. Yusuf Akçura'yı öteden beri var olan Türkçülük fikrine daha da bağlanması noktasında derinden etkiler (Akçura, 2015a:182).

Burada, Botmi, Sorel, Brentano, Levi Brühel, Anatole Leruva-Bavliyo, Rüno gibi devrin tanınmış fikir adamlarından çeşitli konulardan dersler alır (Akçura, 2015a:182). 1903 yılıda okulu üçüncülükle bitirir. " Osmanlı Saltanatı Kurumları Tarihine Ait Bir Deneme" isimli mezuniyet tezini kaleme alır. Akçura'nın bu tezinin giriş kısmı Türkçeye çevrilerek sonraki bir tarihte Bilgi Mecmuası'nda yayınlanır. Osmanlı Saltanatının kaynaklarından olan, İslam ve Türk hukuku hakında geniş bilgi verdikten sonra, Osmanlı kurumlarını eski ve yeni rejim olarak ayırıp inceler. Milli meselenin politika üzerindeki etkisini bu tezinde inceler (Uçar, 2009:30). Français Georgion bu tezi sağlam bir düşünceye dayalı dikkatli ve derin analizler yapan bir inceleme olarak değerlendirir (Georgeon, 1986:29-30).

Bu tezde Osmanlı Devleti'nin kurtulması için takip etmesi gereken politikalar hakkında incelemeler yapar. Burada Genç Türkler'in takip ettiği Osmanlıcılık

fikrinin uygulanbilir bir fikir olmadığını tespit etmiştir. Millet fikrinin bu kadar gelişme gösterdikten sonra Osmanlı tebası olan Hiristiyanlarla Müslümanlar arasında gelişmiş olan düşmanlıktan dolayı bu politikanın imkansız olduğunu ifade etmiştir. Ona göre gayrimüslimlerin otonomi kazanmaları kaçınılmazdır. Osmanlı Devleti bu unsurları bir arada tutmak için bunlara otonami vermelidir (Akçura, 2015a:86-88).

Akçura, öğrenimini tamamladıktan sonra Osmanlı topraklarına dönemediğinden Rusya'ya akrabalarının yanına döndü (Uçar, 2009:31). Amcası Yusuf-bay'ın yanına yerleşir. Burada yazdığı "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesini yayımlanmak üze Kahire'de çıkan Türk Gazetesi'ne gönderir (Akçura, 2015a:89). Makale ses getirir, gazetenin başyazarı Ali Kemal makaleyi eleştiren bir cevap yazısı yayımlar. Bunun üzerine arkadaşı Ahmet Ferit Bey, Akçura'ya destek veren bir makaleyi aynı gazetede yayımlar (Ünal, 2009:30).

Rusya topraklarında geniş bir Türk nufüsu yaşamaktaydı. XIV. Yüzyılda başlayan Rus istilası XIX. yüzyılın ortalarına doğru tamamlandı. Bu Türk toplulukları genelde lehçe farklılıklarına rağmen Tükçe konuşmaktaydılar ve yaklaşık %90'ı müslümandı. Din ve dil birliği aralarındaki bağı sağlıyordu. Akçura yakalışık 3 milyon nüfusa sahip Volga Tatarları'ndandır. Özbekler'den sonra, Rusya'nın egemenliğindeki Türk topluluklarının, en kalabalık nüfusunu teşkil etmekteydiler. Rusya'nın politik baskılarıından dolayı diğer Türk topluluklarının arasında dağınık bir vaziyette yaşıyorlardı. Ekonomik ve kültürel olarak gelişmiş bir topluluktular. Kazan bölgesinde nüfus yoğunlukları vardı. Rusya'nın istilasından sonra katliamlar ve topraklarından zorla göç ettirilmelerinden dolayı büyük sıkıntılar çektiler. II. Katerina döneminde nispeten bu baskılar azalınca dinsel farklılıklardan dolayı Orta Asya pazarında Rus tüccarlarının girememesinden dolayı, geniş bir ticret ağı gerçekleştirdiler. Ticari olanaklar sayesinde zenginleştiler. Rusya'nın, Batılılaşması Tatarlar'a da olumlu yönde yansıdı. Kültürel ve ekonomik reformlar gerçekleştirdiler (Georgeon, 1986:8).

XIX. yy'ın ortalarında Rusya'da gelişmiş olan iletişim ağları Rus topraklarında yaşayan Türkleri birbirine yaklaştırdı. Ticaret brujuvazisinin gelişmiş olduğu Kazan Tatarları sanayi alanında da gelişme gösterdiler. 1870'de Rusya'nın artan baskıları, Tatarlar ve diğer Türk toplulukları arasında milli bilincin gelişim göstermesine neden oldu. Milli bilincin gelişim göstermesi, Avrup'da yapılan

Türkoloji çalışmalarından haberdar olmalarından ve gelişen iletişim olanakları sayesinde Osmanlı Türkleri ile kültürel alış verişin başlaması da etkili oldu (Georgeon, 1986:14).

Bu dönemde Ruslar, Orta Asya'ya kendi tüccarlarını göndermeye başladılar. Bu bölge ile entegrasyonu sağlamak için sermaye yatırımı yapmaya ve demir yolu yapımına başladılar. III. Aleksandr döneminde başlayan Slavlaştırma ve Hristiyanlaştırma politikaları Tatar Burjuvazisine ağır bir darbe vurdu. Tatarlar, Ruslaştırma politikalarına karşı koyabilmek için reform hareketini başlattılar (Georgeon, 1986:16).

Rusya'nın başlattığı misyonerlik faaliyetlerine karşı İslam dinini daha etkin kılmak için dinsel reform yaptılar. Modern eğitim kurumları meydana getirdiler. 1884 yılında Gaspralı'nın öncülüğünü yaptığı "Usul-i Cedid" Hareketi kısa zamanda özellikle Tatarlar arasında yayıldı. Buna göre medrese ve okul birbirinden ayrılacak, okumanın yanında yazma da öğretilecek, kız çocukları da okutulacak, öğretmenler maaşlı çalışan olacaklardır (Devlet, 2014:55-63). Konuşma dili ve yazı dili birbirine yaklaştırılmaya çalışıldı. Rus ticaret burjuvazisine karşı koyabilmek için kendi burjuva sınıflarını güçlendirecek Pantürkçülük ve Panislamcılık politikalarını oluşturdular (Georgeon, 1986:17).

1905 yılında Rusya, Japonya karşısında aldığı mağlubiyetle kargaşaya sürüklendi. Ülke genelinde, başlayan grevler ve eylemelerden dolayı durum karmaşık bir hal aldı. Durumu kontrol altına almak isteyen Çar, senatoya bir ferman yollar. Bu fermanda toplantı ve basın özgürlüğü gibi bir takım haklar konusunda yumuşamalar olur (Kırımlı, 2010:66). Kazan'ın ileri gelenleri 28 Ocak 1905 yılında bir toplantı tertiplediler.Toplantının sonucunda alınan kararlar doğrultusunda, dört kişilik bir heyet seçildi. Bu heyetin görevi, Kazan Türkleri'nin, dini, milli ve idari taleplerini Rus hükümetine bildirmek üzere kararlaştırılmıştı. Oluşturulan bu heyette Yusuf Akçura'da vardı (Uçar, 2009:32).

Akçura, Rusya Türkleri arasında, kültürel, sosyal, siyasal faaliyetler sürdürüyordu. İdil-Ural Türkler'inin önde gelenlerinden Kadı Abdürrreşit İbrahim, Kazan ileri gelenlerinden Münyamin Ahmedov ile birlikte Rusya Türkler'inin genelinin kaderini ilgilendiren bir toplantı düzenlemek için çalıştılar. Bu çabalar

sonucunda 60 kişilik bir toplanatı düzenlenir, bu toplantıya katılanlar toplumun ileri gelen aydınları ve zenginleridir. Toplantı sonucunda Müslümanların ihtiyaçlarını dile getiren bir dilekçe yazılmasına ve bunun hükümete iletilmesine karar verilir (Uçar, 2009:33).

Akçura eniştesi Gaspralı'ya da bir mektup göndererek, onu Petesburga çağırır. Bu arada "Orengburg Müslüman Ruhani Meclisi" müftüsü Muhammedyar Sultanov başbakan Grf Vitte'nin emri üzerine Ufa kentinde ulema toplantısı düzenler (Togay, 1944:50). Alınan karar gereği sadece din adamları toplantıya katılacaktır. Toplantının aydınlar tarafından duyulması üzerine, Akçura genç aydınlar adına bir dilekçe ile kongreye aydınların da katılması talebinde bulunur. Dilekçede dini konuların yanında siyasal ve sosyal meselelerin gündeme alınması talebinde bulunur (Devlet, 1987:26). Bunun üzerine Rusya'nın çeşitli bölgelerinde mükim Türkler toplantıya katılırlar. 1905 Ağustos ayında bir gemide yapıldığı için sonradan " Su Üstünde Kongre" adını alacaktır (Temir, 1987:37). Kongreye sosyalist delegeler de dahil olmak üzere yaklaşık 100 kişi katılmıştı. Tatar Burjuvazisi önderliğinde tertiplenen bu kongre Rusya Türkler'inin ilk Pantürkist kongresidir. Bu kongrede "Müslüman İttifakı" adlı bir parti kurulmasına karar verilir. 15 kişilik bir merkez kurulu oluşturulur. Akçura, bu kurulda genel sekreter olarak yerini alır (Uçar, 2009:33).

Partinin programı, liberal aydınların kümelendiği Kadet ile uyuşuyordu. Akçura da Kadet Partisine üye olur. Daha sonra Kadet Partisi'nin merkez komitesi üyeliğine seçilir. Kazan Muhbiri Gazetesinde bu oluşumu detekleyen yazılar kaleme alır. Bir taraftan da Medrese-i Muhamediye'de tarih dersleri verir. Daha sonra bu ders notları Ulum ve Tarih ismi ile Kazan'da basılır. Seçim çalışmalarına aktif olarak katılır. Rus parlementosuna çok sayıda vekil yollamak için büyük çaba sarfeder. Seçime az bir zaman kala Rus Hükümeti, Türkler'in parlementoya katılımını engellemek için tutuklamalara başlar. Yusuf Akçura da tutuklanır ve 43 gün hapite kalır (Temir, 1987:38). Seçim bittikten sonra serbest bırakılır. Serbest kalan Akçura, Bahçesarayı'na Gaspralı İsmail Bey'in yanına geçer. Burada Tercüman Gezetesi'nde siyasi yazılar kaleme alır. 1907 yılında Rusya'da meclis dağıtıp tekrar otoriter bir yönetim kurulunca Akçura da takibata uğrar. Arandığı sırada Osmanlı

İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyetin ilan edildiğini duyar ve işlerini tasfiye ettikten sonra İstanbul'a gelir (Uçar, 2009:35).

İstanbul'a döndükten sonra eski arkaşdaşları ile görüşür. Türkçü çevrelerle bir araya gelerek Türk Dernğini kurarlar. Aralarında, Ahmet Ferit Bey, Veled Çelebi, Ahmet Mithat, Bursalı Tahir, Emrullah Efendi, Necip Asım gibi tanınımış kişler vardır (Temir, 1987:41). Sırat-ı Müstakim dergisinde çeşitli yazılar yayınlar. 1909 yılında tekrar Rusaya'ya döner, burada Tercüman Gazetesinde Sa'fes takma adı ile yazılar yayımlar. Rusaya'dan Berlin'e geçer, burada Tatar tücarları ile çeşitili konularda görüşmeler yapar. Rusya'da siyasal ortam çalışmasına imkan tanımayınca, tekrar İstanbul'a döner (Uçar, 2009:37).

18 Ağustos 1911 yılında Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Hikmet, Ahmet Ağaoğlu, Hüzeyinzâde Ali ve Doktor Akil Muhtar ile birlikte "Türk Yurdu" dergisini çıkarırlar. Dergi "Türk Derneğinin" yayın oraganıdır. Derginin ilk sayısı 7 Aralıkta çıkar. Dergi yayın dünyasına başarılı bir şekilde başlar. İlk sayıları tükenince tekrar basılır. Yusuf Akçura, 17 yıl "Türk Yurdu" dergisin yayın yönetmenliğini yapar. 25 Mart 1912 yılında kurulacak olan Türk Ocaklarının, kuruluşunda aktif rol alır (Uçar, 2009:37).

Ebuzziya Tevfik Bey, 1911 yılının Mart ayında Tatarlar'a hakeret içeren bir yazı yayımlar. Bu hakarete gençlerden protestolar gelir. Fakat yazar özür dilemesi beklenirken, aynı tonda yeni bir yazı daha yayımlar. Tatarlar'ın vahşi olduğunu, Ruslar sayesinde medeni gözükseler de bu vahşeti kanlarında barındırdıklarını yazar. Akçura, bir konferans verir, bu konferansta Tatarlar hakkındaki önyargıları konu edinir ve Ebuzziya Tevfik Bey'e cevap verir. Müslüman tarih yazımından kaynaklanan, Osmanlı aydınları arasındaki Tatar imajını eleştirir. Tatarlar ile Türkler'in aynı millet olduğunu savunur. 1911 yılının sonlarına doğru Cengiz Han ile ilgili bir dizi makale yayınlar (Kanlıdere, 2009/1:242-247).

Akçura, 1916 yılında görevinden uzaklaştırılana kadar Darülfününda tarih profesörlüğü yapar. 1916 yılında, "Rusya Mahkumu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafaa Cemiyeti"nin kuruluşunda yer alır. Bu cemiyette, Kadı Abürreşit, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Esat Çelebizade, Hüzeyinzâde Ali gibi isimler yer almaktadırlar. Cemiyet İttifak Devletleri nezdinde çeşitli girişimlerde bulunur.

Bu devletlerdeki aydınlarla çeşitli görüşmeler gerçekleştirir. Akçura, Macar Milli Akademisinde, Prusya Akademisinde, Bulgar akademisinde konferanslar vermiştir. Bu konferanslar daha sonra Almanca ve Fransızca yayımlanır (Uçar, 2009:38).

Rusya'da meydana gelen devrimden sonra Rusya savaştan çekilir. Rusya'nın elindeki çok sayıda Türk esirin serbest kalamsı için Osmanlı Devleti girşimlerde bulunur. Akçura, Osmanlı Hilal-i Ahmeri adına Danimarka ve İsveç'e gönderilir (Temir, 1987:48). 1918 yılında Petrograd ve Moskova'da esirlerin değişimi için bir karma komisyon kurulur. Talat Paşa'nın isteğiyle Akçura bu heyette yer alır (Uluğtekin, 2009:9-12). Rusya'da bir yıl kaldıktan sonra tekra İstanbula döner.

Dönüşünde Ahmet Ferit Beyin kurduğu Milli Türk Fırkası'na katılır. Milliyetçilik ve demokrasi ilkeleri üzerine kurulu parti, milli mücadeleye destek verir. Akçura, 1919 yılında İngilizler tarafından tutklanır. Hapisten çıkınca evlenir. Ankara'ya geçerek milli mücadele saflarında yer alır. Dışişleri Bakanlığının Dışişleri Umum Müdürlüğüne getirlimiştir (Yücel, 2002:24). Milli mücadele döneminde yüzbaşı rütbesi ile Sakarya Cephesinde savaşa katılır (Uçar, 2009:39).

Yusuf Akçura, Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul milletvekilliğine aday gösterilmiş ve seçimi kazanarak İstanbul vekili olmuştur. Yasama faaliyetlerini akademik çalışmaları ile beraber yürütmüştür. Türk Tarih Kongrsi başkanlığı yapmış. Türk Tarih Tezinin şekillenmesinde büyük katkı sunmuştur.

Akçura, kalp hasatsı olunca Ankara'da kalmasına müsaade edilmez. İstanbul'da ikamet etmeye başlar. Edebiyet Fakültesinde dersler verir.11 Mart 1935 yılında vefat eder. Cenaze namazı Beyazıt Camii'nde kılınır. Maşeri bir kalabalık eşliğinde Edirne Kapı Şehitliğine defnedilir (Esin, 1987:40-42).

Yusuf Akçura, hayatı boyunca yazmış bir entelektüel olarak çok sayıda eser bırakmıştır. Eserleri daha çok gündelik olaylar üzerine dergilerde yayınladığı makalelerden oluşur. Dönemin önemli dergilerinde yazılar kaleme alan Akçura, kuruculuğunu üstlendiği Türk Yurdu dergisinde uzun süre yazılar kaleme almıştır. Yaşamı boyunca yayımladığı kitaplar: Osmanlı Saltanatı Müesesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe, Üç Tarzı Siyast, Ulum ve Tarih, Mevkufiyet Hatıraları, Şurayı Ümmetten Çıkan Makalelerim, Rusya'daki Türk Tatar Müslümanların Şimdiki Vaziyet ve Emelleri, Tarihi Siyasi Notları, Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri

Cereyanlar, Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe, Tarihi Siyasi, Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi, Yeni Türk Devletinin Öncüleri, Osmanlı Devletinin Dağılma Nedenleri, geniş bir külliyat olştururlar.

## 3.2. YUSUF AKÇURA VE TÜRKÇÜLÜĞÜN TARİHİ

Akçura'ya göre Türkçülük, Türk-Tatar yada bazıların tabir ettikleri gibi Türk-Tatar-Moğal bir ırktan gelme, dilleri, adetleri birbirine yakın tarihçe birbirine karışmış halkların bütünüdür. Osmanlı tarihçeleri, İranlı ve bazı Avrupalı tarihçilerin etkisinde kalarak Tatar dedikleri; Kazanlılar, Azerbaycanlılar, Kırgızlar ve Yakutlar da Türktürler. Millet, ırk ve dil birliğinden dolayı toplumsal vicdanlarında birilik meydana gelmiş insanlar topluluğudur (Akçura, 2015a:17).

Milliyetçilik fikrinin Avrupa'dan geldiğini dolayısı ile Avrupalılar'la ilişkide olan Türk toplulukları arsında ilk önce görülmeye başladığını tespit ettiketen sonra, bunlardan Osmanlı Türkler'inin Avrupalılar'la eskiden beri ilişkide bulunmalarından dolayı, ilk önce onlar arasında, Türkçlük fikrinin ortaya çıktığını ifade eder. Bunula birlikte Küzey Türkleri ile Kırım Türkleri arasında da meydana geldiğini söyler. Osmanlıda ilk defa Tanzimat dönemi aydınları arasında Türkçlük fikrinin Avrupa'da yaşanan siyasal ve fikri gelişmeleri yakından takip etmelinden dolayı, meydana gelmiştir. Osmanlı aydınları ve devlet adamları Avrupa'dan gelen fikirleri, kendi toplumsal bünyelerini inceleyip tahlil etmedikleri gibi bu fikirleri de incelemeden tatbik etmeye kaltıklarını tespit eder. Yeni Osmanlılar arasında millet fikrinin ortaya çıkmakla berber, Osmanlı Devletinin çok dinli ve çok etnikli yapısına zarar vereceği kaygısıyla Fransız tarzı iradi bir millet meydan getirmeye çalıştıklarını yazar (Akçura, 2015a7-29:33).

Türkçülüğün ilk evresi dediği dönemde İbrahim Şinasi Efendi'de dilde Türkçülük şeklinde görülür. Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Mustafa Celaleddin Paşa gibi şahısların eserlerinde de Türkçülüğün izlerine rastlanır. Bunlar Avrupada ortaya çıkan Türkoloji çalışmalarından ekilenerek Türküçülük fikrine kültürel anlamda kapılmışlardır. Bu dönemde etkin olan bir başka nedense Rusya'nın Orta Asya'yı istila etmesinden sonra İngilizlerin siyaseten Osmanlı Türkleri ile Rusya Türkler'inin birbirlerine yakınlaştırma çabalarıdır (Akçura, 2015a:48-52).

Türkçülük fikrinin ikinci devresinde: Süleyman Paşa, yazdığı tarih kitabı ile katkı sağlamıştır. Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'nin "Lügat-i Çağatay ve Türki-i Osmani" kitabı da etkili olmuştur. Ahmet Mithat Mithat Efendi Osmanlıcılık politikasının en güçlü savunucusu olmakla birlikte, kitaplarını halk dilinde yazması Türkçlüğe büyük aktkı sağlamıştır. Cevdet Paşa ve Şeyh Cemelettin Afgani'yi de bu dönem Türkçülük fikrine katkı sunan mütefekirlerinden saymıştır. Cevdet Paşa'nın fıkıh ve siyer alanında yaptığı çalışmaları Türkçe ile yazması Türkçülüğe büyük bir hizmettir. Afagani ise bütün islam coğrafyasında milliyetçilik fikrini yaymaya çalışmıştır. Tercüman Gazetesinin sahibi Gaspralı İsmail Bey'i ise ilk bilinçi Türkçü olarak kabul ediyor Akçura. Gaspralı'nın "Dilde, İşte, Fikirde Birlik" fikri ve ceditçilik hareketinin kurucusu olması Küzey Türklüğü için çok kıymetlidir (Akçura, 2015a:61-113).

II. Abdülhamit Rejminin baskılarının, 1897 Osmanlı-Yunan savşından sonra biraz hafiflemesi, İstanbul'da aydınların nispeten rahat hareket etmelerini sağlamıştır. Şemseddin Sami Bey, Necip Âsım Bey, Veled Çelebi, Mehmed Fuat Bey, Ahmet Hikmet Bey, Emrullah Efendi, Mehmet Emin Bey, Tunalı Hilmi ve Ahmet Cevdet Beyler'i Tükçülüğün üçüncü deversinde yazdıkları eserlerle geliştirmişledir. Bu dönem 1897 ile II. Meşrutiyenin ilan tarihi olan 1908 yılları arasındaki çalışmaları kapsar (Akçura, 2015a:114). Bu dönemin içeriside saymakla berber Siyasi Tükçüleri ayrıca zikrediyor. Bunlardan Tunalı Hilmi Bey, fikir hayatına Osmanlıcı olarak başlamış olasına rağmen siyasetten halkçı olması O'nu zamanla milliyet meselesinede getimiştir. Kendsinin II. Meşrutiyet öncesi yazılarının ve Rusya'daki siyasi faaliyetlerini de özetleyerek siyasi Türkçülüğün idrakine ilk varan kişi olarak tasvir ediyor. Hüseyinzâde Ali Turan'ın Osmanlı Devletini merkeze alarak Türkçülük, Pantürkçülük ve Panturancılık fikirlerini ilk defa açıkça dile getiren kişidir. Ağaoğlu Ahmet Bey'i de siyasi Tükçülerden sayar. Azerbaycan da Hüseyinzâde Ali ile beraber Türkçülüğün gelişmesi için çaba sarf etmesinin ve Şiilik Sunnilik ayrmının Türklerin bölünmesine neden olmaması için verdiği çabaları anlatır (Akçura, 2015a:114-240).

Son evre olarak Türkçülüğün kurumsallaşması diye adlandırıyor. Bu dönemde Türk Derneği, Türk Ocakları, Türk Yurdu Dergisi, Genç Kalemler Dergisi gibi dergi ve kurumların yanında Ziya Gökalp, Hamidullah Suphi Bey'i de sayar.

Türk Ocaklarının çalışmaları sayesinde Türkçülük kitleselleşmiştir. İttihat ve Terraki Cemiyetinin de Türkçülük hareketini sahiplendiğini hatta Türkçü kuruluşları kendi bünyesine almaya çalıştığını söyler (Akçura, 2015a:241-265).

Akçura, özellikle Türkçülüğün üçüncü devresine Siyasi Türkçülük bölümünde, Türkçülük fikrinin kültürel merhaleden bilinçli bir siyasi projeye dönüşümünü, Osmanlı toprakları dışındaki Türkçülerde görüyor. Tunalı Hilmi'yi bu evrede saysa da O'nda Türkçülük fikrinin sonradan bilinçli bir hal aldığını belirtir. Gaspralı İssmail Bey, Hüseyinzâ Ali Turan, Ağaoğlu Ahmet ve Yusuf Akçura'nın Siyasi Türkçülüğün öncüleri olduklarını belirtir. Gökalp'ın, Hüzeyinzâde Ali Turan tarafından Türkçülük fikrine kazandırıldığını önemle belirtir. Osmanlı aydınlarının, bilinçili bir şekilde Türkçülük fikrini kabul edip bu konuda mücdeleye başlamalarının Rusya topraklarında doğup büyüyen Türkçüler sayesinde ulaştıklarını idaa ediyor.

## 3.3. YUSUF AKÇURA DÜŞÜNCESİNDEKİ TEMEL KAVRAMLAR

### 3.3.1. Üç Tarz-ı Siyaset

Yusuf Akçura'nın en önemli eseri Üç Tarzı Siyaset adlı makalesidir. Akçura, bu makalesinde Osmanlı Devletinin takip edeceği üç fikri, realist bir yöntemle, tüm yönleri ile incelemiştir (Temir, 1987:31). Makalenin girişinde Osmanlı'da, Avrupa'dan kaynaklanan üç siyasi tutum ortaya çıktığını tespit ediyor. Birincisi Osmanlıya tabii halkların birleştirilip bir millet meydana getirmek politkası olan Osmanlıcılıktır. İkincisi Halifet hakkına dayanarak bütün müslümanları siyasetten birleştirmek olan Panislamizdir. Üçüncüsü ırka dayalı Türklerin siyaseten birleşitimek politkasıdır (Akçura, 2015b:75).

Osmanlı Milleti meydana getirmeye yönelik geliştirilen Osmanlıcılık fikri, Osmanlı tebaası olan müslim ve gayrimüslim halkları aynı hakklar ve siyasi görevlere sahip, ortak vatan etrafında birleşmiş yeni millet yaratma ve böylece devletin sınırlarını koruma politikasıdır. Akçura, bunu pek hayalci görüyor. Bu politka gerçekleşse bile Osmanlı toprakları dışında yaşayan Müslümanlara ve Türkler'e herhangi bir faydası olmayacaktır. II. Mahmut döneminde başlayan ve Tanzimat döneminde hız kazan bu politka, Genç Osmanlılar tarafından da benimsendi. Osmanlıcılık fikri Fransız üsülü genel oylama ile millet yapma

düşüncesine dayanıyor ve en büyük destekçisi de Napolyon dönemi Fransa'sıdır. Akçura'ya göre Almanya'nın, 1871'de Fransayı yenmesi ile beraber Osmanlıcılık fikri de yegane güçlü desteğini kaybetmiş oldu. Almanlar milliyetçilik fikrini daha doğru bir şekilde ırk esasına dayandırıyorlardı (Akçura, 2015b:76-78).

Osmanlıcılık fikrinde olan Genç Osmanlılar Avrupa'ya gittiklerinde realiteyle karşılaştılar. Osmanlı tebaası olan halkların kendi milletlerini meydana getirmek istediklerini kavradılar. Doğu toplumlarında dini bağların güçlü olamsından dolayı, Avrupa'da gelişen milliyetçiliğin, aynı dini paylaşan müslümanlar arasında pekte revaç bulamadığının ayırdına varan Osmanlı Aydınları, İslam Milleti meydana getrimeye gayret ettiler (Akçura, 2015b:78).

İslam milletlerinin öncelikle Osmanlı sınırları dahilinde, sonrasında bütün dünyada, aralarındaki ırk farkına bakmadan, aynı dine inanmalarını esas alarak, bir müslüman millet oluşturmak olarak ortaya konan islamcılığın, önünde de bir takım engeller vardır. İslamlaşma politikası olarak ortaya konan bu yeni durum, Osmanlı Devletinin Tanzimattan beri teorkasiden uzaklaşma politikasının tersine dönmesi anlamına geliyordu. Gerçekten olayların gelişimi, özellikle II. Abdülhamit döneminde böyle bir gerçekliğin meydana geldiği tespitini yapıyor Akçura. Siyasi eşitlik, dinler ve ırklar arsı eşitlik ve Avrupa tarzı meşrutiyet ortadan kalktı. Dolayısı ile Osmanlı'da öteden beri dinsel ayrılıklardan kaynaklı ve çatışmaların artmasın neden oldu. İslamizasyon politkası Avrupa'da Türk düşmanlığının artmasını da beraberinde getirdi (Akçura, 2015b:79-81).

Irk temelli Türkçülük politkası ise henüz çok yenidir. Şimdiye kadar hiçbir devlet tarafından uygulanmamıştır. Siyasi Türkçülük fikri görülmemekle birlikte, kültürel Türkçülük temelinde gelişen "Türk milliyeti" arzusunda olan bir çevrnin var olduğu bilinmektedir. Bunun nedenini Almanlarla Osmanlılar arasında başlayan ilişkilere bağlıyor Akçura. Almanların tarih ve dile ilişkin incelemelerinden haberdar olan Türk gençeleri bu hareketi meydana getirdiler. Osmanlı dışında Rusya'daki Türkler arasında da Türklerin birlikteliği fikrinin belli belirsiz olduğunu düşünüyor. Rusya Türkleri arasında başlayan yeni edebiyat İslami olmaktan ziyade Türk'tür. Türkçülük de İslamcılık gibi Osmanlı sınırları dışında ki bütün Türkleri birleştirme taraftarıdır (Akçura, 2015b:82).

Osmanlı Devletinin menfaatini temele alarak makalenin geri kalan kısmında bu fikirlerin faydalı ve zaralı yönlerini tahlil ediyor. Osmanlıcılık fikri Devletin şimdiki sınırlarını koruması açısında en doğru politika gibi dursa da milliyetçilik çağında imkansız bir politikadır. Müslümanlar ve gayrimüslimler istmediği gibi Rusaya ve bazı Avrupa devletleri de bu politikanın başarısızlığı için elinden gelini yaptılar. İki din arasındaki ayrışma ve çatışma bu kadar güçlenmişken, böyle bir millet oluştumak imkan dahlinde değildir (Akçura, 2015b:86-92).

İslamcılık politakasının uygulanması ise Osmanlı topraklarında var olan dini çatışmayı ve ayrışmayı hızlandıracaktır. Türkler arasında da birlik oluşturmak yerine gayrimüslim Türklerin, ayrışmasına neden olacaktır. Buna mükabil Osmanlı sınırları dahilindaki Müslümanlar arasında birlik ve barebarlik getirecektir. Osmanlı dışındaki müslümanlar arasında da manevi bir bağ kuracaktır (Akçura, 2015b:92-93).

Türkleşmek poltikası Osmanlı sınırları içerisindeki Türkleri birleştirecektir. Osmanlı sınırları dahilinde dilleri Türkçeleşmiş unsurları da Türkleştirecektir. Dilleri Türkçeleşmemiş olan içerdeki halklardan milli vicdani gelişmemiş olanları da bu birliğe dahil edecektir (Uyanık, 2003:112). Osmanlı dışındaki Türkleri de bu büyük birliğe dahil edecektir. Türklerin büyük çoğunluğu Müslüman olduğu için bu politka mümkün gözükmektedir. (Akçura, 2015b:97)

Değerlendirme bölümündeyse, Osmanlıcık fikrinin mümkün olmadığını dolayısı ile bu politakanın geçerliğinin kalmadığını belirtir. İslamcılık poltikası İmparatorluğun Hristiyan unsurlarını dışarda bırakmala birlikte diğer Müslüman halkların katılımı ile imparatorluk genişleyecektir. Fakat büyük devletlerin tebaaları olan müslümanların, Osmanlı Devleti ile birleşmelerine engel olacaklarından zor gözükmektedir. Türkçlük ise Rusaya'nın topraklarında bulunan geniş Türk nüfusunun Osmanlı'yla birleşmesini engellemek için Rusya engeline takılacaktır. İslamcılık politkası karşısında birden çok devletin durmasına mükabil Türkçülük yalnız Rusya'ya karşı mücadele verecektir (Akçura, 2015b:97-98).

Ali Kemal, Üç Tarz-ı Siyaset makalesine cevap yayımlamıştır. Cevabii yazısında Türklük, İslamlık, Osmanlılığın birbirinden ayrılamaz olduğunu, Akçura'nın bu tahlillerini fariziyeler olarak nitlemiştir. Ona göre yazar kağıt üzerinde bir takım politkalar belirlemiş sonra bunu tarihe tatbik etmiştir. Gerçete ise böyle bir

vaka olmadığı gibi böyle politikalarda uygulanmamıştır. Osmanlıcılık ve İslamcılık politikasının hiçbir zaman uygulanmadığını, bunu tarihi olaylarla desteklemenin de mümkün olmadığı, yazarın hayal mahsülünden ibaret oduğunu yazmıştır (Akçura, 2015b:100-110).

Osmanlı Devletinin kurtuluşu için önerilen politkalara Türkçülüğü bir seçenek olarak sunması dönem için önemlidir. Dönemin aydınları üzerinde makale etli olmuştur (Şenoğlu, 2009:21). Akçura'nın bu tasinifi ile Türkçülüğün nüfus alanını ortaya koyması, Avrapalı doğu bilimcilerin gözünden kaçmamıştır. Sonraki süreçlerde bu tasnifi kullanmışlardır (Togay, 1944:81). Akçura, daha sonra bu makalesini değerlendiriken, makalenin bir noktayı eksik bıraktığını eğer bunu da tamalasaydı çok daha isabetli olurdu der. Tükçülük ile İslamcılığın mutlak karşıtlıklarmış gibi sunulduğunu oysa Osmanlı Devleti, içerde İslamcı, dışarda Pantürkçü politikayı benimseyebiliridi yada tam tersi İçerde Türkçü dışarda Panislamcı politkayı güdebilirdi (Akçura, 2015a:195).

Akçura, Üç Tarz-ı Siyset maklesinde Jöntürklerin progrmını eleştiri konusu yaparak bu fikirlerin uygulanamazlığına karar kılıyordu. Kendisi zamanında Jön Türklere katılmış olmakla birlikte bu makalede onların temel fikirlerini eleştiri konusu yapıyordu. Makalde II. Abdülhamit'in kuduğu rejime yönelik herhangi bir eleştiri sözkonu değildi. II. Abdülhamit'i İmparatorluğu kurtaracak olan fikirlerden İslamcılığın savunucusu olarak kabul ediyordu. Akçura, İmparatorluğun güçlü bir birliktelik oluşturmasını Jön Türk çevrelerinin hürrüyetçi fikrlerinden daha çok önemsiyordu (Georgeon, 1986:37). Akçura, bu makalesinde Osmanlı Devletinin faydasını merkeze alarak faydacı ve güç istencinde bulunyordu. O'nun için önemli olan Devletin güçlenmesi için hangi fikrin daha faydalı olduğuydu (Berk, 2017:493).

Üç Tarz-ı Siyaset maklasinde konu edilen fikirlerin üçüde Osmanlı birliğini devam etmek üzere ortaya çıkmışlardır. Tarihi olayların sebebi değil sonucudurlar (Köseoğlu, 1994:38). Üç Tarz-ı Siyaset Türkçülük için bir dönüm noktası olmuşur (Kuran, 1987:46). Üç Tarz-ı Syaset adlı makale Türk düşüncesini üç farklı rakip alan olarak tasarlamıştır. Oysa bu fikirlerin dışında başka fikilerin varlığı da bir realitedir. Bu üç fikrin keskin hatlarla birbirinden ayrılmadığı, konjektörün getirdiği zorunluklar neticesinde aralarında geçişkenlikler olduğu da tarihsel bir geçektir (Çalen, 2018:9-12).

### 3.3.2. Türkçülük

Akçura'nın, Türkçülük fikirleri üç farklı dönemde gerçekleşmiştir. Fransa, Rusya ve Türkiye'de verdiği mücedele ve düşünsel ortamlarda Türkçülük fikilerini yeniden şekillendirerek oluşturmuştur. Akçura'nın Türkçülük fikirleri Fransa'da geçirdiği zaman diliminde Avrupa'nın geçirmiş olduğu toplumsal ve siysal çatışmaları incelediğinde oluşmuştur (Karal, 2005:12). Türkçülük siyasetini Osmanlılık fikri gibi gelen bir fikir olarak elealır. Bu dönemde çağın milliyetçilik çağı olduğu fikrine sahip olur. Dünyadaki bütün Türkler arasında millet fikrinin yayılması gerektiğine karar verir ve bu minvalde faaliyet gösterir (Uçar, 2009:253).

Akçura, tarihçi ve hukuçu Cevdet Paşa'nın, Osmanlı Devletinin, Kırım, Tataristan ve Kazanla yakından ilgilenmesi gerektiği tezini akttarırak Pantürkçü düşüncesine tarihi dayanak oluşturmaya çalışmaktadır (Sarınay, 2005:77). Akçura Türklerin tarih boyunca birleşmek isteğinde olduklarına, Cenhiz Han, Timur, Osmanlı Devletinin kuruluşunu örnek vermiştir. Akçura tüm Türkler için Türkçülük fikrinin siysal sonuç vermesinin henüz erken olduğunu düşünmekele birlikte bu yönde faaliyetlerde bulunmaktanda geri durmamıştır. Osmanlı Türkler'inin bütün Türk Aleminde millet fikrinin meydana gelişmesi için çabalaması gerektiğini düşünür (Uçar, 2009:53).

Akçura, Türkçülük fikrinin Osmanlıda uygulandığında, diğer halkların buna reaksiyon göstereceklerinin farkındadır. Bu reaksiner harekerler sonucu İmpartorluğun Balkanlar'da toprak ve nüfus kaybına uğrayacağını hesaba katarak, Türk dilini ve kültürünü kabul etmiş müslüman halklarla, henüz millet olma bilincine kavuşmamış Türk kültürüne ve diline yabancı halkların da asimile edilerek Türklüğe kazandırılıp bu kayıpları tefi yoluna gidilmesi gerektiğini savunmuştur (Akçura, 2015b:96).

Akçura, Türk birliği fikrinin karşısında Rusya dışında herhangi bir engel görmemekte. Avrupalı devletlerin de Rusaya'nın emperyal isteklerini sınırlandırmak için bu politkaya destek verceklerine inanıyor. Akçura, Rusya Türkler'inin Rus baskılarına karşı birlik olma siyasetleri ile Osmanlılar'ın devleti güçelendirmek siyasetlerini birleştirerek, Osmanlı Devleti öncülüğünde bir Türk birliği tasarımına gitmiştir (Uçar, 2009:256).

Akçura, iktisadi konulara büyük önem vererek bir milli burjuvazinin oluşmasını Türkçülük harekerinin maddi temeli saymıştır. Burjuva sınıfının ortaya çıkması berberinde milliyetçilik fikrini de getirir. Rusay'daki Türkkler arasında milliyetçilik fikrinin ortaya çıkmasını Tatar burjuvazisine bağlamıştır. Onun için emperyalist devletlere karşı koymak, ancak milli iktisadi sınıfları meydana getimekle mümkündür (Uçar, 2009:260).

Akçura'nın milliyetçiliği ırkçılık olarak tanımlanmakla berber bu ırkçılık Avrupa'da ortaya çıkan ırk üsütnlüğü değildir. Berkes'e göre Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkan ulusçu hareketlerin bir benzeri olan Rusya Türkler'inin ulusçuluğu Osmanlı'da yanlış bir biçinde ırkçılık olarak algılanıyordu. (Berkes, 1976:296) Akçura'da ırk kavramı ortak külütür, dil ve etnik mirası ifade ediyor. Türk ırkı ise değişik dönemlerde farklı dinleri benimsemiş olmalarına rağmen etnik yapılarını, kültürlerini ve dillerini koruyan toplumların birlikteliğidir (Uçar, 2009:261). Akçura'da Türk ırkı Türk milleti anlamındadır. Irkın yanında dil ve kültür birliğini esas almıştır.

Yusuf Akçura, dünyada yaşayan bütün Türkler' in siyasal bağımsızlığını savunmuştur. Rusya tarafından egemenlik altına alınan Türkler' in gelişen milliyetçi fikirler sayesinde bağımsızlıklarına kavuşacaklarını öngörmüştür. Rusya topraklarında yaşayan Türker'in arasında bağımsızlık fikrinin gelişmesi için çaba harcamıştır.

Rus Çarlığında gerçekleşen ihtilal sonrası, Rusya Türklüğü' ne artık bağımsızlıktan ziyade kültürel haklarını korumalarını telkin etmeye başlamıştır. 1919 yılında verdiği bir konferansta Türkçülüğü; Demokratik Türkçülük ve Emperyalist Türkçülük diye ikiye ayırır. Akçura, Demokratik Türkçülüğü, millet olma hakkı üzerine oturtur. Türkler' in millet olma hakkı olduğu gibi diğer halkların da millet olma hakkı olduğunu savunmuştur. Emperyalist Türkçülüğü ise yayılmacı ve Batılı devletlerinin etkisinde kalma olarak tanımlıyor ( Duran 2011:133 ).

### 3.3.3. Milliyetçilik

Akçura'ya göre millet fikri Türkler arasına Gaspralı'nın etkisi ile girmekle birlikte asıl kaynağı Batı'dır. (Uçar, 2009:269) Bitirme tezinde milliyetçilik fikrinin doğuşu ve Osmanlı Devletine tesirleri üzerinde durmuştur. Fransız ihtilalinden sonra

milliyetçik fikri Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları üzerinde kötü tesirlerde bulunmuştur. Milliyetçilik fikri imparatorluklar dâhilindeki halklar üzerinde etkili olarak, onların kendi bağımsızlıkları doğrultusunda mücadele vermesine neden olmuştur. Akçura millet fikrinin Osmanlı'da bu kadar etkili olmasını İmparatorluğun gerileme döneminde olasının yanında, Avrupa ile yakın bir coğrafyada bulunmasına bağlamıştır (Duymaz, 2004:36-45). Milliyet fikri Batından gelmiş olmasına rağmen Müslümanlar arasında eskinden beri var olan kavmiyet duygusundan dolayı, kabul edilmesinde pek bir zorluk yaşanmamıştır. Türkler ise İslam öncesine dayanan köklü bir tarihe ve yüksek bir medeniyete sahip olduklarından, milletleşmede kısa zamanda yol kat etmişlerdir ( Duran, 2011:121 ).

Akçura'ya göre millet, aynı kökten, yani aynı ırktan gelen, dilleri aynı, ortak kültürel değerlere sahip, ortak tarihe sahip olan, ortak menfaatler etrafında bir araya gelen insanlar topluluğudur. Milletin farklı tanımları ortaya çıktıkları ülkelerin siyasal ve toplumsal yapılarından kaynaklanmaktadır. Fransız milliyetçilik anlayışı bireylerin iradesine dayanırken, Alman milliyetçiliği ırk, dil ve tarihe dayalıdır. Akçura, Alman tarzı milliyetçilik tanımını kabul etmektedir (Akçura, 2016:16-23).

Niyazi Berkes, Akçura'nın Fransa'da ulusçuluk akımı üzerine kafa yorarken Gökalp'ın henüz Osmanlıcı olduğunu belirtir. Akçura'nın Osmanlı Devletinin güçsüzlüğünü toplumsal mefkure yoksunluğu yada merkezyetiçi yapının zaifilığında değil, Osmanlı toplumunda sınıfsal yapının teşekül etmemiş olmasına bağlar (Berkes, 1976:196-201). Akçura'ya göre İnsanlığın, son üç yüz elli yıllık tarihinin en önemli fikirleri milliyetçilik ve halkçılıktır. Bu iki fikir Batı'da çıkmakla birlikte Doğu'yu ve Uzakdoğu'yu etkisi altına aldı. Milliyetçilik ve Halkçılık fikirlerinin kaynağı ekonomidir. Siyasi sahada her iki fikrin de temel amacı bir halkın tamamının veya kahir ekserinin kendi kaderini tayin etmesidir. Hâkimiyet-i Milliye ilkesi halkları diğer uluslar karşısında bağımsız kıldığı gibi içerde de her hangi bir kişi veya zümreye karşı da bağımsız kılar (Akçura, 2016b:140). Milliyetçilik bir seçim değil, tarihin doğal akışının getirdiği bir vakıadır. Milliyetçilikten uzak duran halklar kargaşadan kutulamazlar. Akçura milliyetçiliği tarihi zorunluk olarak görmektedir (Akçura, 2016b:141).

Akçura, 1908 yılında Tecüman Gazetesinde yayınlanan "Müsâvâtname" makalesinde dar milliyetçiliğin insanı çelişkilere sevk etiğini yazar. Her türlü milli

çarpışmalar, haytın doğal çatışma kuralı gibi sunulsa da bundan kaçınılabilir fikrindedir. Özellikle devletler kendi sınırları dahilinde bulunan diğer halklara hukuki eşitlik tanımalılar. Bu toplumsal barış için kaçınılmazdır. Rusya'daki Türkler için hukuki eşitlik talep ettiği gibi Osmanlı'daki Türk olmayan halklara hukuki eşitliğin tanınmasını, Osmanlının toplumsal barışı için öneriyor (Akçura, 2016c:33).

Akçura' yaşamı boyunca Türk Milleti düşüncesini geliştirdi. Millyetçilik ideolojisini Türkler arasında yaymak için mücadele etti. Akçura, siyasal Türkçülüğü Osmanlı devletinin içerisine girdiği krizden çıkmak için tek çare olarak değerlendirmektedir (Thomas, 2018.19). Türk milliyetçiliğini de demokratik Türkçülük ve emperyalis Türkçülük olarak tanımlamıştır. Demortik Türkçülüğü milletlerin eşitliği üzerine inşa ederken, emperyalist Türkçülüğü yayılmacı ve güç istenci penşinde koşmak olarak tanımlamıştır (Turhan, 2013:44).

### 3.3.4. İktisadi Görüşleri

Akçura'ya göre Türk kültürünün güçlenip yaygınlaşması için ekeonominin güçlendirilmesi lazımdır. Eknomiyi iki farklı noktada değerlendirmiştir. Oluşturulacak modern devletin, Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişimi ve devletin kurtulmasında belirleyici unsur olarak ekeonomiyi görmüştür (Georgion, 1986:107). Milli mücadelinin ekonomik safhasının da tamamlanması gerktiği görüşündedir. Toplumların gelişimi üzerinde ekonominin tarihsel ve sosoyolojik etkisinin tahlilini yapmıştır. Ekonominin yanında diğer toplumsal sebeblerin de etkili olduğunu da belirtir (Uçar, 2009:235).

Akçura'ya göre ideoloji ve fikirlerin tamamı iktisadi alt yapı üzerine kuruludur. Türk milliyetçiliği de Osmanlı Türkleri ve diğer devletlerin egmenliğinde yaşayan Türklerin ekonomik bağımsızlığı üzerine oturmuştur. Osamnlı Devetleti'ndeki Türklerin, gerek içerde diğer unsurlar karşısında gerek Avrupa'ya karşı ekonomik bağımsılıklarını kazanmaları Türk milliyetçiliğinin temelini oluturur (Akçura, 2016b:138).

Akçura'ya göre Osmanlı Develtinin çözülmesinin iki nedeni vardır. Her iki neden de Avrupa'dan kaynaklanmıştır. Birincisi milliyetçilik fikiridir ki Fransız Devriminden sonra Osmanlı tebası olan gayrimüslim halklar arasında yayılıp devleti içerden zaif düşürdü. Bir diğeri ise Avrupa'da meydana gelen sanayi devriminin

etksi ile Avrupa'nın ekonomik tahaküm kurmasıdır. Osmanlı topraklarının her yerinde Avrupa malları dolaşıma sokuldu. İçerdeki gayrimüslim unsurlar Avruapa'nın ekeonomik ajanları gibi çalışarak, kendi topluluklarını kalkındırırken, Osamnlı'nın Müslüman nufüsunun ekonemik olarak çökmesine neden oldular. Savaşlar her ne kadar askeri güç ve ırkların savaşçı karekterleri ile kaznılsa da askeri gücün temelini güçlü bir eoknomi ve sanayi oluşturur. Türk milliyetçileri ekonomik kalkınmanın bağımsızlık için ön koşul olduğunun ayırdına varmışlardır (Akçura, 2016b:53-64).

Emperyalist devletler ekonomik gücün toplumsal ve siyasal düzen üzerindeki etkisini kullanarak diğer halkları sümürge ve yarı sümürge haline getirdiler. Avrupalı Devletler Osmanlı'nın sahip olduğu ekomonik kaynakları ele geçirmek için harekete geçtiklerinde aralarında anlaşamdılar. Bu mauzam ekonomik servet ve pazarı diğer devletlere kaptımak istmeyince aralarında anlaşmazlık çıktı işte şark meselesinin temeli bu ekonomik savaştır (Duymaz, 2004:48).

Toplumları değişime zorlayan ve harekette geçirern en önemli etken ekonomik nedenlerdir. Batılılaşmak için ekonomik kalkınmanın şart olduğunu bunun da sınıf yapısına dayalı bir anlayışla gerkeçleşebileceğini belirtir. Türkler'in ekonomik anlamda yeniden örgütlenmeleri gerekmektedir. Bu eknomik örgütlenme duygusal olmaktan uzak, ekonomi biliminin verileri ışığında rasyonel temelde olması gerekir (Uçar, 2009:236). Avrupa'dan gelen ekonomik baskının Türk halkının varlığına yönelik tehlikeyi, Türk halkı içgüdüsel bir şekilde hisetmiştir. Türk halkı Türkçülük hareketine büyük destek vererek yeniden güçlü bir toplum meydana getirmeye karar vermiştir. Türk aydınları tehlikenin iktisadi yönünün farkına vararak, ekonomik bağımsızlığı elde etmek için mücedaleye başlamışlardır (Akçura, 2017:99).

İttihat ve Terakki yönetimi birinci dünya savaşı esansında liberalizmin yıkıcı etkisini engellemek için milli iktisat politikalarına yöneldiler. Kapitilasyonları kaldırarak devlet eliyle bir sermaye birikimi elde etmeye çalıştılar. Savaştan sonra Akçura, milli iktisat politkasının yeterli olmadığını belertir ve devletçilik fikrini savunmaya başlıyor. Devletçilik fikrini ortaya atmasına rağmen bu politika burjuva sınıfının sermeye birikiminin yetersizliğini ortadan kaldırmaya yöneliktir (Georgeon, 1986:108).

Akçura, toplumların yapılarını sınıf kavramı üzerinden açıklar. Rusya'da faaliyette bulunduğu dönemde Türkler arasında yayılmakta olan sosyalizme karşı çıkarken, Türk toplumun sınıf farkını gözetmeden birlik olması gerektiğini savunduğu halde, daha sonraki yazılarında toplumlardaki siyasal çatışmaları sınıf kavramı ile açıklıyor. Gelişmiş ülkelerde siyasal partiler sınıfsal çıkarlar doğrultusunda oluşmuşlardır. Türkiye toplumu da ekenomik gelişmesini tamamladığında sınıfsal çıkarları savunan iki parti meydan gelecektir (Georgeon, 1986:108-109). Meydana gelecek olan iki büyük partiden demokrat parti küçük çiftçilerin ve kent nüfüsün çıkarlarını temsil edecektir. Büyük toprak sahipleri ile kent burjuvazinin oluşturacağı parti ise ulusal burjuva partisi olacaktır. Oluşacak olan iki büyük parti de milliyetçi olacaktır. Burjuva partisi diğer ülkelerin sermaye grupları ile mücadele edeceği için milliyetçi olacaktır. Geleneksel yapıyı koruma kaygısında olacağı için de dine saygılı bir politika benimseyecektir. Demokrat parti ise azınlıklarla mücadele edeceği için milliyetçi olacaktır. Düzenin sürdürülmesi çıkarlarından yana olmadığı içinse geleneklere daha az saygılı olacaktır (Akçura, 2016b:121-128).

Akçura'nın, sosyalizme yaklaşımı ise bir ideoloji olmadan çok önce tarhite mevcut olduğunu söyler. Sosyalizmin temelleri Platonda ve İran Mazdek mezhebinde bulunduğunu belirtir (Eröz, 1987:53). Platon'un hakim sınıfın mülksüzleştirilmesini kominizm olarak değerlendiriyor (Uçar, 2009:237). Sâmî kökenli dinlerden İslamiyet ve Hristiyanlığın eşitlik fikrine taraftar olmalarının yanın da sosyal adelete de tarafta olduklarını belirtir. Sosyalizm ideolojisi modern asırda doğmuş olmasına rağmen insanlık için öngördüğü fikirler yabancı değildir (Akçura, 2016a:73-86). Sosyal adelet açısından Akçura'da özellikle Rusya dönüşünden sonra soyalizmin etkisi görülmekle birlikte felsefi ve siyasal anlamda sosyalizme uzaktır (Uçar, 2009:237)

Akçura, liberal ve sosyalist ekonomik politikalardan uzak milli iktisat politkasını öngörüyor. Devleti ayakta tuacak güçlü bir ekonomi için sermeye birikimin şart olduğu fikrindedir (Eröz, 1987:52). Oluşturulacak olan burjuvazi sınıfının kendi çıkarlarından dolayı, diğer ülkelerin sermaye sınıflarına karşı mücedele halinde olmasından kaynaklı milliyetçi olacağını öngörmüştür. Osmanlı Devletinin geleneksel ekonomik yapısının değişen koşullar karşısında

tutunamayacağını dolayıs ile modern ekonomi karşısında yarı sömürge olmaktan kurtulamayacaktır. Bağımsız bir devlet için ekonomik bağımsızlığı ön şart olarak kabul etmiştir.

### 3.3.5. Şark Meselesi

Akçura'ya göre Şark Meselesi tarih boyunca, Avrupa'lı Devletler'in, Müslüman Doğu halklarını ekonomik ve siyasi nüfuz ve tahkümleri altna alma girişimlerinin adıdır (Kuran, 1987:47). Avrupalı devletlerin Osmanlı Devletini parçalama siyasetidir (Akçura, 2016d:281-285). Avrupa'lı devletler'in Osmanlı tebası olan halkları imparatorluktan koparıp birer müstakil devlet haline getirme siyasetidir. Şark Meselesi Müslümanlarla Hristiyanların ortaçağdan beri süre gelen çarpışmalarından ibarettir. Orta çağda din savaşaları şeklinde başlamışken XVIII. yy.'dan sonra ekonomik ve siyasi bir hal almıştır (Akçura, 2016c:18-27).

Akçura, Şark Meselesini çeşitli tarhi safahalara ayırıyor. Küdüsün fethi ile başyan Şark Meselesi günümüze kadar devam etmiştir. İslamiyetin ilk devirlerinde Bizans İmparatorluğuna karşı kazanılan parlak zaferler sayesinde Süriye, Küzey Afrika ve hatta Anadolu'nun bir kısmını islamlaştırmıştır. Sonraki devirlerde müslüman Araplar güçten düşünce asıl meslekleri savaşmak olan Türkler İslam Hristiyanlık savaşında İsamın bayraktarlığını üstlenmişlerdir. Şark Meselesinin ikinci safhası haçlı seferleri ile başlar. Haçlılar'ın Küdüs'ü işgal ederek İslamın kutsal topraklarını işgal etmesi durumuna, yine Türkler son vemiştir. Osmanlıların Avrupa'nın içlerine doğru başlatığı akınlar Türklük ve Müslümanlığın en parlak dönemidir. Şark Meselsinin üçüncü devresi Rusların ve İngilizlerin Müslüman devletleri oratadan kaldıma politkalarıdır (Akçura, 2016c:27-42).

XIX. yy.'da Şark Meselesi Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti ve Osmanlı sınıları içerisindeki Hristiyan halkaların arasında geçmektedir. Avrupalı Devletler, Osmanlı Devletini parçalamak için gayrimüslim unsurları kışkırtıp, isyanlara teşvik ederek Osmanlı Devletine mudahalenin yollarını aramışlardır. Bu dönemde Avrupa'lı diplomatların Şark Meselsi dedeği bir tarafta Osmanlı Devleti'nin Müslüman halkları bilhassa Türkler, diğer tarafta Avrupalı devletlerin himayasindeki Hristiyan azınlıklardır. Şark meselesi bu iki taraf arasında bir mücedeledir (Akçura, 2016c:43).

I. Dünya Savaşında Türkçü aydınlar, Osmanlı'nın, Almanya'nın yanında savaşa girmesini Türkler'in kurtuluşu için bir umut olarak görüp destek vermişlerdir (Uçar, 2009:228). Türklerin ve Müslüman halkların esaretten kutuluşunu savaşın kazanılmasına bağlamışlardır. Akçura da bu ortamda meseleyi tarih boyunca süre gelen Şark Meselesi olarak izah etmeye çalışmıştır. Türk dünyası karşısında en büyük tehlike olarak Rusya'yı gören Akçura, Osamnlı Devleti'nin Almanya ile itifakını desteklemiştir (Akçura, 2018a).

Akçura'ya göre bin yıl önce Türkler, Cermen kavimleri ile birlikte Slavların yayılmalarını engellemişlerdir. Cenhiz Han döneminde ilk defa Türklerin istilaları başlamıştır. Batıdan Cermen kavimleri Slavlar üzerinde baskı uygularken Batu Han'nın orduları Güney Slavlarını hakimeyetleri altına aldılar. Ruslar yeniden toparlanıp Türk egemenliğine son verirken Osmanlı ne yazıkki bu durumdan habersizdir. Sonradan Osmalı'nın başına bela olacaklarından bihaber Rusya coğrafyasındaki Türkler'in yenilmelerine engel olamamıştır. Ruslar güçlendikçe dört bir koldan Türkler'e saldımışlardır. Cermenler başta bunun yaratacağı neticenin kendi aleyhlerine olacaklarını pek fark edememişler. 93 Harbinde Macarlar'ın, Avusturya Cermenlerini harekete geçirmesi ile Osmanlı'nın daha fazla kaybını englemek için Rusya'yı biran önce barış antlaşması yapmaya zorlamışlardır (Akçura, 2018:15-24).

Almanlar, Osmanlı devletine ekonomik yatırımlar yaparken devletin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğünün muhafazası kaidesine zarar vermeyeceklerdi. Alman politaksı, Osmanlı Devleti'nin, Rusya Türkleri ile ekonomik ve siyasal bağ kurmalarını sağlayarak, Rus emperyalizmini durdurmak üzerine kuruluydu. Almanlarla birlikte savaşan Osmanlı Devleti, Türkleri ve Müslümanları Rus ve İnligliz emperyalizminden kuratarıp bağımsızlaştımak istemektedir. Alman ve Türkler'in tarih boyunca Rus yayılmasına karşı mücedele vermeleri onları tarihsel bir zorunluluk olarak beraber hareket etmeye sevk etmiştir (Akçura, 2018:37-45).

Akçura, Osmanlının savaştan yenik çıkmasına rağmen savaşta Almanlar'la itifak yapmış olmasının Türklük için bir çok kazanç sağladığına inandığını ifade eder. Rusaya'nın içine düştüğü bunalımdan yararlanan Türkler, birçok yerde otonomi ve bağımsızlık hayelleri kurmuşladır. Bunların bazılarında başarılı da olmuşlardır. Savaştan önce Rusya'daki Türkler'in bazı dini ve kültürel hak talebinden öte bir

gelecek tasavurları olmamasna rağmen artık, bağımsızlık peşinden koşacak bir bilince varmış olmaları, Osmanlı ve Alman itifakından kaynaklanmaktadır (Akçura, 2016b:25-28).

Akçura, Şark Meselesi'nin çözümü için umutlu olduğunu, eğer tarihten ders çıkarıp toplumsal olayları doğru tahlil edersek, meselenin hal'ini mümkün görmekte. Avrupa'lı devletler Şark Meselesinin, dışardan baskı uygulayarak Osmanlı Devleti'ni parçalayıp aralararında paylaşmakla mümkün olmadığını gördüler. Bunun sebebiyse Avrupa'lı Devletler'in kendi aralarındaki rekabetten kaynaklanıyor. Geriye meselenin içerden hali kalıyor ki oda devletin içerden parçalanmasıdır. Osmanlı'nın devlet ve toplum yapısı buna müsaittir. Osmanlı devleti çok dinli, çok etnisiteli ve çok dilli yapısı ile iç kargaşaya sürüklenmeye çok müsaittir. Osmanlının yapması gereken ise toplumsal ve ekonomik kalkınmasını geçekleştirerek gayrimüslim halkların, refahlarının Osmanlı Devlet'i bünyesinde olacağına inanmalarını sağlamaktır (Uçar, 2009).

### 3.3.6. Toplumsal Devrim

Akçura, ilk yazı hayatından itibaren toplumsal devrim yapılması gerektiğini yazar. Osmanlı toplumunun kurtuluşunun yalnız siyasi değişimle mümkün olmadığını belirterek, toplumsal yapının topyekün değişmesi ile gerçekleşeceğini savunmuştur. Yapılması gereken, toplumsal kurumların kökleşmiş geleneklerden arındırılarak, değiştirilip ıslah edilmesidir. Genç Osmanlıların siyasal değişim taleplerini de daha Paris'teyken eleştiri konusu yapmış, yapılması gerekenin siyasal alanın ötesine geçip, bir toplumsal değişim gerçeklerştirmek olduğunu tezinde savunmuştur. II. Meşrutiyetten sonra da İttihat ve Terakki Cemiyetini eleştirmeye devam etmiştir. Siyasal devrimle yetinilmemesi gerektiğini, muhakak toplumsal alanda da yenilikler yapmak gerktiğini savunmuştur (Georgion, 1986:72). Toplumun uzun vadede evrimsel bir süreç takip ederek değişmesi gerektiği taraftarıdır. Ani devrimlerin toplumsal kargaşaya neden olduğunu, bunun da toplumsal çatışmaları beraberinde geticeği için mahsurlu görmüştür (Georgion, 1986:73).

Akçura, ani bir değişimin toplumla siyaseti karşı karşıya getireceğini düşünüyordu. Toplumsal bir değişim için toplumu oluşturan bütün bireylerin bu süreçete ikna edilerek, onların fikirlerini ve alışkanlıklarını değiştirmekle mümkün

olur. Bireylerin, toplumsal devrime kazandırılmasını eğitim yolu ile mümkün görüyor. Avrupa'da XIX. yy.'da meydana gelen liberal devrimlerin eğitim kurumlarında başladığını, dolayısı ile eğitimin toplumsal değişim talebini hızlandıracağını öngörüyordu. Fraçois Georgieon, Akçura'nın toplumsal değişim için eğitimi salık vermesinde özgün bir yön olmadığını, dönemin birçok aydının aynı fikirde olduğunu, Gaspralı'nın eğitim reformundan etkilendiğini değerlendirir (Georgeon, 1986:73).

Akçura, toplumsal devrim için zihinsel bir devrimin şart olduğu kansındadır. Toplumu dış mudahaleler ve tepeden inme siyasetin zoru ile değiştirmeye kalkmak toplumsal çatışmaları da beraberinde getirir. Bir toplumda değişim talebi doğal bir süreçte oluşmuşsa bunun önünde hiçbir engelin duramayacağı kanaatindedir. Ona göre, Osmanlı toplumsal yapısı değişimin önünde engel teşkil ettiği için, zihinsel bir dönüşüme ihityaç vardır. Osmanlı'nın skolastik mantıktan kutulamadıkça istenilen değişimi gerçekleştiremeyeceğini savunan Akçura, medreselerin skolasitk düşünceyi yendien yaratığını söyler. Medreselerin kapatılıp, yerine yeni mektepler açmanın sorunu çözmeyeceği kanaatindedir. Yapılması gerken, öncelikle kaderci bir anlayışla, sorgulamadan hazır bilgileri kabul eden zihniyetin değişmesidir. Medreselerin kapanmasından sonra bunu alkışlayan dönemin aydınlarını da eleştirerek, medreslerin ortadan kalkması ile skolastik düşüncenin yok olmasının aynı şey olamdığını, Doğu bilginlerinin yerine Batılı bilginleri sorgulamadan kabul etmenin topluma hiçbir faydası olmayacaktır (Georgeon, 1986:74).

Akçura, zihiyet devriminin yanında, toplum yapısını çözümleyerek sınıf kavramını önplana çıkarıyordu. Sınıf kavramı Osmanlı aydınları için kaçınılması gereken bir kavramdı. Osmanlı dönemi aydınları, sınıf çatışmalarının toplumu parçaladığını düşündükleri için İslamiyetin dayanışma ve toplumsal eştlik yönüne vurgu yapıyorlardı. Akçura ise özellikle burjuva sınıfının tarihsel misyonu itibarı ile toplumu ilerletiğine inanıyordu. İşçi sınıfınınsa sermaya karşısında sınıfsal menfaatlerini korumak kaygısını güttüğü için yenilikten yana olduğunu düşünüyordu (Georgeon, 1986:76).

Akçura'nın II. Meşrutiyet döneminde, İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalefet etmesinin nedenlerinden biri de iktidarı ele geçirdikten sonra hüriyet ortamına son verip baskıcı bir politka benimsemelerinden kaynaklanıyordu. (Akçura,

2016c:108-138) Cumhuriyet döneminde ise hüryetin inklap dönemlerinde gericilere hizmet ettiğini savunmaya başlamıştır. Toplumsal inkılap dönemlerinde ilke ve kurallar, yapılan değişimlerin belirleyicisi olursa değişim mümkün olmaz. İnkılap dönemleri bütün toplumlarda buhranlar yaratmıştır. Herkesin hüriyetten eşit bir şekilde yaralanması İnkılapları meydana koyan iradenin önünde büyük engel olur. Bu konuda aydınlara büyük görev düştüğünü belirtir. Aydınları inklapların erkanıharbı olarak kabul edip onaları tarihi görevlerini yerine getirmeye çağırmıştır (Akçura, 2017:31).

Cumhuriyet devrimlerine karşı çıkanları gericiler cephesi olarak tanımlamıştır. Bu gericiler cephesini oluşturanları, yabancılar, toprak ağaları ve ruhaniler olarak tanımladığı din adamları oluşturmaktadır. Din adamlarının perdenin gersinde kalarak, inkılaplara karşı koyduklarını belirtiyor. İnkılaba karşı çıkışın nedenlerini de mensubu olunan Doğu Medeniyetinin yapısından ve Osmanlı Devleti'nin yozlaşmış teşkilatlarında arıyor. Bu cephenin, günün koşullarını ve geleceği kavrayamadıkları için Cumhuriyete karşı çıkmak gibi sapkın görüşlere kapıldıklarını söylüyor (Akçura, 2017:30).

Akçura, Kemalist dönemde artık eskiden savuna geldiği toplumsal değişimin evrimsel bir süreç takip etmesi görüşünü terk etmiştir. *"Fransız İhtilali'de Konvansiyon ve Salupublik olmasaydı, Fransızlar bugün sahip oldukları siyasi hürriyetleri acaba kazanmış olacaklar mıydı"* (Akçura, 2017:31). Türk Milletinin yaşama içgüdüsünü dahice bir şekilde organize edip zafer elde eden Mustafa Kemal'in etrafında toplanacak aydınların, çağdaş Türk Devletini meydana getirmeleri, aydınların asli vazifesi saymıştır. Bu süreçte hüriyetten bahsetmek safdillik olur ki hüriyet bu ortamda devrim düşmanlarına yarar (Akçura, 2017:32).

### 3.3.7. Din

Akçura, Paris'te Siyasl Bilgiler Okulu'ndaki bitirme tezinde Türk ve İslam Devleti olan, Osmanlı Devlet'ini tanıyabilmek için öncelikle İsalam Dini'ni tanımak gerektiğini belirterek, İslam Dininin toplumsal ve siyasl yönü ağır basan bir açıklamasını yapmıştır. İslam Dini farklı ırkardan insanları kardeşlik bağı ile birbirine bağlayarak yeni bir aidiyet duygusu yaratmıştır. Akçura, Gökalp gibi milliyetçiliği islami açıdan hakklılaştırma çabasına gitmemiştir. İslamın,

milliyetçiliği kabul etmesini tarihi bir zorunluluk olarak kabul etmiştir. Akçura, İslami kurumları dışarda bırakan İslam'da reform çabalarına da karşı çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde bu fikrinden vazgeçecektir. Akçura, milliyetçilik ve İslam ilişkisini tarihsel zorunluluğun getirdiği birliktelik şeklinde çözümlemeye çalışmıştır. Ona göre İslam bir din olmanın yanında toplumsal ve siyasal yönleri olan sosyal bir politikadır (Uçar, 2009:152).

Daha sonraki yazılarında dinin toplumsal boyutunu işlerken, siyasal boyutunu gözardı etmiştir. Akçura'nın dine bakışı iki yönlü olmuştur. Dini topluma bir ruh ve yön vermesi açısında refere etmesine rağmen, siyasal alanın şekillenmesinde ve devlet örgütlenmesinde dini referans almamıştır (Uçar, 2009:153). Akçura, medreselerde okutulan derslerin skolastik bir zihniyetin ürünü olduğu için buralarda yetişen gençlelerin boşa zaman harcadıklarını, öğrenilmesi zor olan Arapça Dil'inin ağır gramer kurllarının, Türk çocuklarının genç dimağlarını bozduğunu, yapılması gerekenin, eleştirel bir mantıkla medrese eğitimin yeniden organize edilmesidir (Akçura, 2019:25-68).

Akçura, devletin güçlü bir şekilde yeniden organize olması için çağdaş bir devlet yapılanmasının şart olduğunu, bunun için Batıda meydana gelen din ve devlet işlerinin ayrılması fikrinin esas alınması görüşündedir. Hristiyanlık devlet ve toplumsal müeseselerden nasıl ayrıştıysa İsam'ın da bu çağdaş gerekliliği yerine getirmesi gerkir (Eraslan, 1994:43). Akçura, Türkçülüğün başlangıç aşamasında İslam'ın toplumsal dayanışmaya dayalı gücünden yararlaması gerektiğini vurgular. İslam, Türkçülüğün en büyük destekçisi olacaktır, süreci bir anlamda tersine çevirmek istemiştir. Gelinen çağda milliyetçiliğin toplumsal varoluş için kaçınılmaz olduğu fikrinden yola çıkarak, dinin bu yeni toplumsal örgütlenmede yardımcı bir işlev görmesi gerekitğini, bunun için İslam'ın Türklüğün hizmetine girmesi lazım geldiği görüşünü ileri sürmüştür (Uçar, 2009:156).

Akçura, İslamiyet ile Türkçülüğü uzlaştırmaya çalışmıştır. İslamiyet, Türkçülüğü takviye edecek, böylece toplumda din ve milliyetçilik de karşı karşıya gelmeyecektir. İsalmiyetin Türkleştirilmesini de savunan Akçura, Türk halkının dinini kendi anadili ile öğrenmesi gerektiği fikrindedir. Tatar modernleşmesinin en temel noktalarından biri olan, dini metinlerin Türkçeleştirilmesi fikrine taraftardır (Uçar, 2009:160). Akçura, dine yüklediği ırklara yardımcı olma görevi ile dini

siyasal alanda düzenleyici işlevinden arındırıp laikliğe giden yolu açmıştır (Önen, 2005:108).

Akçura, İslam'da reform yapılması geretiği görüşünü ileri sürerek, İslamın tarihsel dinamizmini yeniden kazanması için bunun kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. İslam Dini'nin dinamizmini yitirmesini, geleneklere kökrü körüne bağlanma ve eleştirel aklı terk ederek içtihat kapısının kapanmasında görmektedir ( Duran, 2011:140). Afgani'nin ortaya attığı islamda reform, öze dönüş düşüncesini desteklemekle birlikte, Akçura İslamın modernleştirilmesi gerektiği görüşündedir (Uçar, 2009:163).

Akçura, Tanzimat dönemini, İslam Dini'ni yıkıma terk etmekle suçlamıştır. Oysa yapılması gereken İslam'ın toplumsal yönünün geliştirilerek, Türk toplumunun yanlış din telekisini ortadan kaldırılmakı. Yanlış din telekisini ortadan kaldımak için İslami bir reform gerçekleştirmeye medresideki eğitim sistemini değiştirek sağlayabilirlerdi. Akçura, siyasal alanda laik bir tutum takınırken, sosyo-külüterel alanda İslam-ı reforme ederek temel referas almaya tarftardır (Akkuş, 2009:198 ).

### 3.4. YUSUF AKÇURA VE CUMHURİYET

Akçura , 1921 yılında Ankara'ya milli mücdeleye katılmak için gitti. Milli Mücadeleye katıldıktan sonra Sakarya Savaşında, İhtiyat Subayı olarak cephede savaştı. Maarif Vekiliğinin bünyesinde bulunan Çeviri Bürosunda görev yaptıktan sonra Dişişler Vekalti bünyesinede çalışmaya başladı. Türk Sovyet ilişkilerinin güçlenmesinde önemli roller üstlendi (Georgeon, 1986:104).

*"Ukrayna Cumhuriyeti Olağanüstü Komiseri Frunze'nın Ankara'yı ziyareti sırasında (Aralık 1921 – Ocak 1922) önemli bir rol oynadı. Sovyet diplomatımn onuruna verilen bir ziyafette Mustafa Kemal'den sonra söz alarak Rusça bir konuşma yaptı ve Rusya'dan, Rus uygarlığından övgüyle söz etti. Rusya'yı "halkçılığın anayurdu" olarak tanımladı ve Lenin'i Tolstoy'la karşılaştırarak, onun " . . . Şarkın idealistliğinden, mazlumiyetinden , Şarkın Garb'e yani zulme nefretinden yaratılmış bir kahraman"olduğunu söyledi. Konuşmasının sonunda azınlık milliyetlerin yeni rejim sayesinde kültürel, siyasal ve ulusal özerkliklerin ikazandıklarını belirtti"* (Georgion, 1986:104) .

Yusuf Akçura, "Serbest Halk Dersleri" adı ile düzenlenen kurslarda 1921-1922 yılları arasında ders verdikten sonra Ankara Hukuk Mekteb'inde dersler vermeye başladı. Haidullah Suphi tarafından yeniden teşkilatlendırılarak faalite giren Türk Ocaklarında görev aldı. Turk Yurdu dergisinin yeniden yayın faaliyetine başlamasına da katkıda bulunduktan sonra 1924 yılında dergiden ayrıldı. 1923 yılında İstanbul Milletvekili olarak meclise girdi. Mecliste bir çok yasama faaliyetinde aktif olarak katıldı (Gaffar, 2008 ).

Akçura, Cumhuriyet Halk Farkası üyesi ve Milletvekili olarak Kemalist Rejiimin şekillenmesinde önemli görevler üstlendi. İttahat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmamış olması ve Rus Devrimiden sonra Pantürkist maceralara bulaşamış olaması, O'nun yeni rejimin nezdinde kabul görülmesini sağladı. Mustafa Kemal'le yakın mesai içerisinde çalışarak, O'na danışmanlık yaptı. 1931 yılında Türk Tarih Tetkik Cemiyetin kuruluşunda aktif görev alarak, bir yıl sonra Türk Tarih Kurumana dönüştükten sonra kurumun başkanlığına getirildi (Georgeon, 1986:106).

Akçura, 1919 yılında Rusya dönüşünden sonra değişen koşullarda Türkçülüğü yeniden değerlendirmiş, "Demokratik Türkçülük" ve "Emperyalist Türkçülük" ayırımına gitmişti. Mustafa Kemal'in Pantürkçü düşünceleri Eskişehir Nutkunda mahkum etmesinden çok önce bu düşüncelerini dile getirmişti (Uçar, 2009:294). Mustafa Kemal ile milliyetçilik ve Türkçülük konularındaki fikirleri uyuşuyordu (Georgeon, 1986:106).

Akçura, Türkiye'de laikliğin yerleşmesi taraftarı olduğu halde medreslerin kapatılmasına karşıydı. O, daha çok medreselerin reform edilerek yaşatılmasından yanaydı. Georgion'na göre Milli Mücadele'de kendisine destek veren toprak ağalarını kaşısına almak istemeyen Mustafa Kemal toprak reformunu yapmak istememişti (Georgeon, 1986:111) Akçura ise toprak ağalarını gerici sınıfın temsilcileri olarak görüp, Cunhuriyet Devrimlernin düşmanları olarak saymıştır. Toprak ağalarını, yabancılarla iş birliği yaparak, Cumhuriyetin çağdaş bir devlet olmasının önündeki en büyük engel saymıştır. Toprak ağalarının imtiyazlarının kaldırılıp eşit yurttaşlar olarak yaşmalarını sürdürmeleri, kendi menfaatlerine de olacaktır görüşündedir (Akçura, 2017:29-30).

11 Mayıs 1923 yılın İstanbul Darulfununu Konferans solunda verdiği konferasta, Mustafa Kemal tarafından açıklanan Cumhuriyet Halk Fırakası'ın "Dokuz Ümde"lerini savunduğu konuşmasında halkçılık ve milliyetçiliğin doğrultusunda hareket edilmesini, çağın gereği olarak takdim etmiştir. Aşar vergisinin kaldırılması ve milli eğitim reformunu savunmuştur. Bu konfransta en çok kuvvetler birliği ilkesi üzerinde durmuş, çeşitli ülkelerden örnekler vererek, Montesquieu'nun Fransa'da mutalak monarşiye karşı küvetler ayrılığını önerdiğini vurgular. Kuvvetler ayrılığının daha çok meşruti düzenlerde olduğunu, Kuvvetler biriliği ilkesi ile oluşturulmuş Millet Meclisinin başrılı bir şekilde Milli Mücadeleyi verirken, kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrultusunda hareket eden İstanbul Hükümeti'nin, Milli Mücadelenin karşısında yer aldığını belirtir. Kuvvetlet birliği ilkesinin diktatorluk yaratacağı eleştirilerine ise diktatörlukların artık tarihte kaldığını buna yeltenenlerin akli denglerinde şühphe edilmesi gerektiği şeklinde cevaplamıştır (Akçura, 2016b:169-199).

### 3.4.1. Türk Tarih Tezi

Afet İnan'ın Fransızca ders kitabında *"Türklerin medeniyet yaratamayan barbar kavimlerde olduğu"* yazısını Atatürk'e göstermesi ile birlikte, Atatürk'ün konu üzerinde hasasiyetle durması, Türk Tarih Tezine giden süreci başlatmıştır. Yetişecek yeni nesillere milli tarih bilincinin kazandırılması amacı ile okullarda okutulacak tarih dersi kitabı yazılmasına karar verir. Afet İnan ve Atatürk birlikte *"Türk Çocuklarına Tarih Dersleri"* adlı bir kitap yazarlar. Afet İnan bu kitabın ilk denemelerini Muziki Okulu'nda yapar. Atatürk Türk Ocakları bünyasinde Türk Tarih Tetkik Heyeti'ni oluşturmuştur. Bu heyet Türk Tarihinin Ana Hatları adlı bir kitabı kaleme alırlar (Şimşek, 2012:86).

Hazılanan kitaptan 100 adet basılıp ilgili kişelerin görüşüne başvurulmak üzere gönderilir. Fakat kitap acele ile yazıldığı, Osmanlı tarihine çok az yer verdiği, başvurulan kayanklarda Osmanlı tarihçilerinin yer almaması ve başvurulan kayankların tamamının Batılı kaynaklardan oluşması gibi nedenlerle pek olumlu karşılanmamıştır. Özeti çıkarılan kitabın Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı adı ile 30.000 adet basılmış ve okullara dağıtılmıştır. Kitapta öne sürülen tezler şöyle sıralnabilir: Medeniyet kurucu bir millet olan Türkler, uygarlığın beşiği olan Orta Asya'dan çıkmışlardır. Orta Asya'da kuraklığın meydana gelmesiden sonra buradan

çeşitili yerlere akınlar halinde güç etmiş, gittikleri yerlerde medeniyetin kurucusu olmuşlardır. Çin, Hint ve Ortadoğu'da pek çok medeniyet kurmuşlardır. Akad-Elam-Sümer, Mısır, Htitit medeniyetinin kurucuları da Türkler'dir. Batı Medeniyeti'nin kaynağını teşkil eden Yunan ve Roma medeniyetlerinin de kurucuları Türkler'dir (Şimşek, 2012:88-89).

15 Nisan 1931 yılında Tükr Ocakları bünyesinde bulunan Türk Tarih Tetkik Heyiti, Türk Tarih Tekik Cemiyeti adı ile yeniden oluşturuldu. Türk Ocakları kapatılmış, bu yeni kurumla Kemalist kadroların kültürel alanı doğrudan kontrolü sağlanmıştır (Copeaux, 2016:61). Cemiyetin yaptığı ilk iş Atatürk'ün gözetiminde, okullarda okutulmak üzere Tarih I-IV kitabı hazırlmak olmuştur. Öğretmenlere konu hakkında bilgi vemek, yeni tez doğrultusunda verilen eğitimi değerlendirmek, yeni teze muhlafet edenlere gereken cevapları vermek için Brinci Türk Tarih Kongresi düzenlenir (Şimşek, 2012:91). Tezin ortaya atılmasının nedenleri olarak kurulan yeni rejimin içeriye ve dışarıya yönelik Türkler'e dair yeni bir algı oluştumaktır. İçeriye yönelik olan Osamalı köklerinden koprak modern, laik ve bilimsel bir tarih anlayışı geliştirmektir. Dışarıya yönelik olanıysa, Batı'da Türklere yönelik var olan imajı Batılı kaynakları gösterek düzeltmektir (Şimşek, 2012:92-93). Yapılmak istenen geçmişi yeniden kurgulayıp, bu kurguyu geleceğin tasarımında ana kaynak olarak kullanmaktır. Kemalist rejim, Batı'nın kendisine yönelik algısına çok değer vermiştir. Modern Batılı bir devlet ve toplum kurarak, Avrupalı uluslar arasında kabul görülmek arzusu, rejmin temel kaygılarından olmuştur.

Kongerede Zeki Velidi Togan, dönemin türkoloji konusunda uzmanı olan V.V. Barthold'un görüşlerine dayanarak Türk Tarih Tezinin bilimsel bir eleştirsini yapar. Barthold 1926 yılında yapılan Bakü Türkolji Kongresine katılmış. Burada kendisi ile tanışan Fuat Köprülü O'nu İstanbul'a davet etmiştir. İstanbul'da Türkiyat Enstitüsü tarafından konferans metni Orta Asya Tarihi Hakkında Dersler adı ile yayınlanmıştır. Barthold'un çalışmalarında Türkler hakkında yapılan çalışmaların eksik olduğu ve bu çalışmaların devam ettiği hakkında görüşleri vardır. Sümer ve Hititler'in Türklüğü hakkında her hangi bir tespiti de yoktur. Zeki Velidi Togan'nın konuşmasını başkan Akçura keser, ardından Reşit Galip, Barthod'un Tük düşmanlığı teması üzerinden Zeki Velidi Togan'ı hedef alır. 12 Temuz'da Ankara'da toplanan

öğretmenler kongresinde de Zeki Velidi Togan'nın disiplinsiz olduğu kararı verilir. Zeki Velidi Togan istifa ederek yurt dışına çıkar (Copeaux, 2016:69-72).

Kongerede Türk Tarih Tezini bilimsel yönden eleştirenlerden birsi de Fuat Köprülü'dür. Fuat Köürülü de tezin savunucuları tarafından sert bir dille eleştirilir. Bunun üzerine Fuat Köprülü eleştirileni geri almış, teze katıldığını dile getirmiştir. Kongrenin genel tavrı bilimsel değildir. Siyasal belirleryicilerin istekleri doğrultusunda hareket etmektir. Eleştirilerini ifade eden akademisyenlere yönelik aşağılayıcı tavırlar takınılmış, oluşturulan teze karşı gelinmesinin önüne geçilmiştir (Şimşek, 2012:95).

Akçura, Türk Tarihinin Ana Hatları kitabının yazımında ve Tarih Kitabı I-IV kataplarının yazımında görev alarek bazı bölümleri bizzat yazmıştır. Türk Tarihi Tetkik Heyetinin başkanı olan Akçura Tarih Kongrsine de başkanlık yapmış, oturumları yönetmiştir. Kongreden sonra Türk Tarihi Ana Hatları'nın yeniden yazmı karalaştırlmıştır. Bu doğrultuda Türk tarihinin derinlikli olarak yeniden yazılması için tarihçilere uzmanlık alanlarına göre görev verilmiştir. İstenilen yazılar toplandıktan sonra, Atatürk'ün gözetiminde yazılar tek tek incelenmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Akçura yazıların kitabın anahatlarını aştığını, metinlerin çok geniş yazıldığını, ana hatların daha sonra yeniden yazılması gerktiğini değerlendirmiştir (Şenoğlu, 2009:102-103).

Akçura'nın önerileri doğrultusunda yeni anahatlar yazılması kararı ertelenmiştir. İlmi değerler taşıyan konuların ayrı kitaplar olarak yazılmasına karar verilmiştir (Şenoğlu, 2009:103). Akçura'nın "Osmanlı Devletinin Dağılma Devri" (Akçura, 2018b) kitabının ilk yayın olarak basılması kararlaştırılmıştır. Kemalist Rejimin yeni tarih tezinin kurumsal yöneticisi olmasının yanında, tezin ana ilkelerini ve temel felsefesini belirleyen en etkili kişi olmuştur (Şenoğlu, 2009:103).

Kongrenin üzerinde uzlaştığı temel görüş Türkler'in dünyanın en mükemel ırkı olduğu ve bu ırkın temel özelliklerinin ortaya konması gerektiği şeklinde olmuştur. Bilimsel bir kongre olmaktan öte siyasetçi tarihçilerin rejmin benimsediği tarih politkalarının bilimselleştirme gayretleri egemen olmuştur (Ertunç, 205:330). Kongrede ana hatları belirlenen tarih tezi okullarda öğretilmiş, Türk tarihçileri arasında egemen görüş haline gelmiştir.

# DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

# 4. ZİYA GÖKALP VE YUSUF AKÇURA'NIN KARŞILAŞTIRILMASI

## 4.1. YETİŞTİKLERİ ORTAM BAKIMINDAN

Diyarbakır'da memur bir alide doğan Gökalp'ın yetiştiği ortam Arap, Ermeni, Türk ve Kürt nüfusü ile Osmanlı İmparatorluğunun genel özelliklerini taşımkataydı. Diyarbakır, sürgün bölgesi olmasından dolayı liberal fikirlerin ulaştığı bir şehirdi. Ermeni örgütlerinin faaliyet alanı olmasından dolayı çatışma bölgesiydi. Gökalp'ın ailesi hem İslami düşünceye yakın hem de Yeni Osmanlı'ların liberal fikirlerini benisemişlerdi. Akçura, Tatarlar'ın yoğun olarak yaşadığı Kazan'da doğmuştur. Tatarlar yüzyıllardır Ruslar'la temas halinde yaşıyorlardı. Ruslar'ın aracılığı ile Avrupa kültürü ile iletişim halindeydiler. Tatarlar, Rus ve Orta Asya pazarı arasında aracı konumundan kaynaklanan bir ticaret burjuvazisi meydana getirmişlerdi (Georgeon, 2006:92).

Her iki düşünür de Tanzimat'tan sonra kurulmuş modern eğitim kurumlarında okudular. Bu okullarda Fransızca öğrendiler, dönemin Osmanlı eğitiminin bir özelliği olan rasyonel bilgilerle, İslam inanç sisteminin uyumsuzluğu sonucu bunalıma düştüler. Gökalp, yaşadığı bunalımı intihar ederek çözmeye çalışırken, Akçura, bu bunalımı daha çabuk atlatmıştır. Orta eğitimden sonra Akçura, Harbiye Mektebine, Gökalp, Mülkiye Baytar Mekteb-i Alisi'ne girdi. Her iki okulda da liberal fikiler yaygındı. Bu okullarda öğrenciler Namık Kemal'i gizili gizli okuyordular. Bu okulların öğrencileri arasında Jön Türklere yönelik sempati yüksekti, bir çok öğrenci İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olmuştu. Gökalp ve Akçura da İttihat ve Terakki üyesi olmaktan ve Cemiyet adına gizli faaliyet yürütmakten tutklanıp sürgüne yollandılar (Georgeon, 2006:92).

II. Meşrutiyet'ten sonra Gökalp, Diyabakır'dan Selanik'e geçerek İttihat ve Terkki Cemiyetti Merkez Komitsine girdi. Cemiyetin ideologluğu görevini üstlenerek, Cemiyetin gençliği üzerinde büyük etki gösterdi. Genç Kalemler Dergisinde kültürel Türkçülüğün gelişmesi içn çalıştı. Balkan Savaşlarından sonra siyasal Türkçülüğü benimseyene kadar Osmanlıcılık fikrine bağlı kaldı. Akçura, Fransa'da eğitimini tamaladıktan sonra Rusya'ya gitti. 1905 yılında Rusya'da

meydana gelen devrimden sonra Türkler'in siyasal faaliyetlerinin merkezinde bulundu. Fransada almış olduğu eğitim ve Rus devriminden edindiği deneyimle Göklap'e göre erken bir dönemde siyasal Türkçülüğü benimsedi. Akçura, II. Meşrutiyetten sonra İstanbul'a gelerek Türkçülük için çalışmaya başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne measafeli durdu. İttihatçı rejimin baskıcı politikaları ve Osmanlıcık siyasetini gütmeleri nedeni ile Onlar'dan uzak durdu (Georgeon, 2006:93).

Balkan Savaşlarından sonra İttihat Terakki'nin merkezi İstanbul'a taşınınca Ziya Gökalp'ın da İstanbul'a gelmesi üzrine Yusuf Akçura ile iletişimi başladı. Gökalp, 1912 ile 1914 yılları arasında Akçura'nın yayın yönetmenliğini yaptığı Türk Yurdu Dergisi'nde yazılar yazdı. Sonra aralarında sorunlar başlar, bunun nedeni, İttihat ve Terakki'ye katılması için Gökalp'ın, Yusuf Akçura'ya yaptığı baskıya bağlanmıştır. Akçura, Türk Yurdu Dergisini iktidardan bağımsız yürütmek istiyordu. Yusuf Akçura'nın, Ziya Gökalp'ın gittikçe artan şöhretinden rahatsız olduğu da aralarının bozulmasına sebep olmuştur. Aralarında kişisel sorunlar olduğu da dile getirilmiştir. Gökalp'ın 1914 yılından itibaren Türk Yurdu'nda yazıları çıkmaz (Karakaş, 2007:226-227). Savaş döneminde Gökalp'ın yayınladığı dergilerde Akçura'nın yazı olarak bir desteği söz konusu olmaz (Georgeon, 2006:93). Akçura, Talat Paşa'nın isteği ile Hilal-i Ahmer temsilcisi olarak Rusya'da esir müslümanların sorunları ile ilgilenir. Akçura, Alman ittifakını da destekler. Mütefikler nezdinde ve Rus devrim liderleri ile Rusya'daki Türklerin kaderi hakkında girşimlerde bulunur.

## 4.2. ULUSÇLUK ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN

Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın ulusçuluk anlayışları farklılık göstermektedir. Fransız kültüründen derin bir şekilde etkilen her iki Türkçü düşünür de Alman ulusçuluk geleneğinden etkilenmişlerdir. Gökalp Alman ulusçuluk düşüncesinden Durkheim'in eserleri aracılığı ile etkilenmişken, Akçura, Alman ulusçuluğunu geliştirmeye çalıştığı Türkçülük anlayışına temel oluşturması için Almanca öğrenmiştir. Akçura ulusçuluk anlayışına erken dönemde Şerefettin Mağmumi ile tanışınca ulaşmıştır (Uçar, 2009:305). Gökalp uzun süre Osmnalıcılık fikrini savunduktan sonra ümmetçiliğin bir türevi olarak tasarladığı ulusçuk anlayışını geliştirmeye çalışmış ve nihayetinde Türkçlükü fikrinde karar kılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideologluğunu üstlenen Gökalp, iktidardaki aydınların en tipik örneğini göstererek gençler üzerinde etkili olmuştur. Akçura ise İttihat ve Terakki döneminde iktidardan uzak dumuş, Kemalist dönemdeyse iktidar ile uzlaşmış ve resmi ideolojinin oluşturulmasında etkin olmuştur. Her iki düşünürde çağlarının realitesi olan milliyetçilik anlayışında karar kılarak, ortak fikirde buluşmuşlardır. Her iki düşünür de kurmak istedikleri ulusçuluğun temeli olarak kültürü kabul etmişlerdir.

Akçura, ulusçuğun temeline ırkçılığı yeleştirirken, Gökalp, Türk kültürü ile ortak terbiyeyi ulusun parçası olmak için yeterli görmüştür. Akçura, mensubu olduğu Tatar Burjuvazisinin ulusçuluk anlayışından hareketle, ulusun gelişimi için burjuva sınıfının var olması gerektiğine karar kılmıştır. Gökalp, Osmanlı toplum yapısı, İslam Dininin dayanışmayı esas kabul eden ilkesi ve Durkheim sosyolojisinin soslidarist etkisi ile sınıfsız kaynaşmış bir toplum tasarımına gitmiştir. Akçura'da sınıfların varlığı modern bir toplum ve devlet yapısı için kaçınılmaz tarihi bir zorunlulukken, Gökalp, sınıf varlığını toplumsal daynışmayı ortadan kaldıran ve devleti güçsüz kılan bir problem alanı olarak görüp redetmiştir.

Gökalp, milliyetçiliğin Türkler arasında gelişimi için kültürel çalışmalar yapmış, eski Türk kültürünü incelemiş, dilde sadeleştirmeye büyük önem vermiştir. Ulusal kültürün gelişimini ulusal karekterin varlığı için şart görmüştür. Akçura ise Türk ulusçuluğunu ekonomik temellere oturtmaya çalışmıştır. Ulusal burjuvazinin gelişimini ve sınıfsal çıkarların toplumda var olmasını ulusal bilincin diri tutlmasının nedeni saymıştır (Georgeon, 2006:96).

Akçura, Tatar burjuvazi deneyiminin etkisi ile sınıfların varlığını modern bir toplum için zorunlu görmüştür. Ulusal bir burjuvazi gelişmediği sürece ulusal bilincin de gelicemeyeceği kanısındadır. O'na göre yapılması gereken ulusal burjuvazinin gelişme koşullarını sağlamak, dinde reform yapıp dini ulasuçuluğun dayanağı haline getirmektir. Toplumun ekonomik olarak gelişmesi kültürel olarak gelişmesini beraberinde getirecektir. Akçura, halkı emekçi sınıf ve yoksul köylüler olarak görür ve halka gitmek bu sınıflara eğitim, sağlık hizmeti götürmek, onların sefalatini ortan kaldırmaktır (Georgeon, 2006:100)

## 4.3. TÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN

Akçura ile Gökalp, Türkçülüğün doğuşunu farklı nedenlere bağlamışlardır. Gökalp, Türkçülüğün ortaya çıkışını Avrupa'daki Türkoloji çalışmalarının, Osmanlıdaki aydınlar tarafından kültürel olarak işlenmesinden sonra ortaya çıktığını düşünmektedir. Balkan Savaşlarının yaratığı toplumsal feleketlerin, Türk Milletinin mefkuresinin doğuşuna neden olduğunu ve böylece Türk toplumunun kendisinin farkına vardığını düşünür. Balkan Savaşlarından sonra kendisinin de içerisnde olduğu Osmanlı aydınlarının ve devlet adamlarının etkisi ile siyasal Türkçülüğün oluştuğunu önesürer. Akçura ise Tüklçüğün doğuşunu Avrupa ile iletişim halinde olan Garp Türkleri arasında meydana geldiğini kabul etmekle birlikte siyasal Türkçülüğün Rus egemenliğinde yaşayan Tatar Burjuvazisinin sosyo-ekonomik koşullarından ortaya çıktığını önesürmüştür. Ona göre Osmanlı imparatorluğundaki azınlıkların Avrupa'nın ekonomik ajanları haline gelişiyle birlikte Müslüman ve Türk unsurun Avrupa kapitalizmi karşısında gerileyişinin getirdiği sosyo-ekonomik sorunlar milli bilinci uyandırdırmıştır (Georgeon, 2006:95).

Gökalp'te Türkçülük bilincinin meydana gelmesi Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa'nın kitaplarını okuduğu dönemde oluşmaya başlamıştır. İstanbul'da öğrenciyken Hüseyinzâde Ali'nin etkisi ile Türkçlük, halkçılık ve Turan kavramları hakkında düşünmeye başlamıştır. Balkan Savaşlarına kadar Osmanlıcı fikirleri taşıyan Göklap, Türkçülüğü İslami kavramlar ile açıklmayı da, Arnavut ve Arap isyanlarından sonra islamcılık fikrinin çıkmaz olduğunu gördükten sonra verir (Georgeon, 2006:96). I. Dünya savaşı ve beraberinde gelen işgalden sonra Türk ulusçuluğunda karar kılar.

*"Bu fikre dair bazı yazılar yazmış isem de neşrine fırsat bulamamıştım. Nasıl ki Türkçülük hakkında yazı yazmaya da henüz fırsat elvermemişti. Daha on beş yaşında iken Ahmed Vefik Paşa'nın "Lehçe-i Osmânî"si ile Süleyman Paşa'nın "Tarih-i Âlem"i bende Türkçülük temâyüllerini doğurmuştu. 312'de (1896) İstanbul'a geldiğim zaman aldığım ilk kitap, Leon Cahun'un tarihi olmuştu. Bu kitap adeta Pantürkizm mefkûresini teşvik etmek üzere yazılmış gibidir. O zaman Hüseyizâde Ali Bey'le temas ederek Türkçülük hakkındaki kanaatlerini öğreniyordum."* (Gökalp, 2018a:541)

*"Hülasa on yedi, on sekiz seneden beri Türk milletinin sosyolojisini ve psikolojisini tetkik için sarf ettiğim mesainin mahsulleri kafamın içinde istif edilmiş duruyordu. Bunları meydana atmak için yalnız bir vesilenin zuhuruna ihtiyaç vardı. İşte Genç Kalemler'de Ömer Seyfettin'in başlamış olduğu mücahede ( mücadele), bu vesileyi izhar etti (açığa çıkardı). Fakat ben lisan meselesini kâfi görmeyerek Türkçülüğü bütün mefkûreleriyle (idealleriyle), bütün prgramıyla ortaya atmak lazım geldiğini düşündüm. Bütün bu fikirleri ihtiva eden "Turan" manzûmesini yazarak Genç Kalemler'de neşrettim. Bu manzume, tam zamanında intişar etmişti (yayımlanmıştı)."*

*"Çünkü Osmanlıcılıktan da İslam ittihatçılığından da memleket için tehlikeler doğacağını gören genç ruhlar, kurtarıcı bir mefkûre arıyorlardı. Turan manzûmesi bu mefkûrenin ilk kıvılcımı idi.Ondan sonra, mütemediyen bu manzumedeki esesları şerh ve tefsir ettim." (Gökalp, 2018a:541-542)*

Akçura ise Fransa'da aldığı eğitim sayesinde milliyetçiliğin önemini kavrmıştır. 1905 Rus devrimi sırasında Tatar burjuvazisinin önderliğinde Türkler'in verdiği mücadelenin merkezinde rol almıştır. Tatar burjuvazisinin Rus emperyalizmine karşı verdiği ulusal mücadeleyi yakından tanımış ve mücadelenin bir parçası olmuştur. Osmanlı Devletinin beka sorunu ile Tatar burjuvazisinin özgürlük özlemlerini birleştirmiştir. Osmanlı Aydınlarına pekte tanıdık olmayan Pantürkçülük fikrinin tanınıp benimsenmesinde etkili olmuştur.

*"1906-1907 seneleri Şimal Türkleri arasında milliyetçilik, Türkçülük hareketinin en canlı devresidir:Rusya İmparatorluğu'nun Japonya önünde mağlûben ric'ati, Rusya'nın hürriyetçi, meşrutiyetçi, musâvatçı, ihtilalcı, iştirakçı (sosyalist) anâsır-ı muhtelifesi (muhtelif unsurları) ile Rusya'da sâkin Rus milletlerin cümlesini memnun edecek hareket ve faâliyete sevk etmişti. Bazı gayr-ı Rus ( Rus olmayan) milletler tam bir istiklal, bazıları harsî muhtariyet ( kültürel özerklik) ve istiklal kazanmak sevdasına düşmüşlerdi. Bu umûmî hareket ve cereyan Rusya'da sâkin müslüman Türklerin de muhtelif aksâmına (kısımlarına), irfân seviyeleri nisbetinde icrây-ı te'sîr eylemişti. Japon darbesiyle gevşemiş istibdâd-ı idâre (idarenin baskısı), terrakî-perver (ilerleme tarafatrı) unsurlara, ve mühtelif milletlere karşı, hiç olmazsa bir müddet için, müsâadekar davranmak mecburiyetini hissetmişti. Japon darbesini, meşrutiyetçi ve ihtilalcı unsurlarla onlara iltihak edenmüterakkî (ilerlemiş)*

*milliyetler, ve ale'l-husûs sendikalize olmuş vesâit-i nakliye (nakil vasıtaları) ve muhabere (haberleşme) memur ve ameliyesinin müdhiş grevleri ta'kib etti. Bunun üzerine, Çar hükümeti yelkenleri indirerek, bir nevi' meşrûtiyet ilanında muztar (mecbur) kaldı. Bütün bu hareketleri ta'kîb ve kısmen bunlara iştirak eden Şimel Türkleri, hazırlığı nisbetinde, milliyetinin tebârüzü (belirginleşmiş) ve aksâm-ı muhtelifesinin ( muhtelif kısımlarının) tevhîdi (birleştirilmesi) yolunda sarf-ı mesâîye (emek sarfetmeye) başlamıştır. İşte bu mesâî, 1906 ve 1907 yüksek bir dereceye vasıl olmuş (erişmiş) bulunuyordu ve "İtifakın"ın üçüncü kongresiyle, on müteâkib icrâ olunan İkinci Duma intihâbâtı (seçimleri) bu mesainin derecesini gösteren tezâhürât-ı hâriciyyedendir ( dışa vuran görüntülerdendir).* (Akçura, 2015a:200-201)

"1906 ve 1907 senelrinden itib*âren denilebilir ki Şimal Türklerinin hey'et-i umûmiyesinde (tamamında) Âzrî, Tatar, Başkırd, Kazak, Özbek…ilh. Gibi kabîlevî fırkalar eksilerek, vahdet-i milliyye fikrine müstenid (milliyet birliğine dayanan) ciddî bir "şuûr-ı millî" hasıl olmaya başlamıştır. 1905-1907 hareketleri, zâhiren Rusya Müslümanları ünvanı altında yürütülmüş ise de, hakîkaten bir hareket-i milliyye (milli hareket) idi. Rusya'da Türkleri, mezhep nokta-i nazarında ikiye, sünnî ve şiî kısımlarına ayıran ihtilâfın da izâlesine ( yok edilmesine) bu sıralarda cidden çalışılmıştır." (Akçura, 2015a: 201)*

Pantürkçülük zamanla Osmanlı Aydınları tarafından benimsenir. Gökalp, Turan utopyası oluşturarak Pantürkçü çevreleri şevke getirir. Gökalp, yazdığı şiirleri ile Turancı utopyayı romantik bir havaya büründürür. Varılacak nihayi hedef olarak Turan'ı ortaya koyar. Gökalp'ın bu romantikliğine rağmen Akçura, realist bir şekilde Pantürkçülüğü, Osmanlı'nın kurtuluşu olarak uygulanabilecek bir politka olarak tasarlar (Georgeon, 2006:98).

Rusya'daki Türk Aydınları, içerisinde yaşadıkları toplumun, siyasal ve eoknomik koşullarından dolayı Türkçülüğü, siysal birliktelik anlayışı doğrultusunda geliştirmeye çalışmışlardır. Akçura, Türkçülüğün ortaya çıkmasını Rusya'daki Türkçülük faaliyetlerine bağlarken, Gökalp II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı imparatorluğundaki Türklerin, Türkçülüğü gerçek anlamıyla oluşturduklarını idiaa etmiştir (Uçar, 2009:306).

Akçura, Osmanlı Devleti'nin, Avrupa karşısındaki gerilemesinin ve içerde yaşadığı problemlerine Pantürkçülüğü önermiştir. Rus egemenliğinden kurtulmak isteyen Türkler ile devleti koruma kaygısında olan Osmanlı Türklerinin kaygılarını ortak noktada birleştirerek, siyasal birlik temelinde bir Türkçlük geliştirmiştir. Gökalp ise Türkçü düşüncesini geliştirdiği ilk dönemde Turan kavramı etrafında efsanevi bir geçmiş tasarımında bulunarak gelecek utopyası tasarlamıştır. Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset'te Türkçülüğü, İslamcılık ve Osmanlıcığın karşısında devleti kurtarabilecek bir siyasal proje olarak tanımlarken, Gökalp, "Türkleşmek,İslamlaşmak, Muasırlaşmak" tezi ile bir senteze gitmiştir. Akçura, Rus Devriminden sonra Rusya'daki Türklerle siyasal birlik projesinden vazgeçmiştir. Demokratik Türkçülük ve Emperyalis Türkçülük ayrımına giderek, Rusya Türkler'in kültürel hakkları istemekle yetinmelerini tavsiye etmiştir. Gökalp, I. Dünya Savaşı ve Anadolu işgalinden sonra Anadolu sınırları dahilinde ortak kültür etrafında Türkçülğü yeniden formüle etmiştir (Deniz, 2006/2:61-62). Savaş'ın beraberinde getirdiği işgal ve toplumsal felaketler her iki düşünürün de, Milli Mücadeleyi yürüten kadroların Pantürkçülüğe bakışlarını da dikkate alarak, Türkçülük tasrımlarını yeniden gözden geçirmişlerdir.

### 4.4. TOPLUM ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN

Gökalp, toplumu Durkheim'ci bir anlayışla tanımlar. Toplum kendisini oluşturan birylerden farlı, bir yapı oluşturur. Üyelerinin toplamından oluşan basit bir organizma değildir. Toplum, bireylerin biraraya gelmesinden oluşmakla birlikte kendine has bir yapısı vardır. Bireyler biraraya gelirken yeni bir bilinç meydana gelir ve toplumsal bilinç oluşumu gerçekleşir (Osmanağaoğlu, 2008:75). Toplum bireylerin üzerindedir. Bireysel amaç ve çıkarlar toplum için terk edilmelidir.

Akçura, toplumun gelişmesi ve dönüşmesi için siyasal devrimi yeterli bulmayarak, toplusal devrimin de olması gerektiğini şart koşmuştur. Toplumsal devrim için kurumların kökleşmiş gelenklerden arındırılması gerekir. Toplumsal dönüşümü evrimci bir şekilde anlamıştır. Ani dönüşümlerin toplusal çalkantılara neden olarak, karmaşa getireceğini düşünmektedir. Yapılacak olan toplumsal devrim, düşünsel planda gerçekleştirilerek, evrimsel bir süreç izlemelidir (Georgion, 1986:73). Toplumsal devrime gidecek bilincin eğitim kurumları yolu ile gerçekleştirmeyi, Ceditçilik deneyimine dayanarak önermiştir.

Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp, Osmanlı Devleti ve toplumunun karşlaştığı sorunlara, kendi entelektüel kavrayışları çerçevesinde, farklı yollarla çözüm üretmeye çalışmışladır. Gökalp, toplumsal sorunları sosyolojinin imkanlarını kullanarak çözümlemeye çalışırken; Akçura, tarihe başvurmuştur. Gökalp, Dukheim'den esinlenerek sosyolojinin Türkiye'de gelimesini sağlamış. Darülfünun'da sosyoloji kürsüsünü kurarak soyolojinin Türkiye'de kurucusu olmuştur. Akçura ise Rusya ve Türkiye'de tarih hocalığı yapmış Türk Tarih Krumunun kurulmasında önemli bir rol üstlenmiştir (Georgeon, 2006:94). Resmi tarihin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Osmanlı toplumunu inceleyen Gökalp, toplumsal olguların meydana geliş biçimini ve topluma yön veren ilkelei bulmaya çalışmıştır. Akçura ise tarihsel sürecin getirdiği sorunları anlamaya ve tarihi olayların toplumlar üzerindeki etkisini bulmaya çalışır. Gökalp'te toplumu harekete geçiren mefkuredir ve mefkure toplumsaldır. Mefkure, toplumun zor zamanlarında ortaya çıkarak, toplumsal daynışmayı artıran, topluma bir amaç ve ruh aşılayan gizil bir güçtür. Akçura ise idealin bir anda ortaya çıkmadığını, tarihsel bir süreç sonucunda oluştuğunu ve bunu tarihçilerin ortaya çıkarması gerektiğini düşünür. Tarihin incelenmesi insanlığın ulusal ideal, demokratik ideal gibi bir takım aşkın ideallere ulaşmaya yöneldiğini ortaya koyar (Georgeon, 2006:95).

Akçura, İnsanlığının tarihsel yönelimini sağlayan en önmeli etken olarak ekonomiyi görür. Tarihsel olgulara materyalist bir bakışı vardır. Tatar burjuvazsinin bir üyesi olan Akçura, Charles Darwin ve Karl Marx'ın metinlerinden etkilenerek toplumsal olguları ekonomik çatışmalarla açıklar. Tarihsel materyalizme dayanarak, toplumsal gelişimi açıklayan Akçura, Osmanlı entellektüellerin idealizmine saldırarak, onların tarihe yön veren olguları, fikirlerin ve ahlakın belirlediğini kabullenişlerinin yanlış olduğunu söyler (Georgeon, 2006:95).

II. Meşrutiyet'ten sonra, Osmanlı Devletinin kurtuluşu için siyasi devrimin yeterli olmayacağı, bunu toplumsal bir devrimin takip etmesi gerektiğini her iki düşünürde ifade etmişlerdir. Her iki düşünür de siyasal alanda ve devlet yapısındaki kurumsal değişimin yetersiz olduğu fikrinde uzlaşmışlardır. Yine her iksi de Tanzimat reformlarının başarısızlığı noktasında aynı kanaati taşımışlardır. Tanzimat Aydınları yaptıkları reformlarla toplumda ikilik yaratmış, uyguladıkları ekonomik

politikayla Osmanlı Dveleti'ni, Batı'nın yarı sömürgesi haline getirmiştir. Toplumsal çatışmayı ve ekonomik çöküşü beraberinde getiren Tanzimat reformları Osmanlılar'ı, Batı karşısında güçsüz bırakmıştır. (Georgeon, 2006:99).

Her iki düşünürde oluşturulacak olan ulusun dayanacağı ilkeler ve yöntemler hakkında fikirler öne sürmüşlerdir. Gökalp, toplumu inceleme konusu yaparak soyolojiye ağırlık verirken Akçura, tarihi süreci araştırarak ekonominin insan topluluklarının gelişiimi üzerinde mutlak bir belirleyici olduğu sonucuna varmıştır. Gökalp, toplumsal idealin kaynağını yine tolumda bulurken, Akçura, tarihsel süreçte idealin oluştuğunu söyler.

## 4.5. ÜÇLÜ TASNİFLERİ BAKIMINDAN

Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesi ile Osmanlı Devletinin içersine düştüğü krizden çıkması için olası politkaları tasnif etmiştir. Akçura'ya göre Osmanlı milleti oluşturma düşüncesi, Fransız tipi milletleşme düşüncesine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti içerisindeki farlı etnisete ve dine sahip halklar arasında var olan çatışmalar, bu fikrin imkansızlığını ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti dahilinde bir çözüm önersi olan Osmanlıcılık, devletin sınırları dışındaki Müslümanlar'a ve Türkler'e bir fayda getirmeyeceği için, Akçura bu fikri baştan yok sayıyordu. Geriye Alman tipi milletleşme olan, Türk ırkı temelinde Türkçülük fikri ile İslami halkların birleştirlmesini esas alan İslamlaşma politikası kalıyordu (Çalen, 2018:15-18). Akçura, Devletin menfaatleri doğrultusunda her iki düşüncenin uygulanibilirliğini tartışmaya açmıştır. Akçura'ya kadar Türkçülük, Osmanlı için krizden çıkış siyaseti olarak ortaya konmamıştır. Panislamizmin uygulamasının önünde emperyalist devletlerin menfaatleri çıkacağı için zor bir seçenek olarak durmaktaydır. Pantürkçülüğün önünde Rusya'dan başka engel yoktur. Üstelik Rus emperyalizmini durdurmak isteyen diğer Avrupalı devletlerin de, bu politikaya destekt verceklerini yazmıştır.

*"Mütâlât-ı ânifeden şu netîceler çıkıyor: "Millet-i Osmâniyye" ihdâsı Devlet-i Osmâniyye içün fevâidi müştemil ise de, gayr-ı kabil-i tatbîktir. Müslümânların veya Türklerin ittihâdına müteveccih siyâset, Devlet-i Osmâniyye hakkında, seyyân(en) denebilecek menâfi' ve mahâzırı muhtevîdir. Tatbîkleri cihetine gelince, sühûlet ve müşkilât yine aynı derecede denebilir."*

*"Bu hâlde hangisinin tatbîkine çalışımalıdır?.. "Türk" cerîdesinin isimini işitdiğim zamân, nihâyet beni daimâ iz'âc eden şu suâle cevâb bulacağımı ümîd ve isimine nazaran o cevâbın da Türklük siyâseti olacağını zaneylemişdim. Lâkin gördüm ki "hukuku muhâfaza" ezhânı tehzîp,efkârı tenşît olunacak "Türk" sandığım gibi şimdi bile Hânbâlık'dan Karadağ'a, Tîmur yarıadasından Karalar İli'ne kadar Asya, Avrupa ve Afrika'nın birer kısmı-ı mühimmini kaplayan büyük ırkın efrâdından her hangi bir "Türk" olmayup, ancak Devlet-i Osmâniyye tebaası olan bir Garb Türkü'dür. "Türk" yâlnız onları görüyor, onları biliyor, ve hem de ancak on dördüncü asr-ı mîlâdîden berî ve –Fransız menâbı'na nazaran- biliyor… Ve binâen aleyh şu zmanada aynı devletleri, tebaası olub Müslim ve gayr-ı müslim ve fakat diğer cinsinden bulunan cemâatlere ve milel-i hâriciyyeye karşı yalnız onların "hukukunu muhâfaza" itmek istiyor. "Türk" içün Türklüğün mâzî-i askerî, siyâsîve medeniyyesi yâlnız Hüdâvendigâr'lardan, Fâtih'lerden, Selîm'lerden, İbn-i Kemâl'lerden, Nefî'lerden, Bâkî'lerden, Evliyâ Çelebî'lerden, Kemâl'lerden teşkkül ediyor. Oğuz'lara, Cengîz'lere, Timur'lara, Ulûğ Bey'lere, İbn-i Sînâ'lara, Teftazânî ve Nevâî'lere kadar varamıyor…"* (Akçura, 2015b:39-40)

Gökalp ise *"Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak"* tezi ile Osmanlı'da var olan temel fikirlerden, yeni bir sentez oluşturma çabasına girmiştir. Muasırlaşma fikrinin Osmnalı'da meydana gelen ilk fikir olduğunu ve herkesin az çok bu fikre taraftar olduğunu, dolyısı ile muasırlaşmak konusunda toplumsal mutabakat olduğunu, fakat bunun yöntemi noktasında fikir ayrılıklarının var olduğunu belirtir.

Gökalp, Panislamcılığın karşısına İslam ümmetini koyarak bu fikrin uygulanamaz olduğunu ortaya koyar. Müslüman halkların uzak bir gelcekte siyasi bir birlik oluşturmaları ihtimalini yok saymasa da, yaşanılan zaman diliminde müslüman halkların bağımsızlılarını elde ederek milletleşmelerini önermiştir (Çalen, 2018:22). Müslüman halklar arasında ümmet teşkilatı kurulmalıdır. Fakat bu teşkilat siyasi olmaktan öte dinsel ve kültürel bir tasarımdır. Çağın milliyetçilik çağı olduğu gerçeğinden yola çıkarak, İslam Dini ile milliyetçilik fikrinin uyuştuğunu, ayet ve hadislerden yola çıkarak dini termolojiye oturtmuştur.

*"Bütün Müslümanların uzak bir istikbalde (gelecekte), siyasî bir ittihatları (birlikleri) ihtimal ki mümkündür. Fakat herhâlde bu gayeninin uzun bir müddet imkânsız kalacağına şüphe yoktur. O hâlde bu uzun zaman esnasında İslâm kavimler*

*millî intibahlar (uyanışlar), millî mücahedelerle (savaşlarla) itiladan (yücelmeden), hiç olmazsa içtimaî (toplumsal) istikballerini (geleceklerini) muhafazadan mahrum mu kalsınlar?"*

*"Milliyet silahının bundan böyle ancak İslâmların lehinde istimal olunabileceğini (kullanılabileceğini) söylemiştik. Çünkü milliyet fikri mahkûm bir kavmin mahkûmiyetten kurtulması için kullanılan bir silahtır. Artık İslâm hükûtlerinin idaresi altında gayrimüslim kavimler kalmadı. Hâlbuki bugün Müslüman kavimlerin ekserisi (çoğunluğu) mahkûmiyet ve esaret hâlindedir. İslâm kavimleri arasında ise hâkimiyet ve mahkûmiyet kayıtları olamdığı için milliyet fikri İslamlar arasında tefrika (ayrılık) çıkarmaz."*

*"Bilakis (aksine) milliyet fikri kuvvet buldukça İslâm ümmetçiliği fikri de o derece harslanacağı (kültürleneceği) için mevcut ve harsı teyit edecektir (destekleyip sağlamlaştıracaktır"* (Gökalp, 2016:80-81).

Gökalp, millet çağı gerçeğinden yola çıkarak Türklerin sosyo-kültürel olarak gelişmelerini, millet olma bilinci doğrultusunda gerçeklerştirmeleri gerektiğini savunmuştur. Tezinde Osmanlıcık fikrini baştan itibaren başarısız kabul etmiştir. Osmanlıcık fikrinin Türklere ve Müslümanlara zararı olduğu gibi, istenilen netice olan gayrimüslimleri devlete bağlama fikride başarısız olmuştur. Osmanlıcılık politikasını uygulayan Tanzimat Aydınlarını, Türkleri millet olma bilincinden uzak tutmakla suçmamıştır.

*"Türklerin millet mefkûresinden (ülüküsünden) içtinabı (sakınması) devlet için muzır ve unsurlar için müziç (rahatsız edici) olduğu gibi Türklüğün hususî mevcudiyeti (varlığı) için de mülhikti (öldürücüydü). Türkler milliyeti, vâki bir millet olan devlet ile bir mânâda telakki ettikleri (anladıkları) için içtimâî ve iktisadî mevcudiyetlerinin tereddi etmekte (yozlaşmakta) olduğunu bilmiyorlardı. İktisadî ve içtimâî hâkimiyetler başka başka unsurlara geçtiği sırada Türk, bir şey kaybettiğini anlayamıyordu. Çünkü onun nazarında yalnız Osmanlı milletini takip eden sınıflar vardı. Kendisinin bazı sınıflardan –velev ki bu sınıfalr zamanımızda en ehemmiyetli tabakaları teşkil etsin- çıkarılmasına hiç ehemmiyet vermiyordu. Memlekette iktisadî ve fennî sınıfların vücudunu (varlığını) kâfi görerek kendisinin bunlardan hariç klmasında bir beis göremüyordu. İşte bu gidişle Anadolu'da bile halk yahut ahali*

*suretinde bir Türklük kalmadı. Türkler memur ve rençber sınıfalarına inhisar ettiler (sınırlı kaldılar) Memurlarda bir nevi (tür) zihnî rençberler demek olduğu için Türklük –içtiâî (sosyal) manasıyla- rençberlik demek oldu."* (Gökalp, 2016:15-16)

Akçura ve Gökalp'ın tezleri arasında yaklaşık dokuz yıllık bir zaman farkı vardır. Bu zaman diliminde, Osmanlı Devleti bir çok değişikilik yaşamış, nüfus ve sınırlarda daralmıştır. Gökalp, tezini ortaya koyduğunda Osmanlıcılık fikri artık tarihe karışmış vaziyetteydi. Türkçülük ise devlet katında ve aydınlar arasında tarftar bulmuştu. Akçura, *" Üç Tarz-ı Siyaset"* makalesini yazdığında ise konjektür tamamen farklıydı. Osmanlıcılık politkası devlette ve yönetime muhalif olan aydınlar arsında popülerliğini koruyordu. Her iki düşünür de tezlerini Osmanlının krizden çıkışı üzerine kurmuşlardır. Akçura, devletin beka sorununu çözmesi için, uygulanması gereken siyaseti belirlemeye çalışmıştır. Gökalp, makale serisini yazdığında ise artık uygulancak olan siyasetin, Türkçülük olduğu konusunda bir uzlaşma hakimdir. Gökalp, uyugulanacak olan siyasetten Türkçülüğün, yapısı üzerine kafa yormuştur. Akçura'nın çözümlemesi siyasal, Gökalp'ın ise toplumsaldır (Çalen, 2018:25-26).

Gökalp, hakçılık ve solidarizm doğrultusunda Türk kültürü, İslam Dini ve Türk Halkının Batılılaşma özlemlerini bir kuramda birleştirir. "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" için seçkinlere büyük görev düşmektedir. Kendi kültürünü koruyarak, Batılı anlamda çağdaş bir devlet ve topluma ulaşmak için seçkinler, halka yönelmeli, halka medeniyet götürürken, halktan da kültürü alacaklardır. Muasırlaşma, fen, teknoloji ve bilimsel yötemlerin Türk halkına getirilmesidir. Gökalp, toplumsal çatışmaya meydan vermemek için sınıf varlığını kabullenmez. Toplum organik bir daynışma içersinde örgütlenmelidir. Halk ve seçkinlerden oluşan toplum biribirinin eksiğini tamamlar. Sınıfların varlığını red eden Gökalp düşüncesi, Kemalist dönemde aydınlar ve devlet yöneticileri üzerinde etkisini sürdürmüştür.

## 5.6. HALKÇILIK ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN

Akçura ve Gökalp, halkçılık konusunda birbirlerinden tamamen farklı düşünmüşledir. Her iki düşünürde halkçılık kavramını kullanmalarına rağmen, tasarladıkları toplum tasavurları doğrultusunda kavramı farklı algılamışlardır.

Akçura, devletin varlığını devam ettirmesi için milli burjuva sınıfının varlığını zorunlu görmüştür. Modern bir toplum ve milliyetçiliğin varlığı için burjuva sınıfı tarihsel bir zorunluluktur. Buna karşın Göklap, sınıfların varlığını kabul etmez. Sınıfsız kaynaşmış bir toplum tasavunda bulunur (Uçar, 2009:316).

Gökalp, haklçılığı sınıfsız bir toplum olarak ele almıştır. Osmanlı Devleti, Tanzimat öncesinde Şark Medeniyetinin, Tanzimat sonrasında Batı Medeniyetinin etkisinde kalarak halkatan uzaklaşmıştır. Halkçılık sınıfsız ve imtiyazsız toplum demektir. Halk bütün toplumsal katmanları kapsar. Öteden beri süregelmekte olan bir takım alışkanlıkların etkisi ile toplumda oluşmuş ve doğalmış algısı yaratan imtiyazlı sınıfların varlığı ortadan kaldırılmalıdır. Eşitlik, adalet ve özgürlük temelinde hareket edecek olan hükümet, ortaçağ kalıntısı olan imtiyazlı sınıfların varlığını ortadan kaldıracaktır (Gökalp, 1982:117).

Hükümetin halkçı olmasının gerektiğini, bunun da insanların eşitliği ilkesini, berberinde getireceğini ifade eder. Toplumsal kastların ve ırk temelli ayrımcılıkların, bugünkü bilim sayesinde yapay oldukları analaşılmıştır (Gökalp, 1982:117). Asıl olması gereken, toplumsal vicdan doğrultusunda bir toplum ve yönetim oluşturmaktır. Bunun da sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir toplum olduğu, halkçılık ilkesi ile ortaya çıkmıştır.

Gökalp, halkçılık anlayışı doğrultusunda aydınlara önemli sorumluluklar vermiştir. Seçkinler, halka doğru gideceklerdir ve bu gidiş iki yönlü fayda sağlayacatır. Seçkinler, aldıkları eğitimden dolayı hakltan ve halk kültüründen uzak yetişmişledir. Halk milli kültürün kaynağı olduğundan, milli kültürü almak ve yeniden işlmek için halka gitmelidirler. Halk ise çağdaş medeniyetten bihaberdir. Çağdaş medeniyeti halka götürecek olanlar ise seçkinlerdir.

Gökalp, halk ile miletti eşit olarak görmüştür. Aydınlar halka giderek, medeniyet götürmeli, halktan da milli kültürü almalıdırlar. Halk kültürü, milliyetçilik için temel referans noktasıdır. Gökalp, halk ve seçkinler arasındaki sosyo-ekonomik farkı, sosyo-kültürel açıdan ele almıştır. Akçura, halkçılığı demokrasi ile eşitlemeye çalışır. Sosyo-ekonomik açıdan, seçkinlerin konumu ile halkın içersinde bulunduğu şartlara, ekonomik açıdan yaklaşmıştır. Akçura, köylü sınıfı ve kentlilerin alt gelir gurbunda bulunan yoksulları, halk olarak görür. Köylülerin ve yoksulların bu

durumunu ortadan kaldırmak için koperatifler ve ekonomik birlikler kurmayı önerir. Kapitilasyonların avantajlarını kullanan, yabacı semaye ve gayrimislim sermaye grubuna karşın, halkın korunması gerektiği görüşündedir. Yerli burjuva sınıfının ortaya çıkmasını savunmuş, köylülerin kalkınması için grişimciliğin teşvik edilmesi gerektiğini önermiştir (Uçar, 2009:317).

Akçura'da halkçılık anlayışı, doğrudan Rus Aydınları ve Tatar Burjuvazisi yoluyla gelişmiştir. Halkçılık eşitlik, halka gitme, höşgörülük şeklinde anlamını buluyor. Halkçılığı, Tatarlar arasında Teavün Cemiyeti ve Cemiyeti Hayriye deneyimlerinden etkilenerek, Osmanlı İmparatorluğuna uyarlanması şeklinde bir anlayış geliştirmiştir (Uçar, 2009:319). Halkçılığı, toplum tasavurunun gereği olarak, sınıfsal bir temele oturtmuştur. Toplum tasavuru, milli burjuva sınıfının, modernleştirici misyonu üzerine kuruludur. Milli burjuva sınıfının, karşısında halk, köylüler ve kentli yoksullardan oluşmaktadır. Toprak reformunu ve halk sınıfına yönelik ekonomik politikalar geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Göklap ve Akçura'nın toplum anlayışları, halkçılığı farklı değerlendirmelerine neden olmuştur. Gökalp, dayanışmacı bir toplum modeli öngördüğünden, halkçılığı milletle bir tutmuştur. O'nda halk, milli kültürün kaynağıdır. Akçura ise burjuva sınıfının öncülüğünde modern bir toplumun ve devletin mümkün olduğunu savunmuştur. Halkçılığı da bu doğrultuda sınıfsal temelde ele almıştır. Akçura'nın halkçılık anlayışı realiteye uygundur. Gökalp, halkçığı toplumsal çatışmaya engel olmak için tasarlamıştır. Gökalp'ın halkçılık anlayışı toplumsal gerçeklikten kopuktur. Sınıfsız kaynaşmış bir toplum öngörmek, alt sınıfların yaşam koşullarında bir değişim medana getirmemektedir. Kemalist dönemde, Gökalp'ın halkçılık anlayışı egemen olmuştur. Akçura'nın, halkın ekeonomik durumunun, düzelmesi için arzuladığı toprak reformu gerçekleştirilmemiştir.

Osmanlı Devletinin dağılma döneminde yaşanan toplumsal çatışmalar, devlet adamlarını ve aydınları dayanışmacı toplum modeline yöneltmiştir. Sınıfların varlığı inkar edilmiştir. Halkçılık, hükümetin resmi söylemi olmasına rağmen, toplumun alt katmanları için genel oy hakkı tanınmaktan öte bir anlamı olmamıştır. Halkçılığı Gökalp'ın etkisnde kalarak yorumlayan Kemalistler, halkın ekeonomik yaşantısında

bir gelişme sağlamamışlardır. Sınıfsız toplum tasarımına rağmen, devlet kontrolünde bir burjuva sınıfı teşekül etmiştir.

## 4.7. DİN VE LAİKLİK ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN

Gökalp, ilk dönem yazı hayatında, İslamcılığa yakın düşünceler önesürmüştür. Çöldeki Arap Toplumunu ve bozkırdaki Tük Toplumunu yüksek bir medeni seviyeye çıkaran İslam Dinidir. Bu dönem yazılarında, İslamcılar ile paralel bir şekilde ictihat meslesini ele almıştır. İctihat kapısının kapanmadığını, yeni toplumsal sorunlara ictihada başvurarak çözüm bulunması gerektiğini savunmuştur. Balkan Savaşlarından sonraki düşünce hayatında İslam Milliyeti anlamında, İslamcılık politikasından uzak durmasına rağmen, toplumsal düşüncesinin temelinde dine rol vermeye devam etmiştir ( Acet, 2014:78 ).

Din ile Batı Medeniyetinin uzlaşmadığı tezini red etmiştir (Dodd, 1981:19). Yazılarında, Ziya Paşa ve Cevdet Paşa gibi şahsiyetlerin görüşlerine yer vererek, İslam Dini ile çağdaşlığın uyumunu savunmuştur. Millet, çağdaş medeniyetten vazgeçemeyeceği gibi İslam Dini'nden de vazgeçemez. Yapılması gereken İslam Dini ile çağdaş medeniyeti uyumlu hale getirmektir (Gökalp, 1981a:61).

İlmi, tanrısal bir lütüf olarak değerlendirir. İlim, olayları ve olguları inceler. İlim, geçmiş olayların incelenerek yorumlanması sonucunda, insanlığa bir gelecek tasrımında bulunur. Yaşadığımız hayatı anlamak ve geleceğe dair tasarılarda bulunmak için ilim, vazgeçilmez olmakla birlikte, insaların kaygılarını gideremez. Bu noktada, din devreye girer. İnasanlığın kaygı ve korkularını giderecek olan dindir. Din cehaletle değil, ilimle bağdaşır. Din ve ilim birbirlerinden ayrılamazlar (Korlaelçi, 2014:255). A. Comte ve Emile Durkheim'in etkisinde kalarak pozitivizmi benimseyen Gökalp, din sosylıjisi çalışmlarında, bu yöntemi kullanmıştır (Korlaelçi, 2014:257).

Dini, toplumsal değerler katmanın, enüstüne yerleştirir. Çocukluk döneminde alınan, dini terbiyenin, kimlik oluşumundan önemli bir işlevi vardır. Din kutasal alanı oluşturarak , insanları iyiye yöneltir. Din, bireylerde karekter gelişimini olumlu, yönde etkilediği gibi, toplumların kimlik oluşumunda da etkindir (Günay, 2010:37). Toplumsal değer yargılarının, temelinde örf bulunur. İslami termolojideki örf kavramını, tasarladığı dini reformun temeline yerleştirir. İslam'ın ilk döneminden

itibaren, Kur'an ve Sünnetin yanında, örfün de hukukun kaynaklarından olduğunu savunur. Bu anlamda nasslar da örften kaynaklanır. Toplusal yaşantının değiştiği durumlarda, örf de değişir. Örf değiştiğinde, nasslar da örfle uyumlu hale getirilmelidir ( Acet, 2014:80 ).

Din, toplumun kutsal inançlar bütünüdür. Toplumsal değerleri kutsal, ve kutsal dışı olarak ayrıp, laiklik anlayışına kapı aralamaktadır. Kutsal alanı belirleyici olarak dinin, yeni toplum modelinde yerini korurken, kutsal dışı alandan soyutlamıştır (Günay, 2010, s. 39). İslam Dini, Türkler'de tarihten beri, kültürün önemli bir öğesidir. Ulusalcılıkk düşüncesi ile dini olası bir çatışmadan uzak tutmak için İslamı, Türk toplumunun kültürel bir bileşimi olarak korur (Özyurt, 2015a:215).

Gökalp, laikliği öngördüğü çağdaş toplumun temeli sayıyor. Laiklik, İslam Diniyle de uyumludur. Batılılaşmayı kaçınılmaz olarak gördüğünden, Batı Medeniyetinin, temeli saydığı laiklik, Türk toplumunun da temel ilkesi olacaktır. Dinin kutsal alanda, ibadet ve inaç alanında derinleşmesi gerekir. Dinin, toplumsal alanların tamamından ayrışması gerekir. Bu ayrışma din ve diğer toplumsal alanların özgürce gelişmesi için şartır. Siyaset ve kültürel alanlarla dinin ayrışması, gelişmeye açık, çağdaş bir toplumu meydan getirecektir (Günay, 2010:48).

Akçura'ya göre İslam Dini, toplumsal ve siyasal yönü olan bir dindir. Osmanlı Devletinin ve toplumunun yapısını anlmak için, İsalm Dinini anlamak gerekir. İslam Dini, çeşitli halkları ve ırkları, din kardeşliği bağı ile birbirine bağlamıştır. Siyasal Bilgiler Okulu'ndaki bitirme tezinde, İslam Dini'nin, toplumsal yönünü vurguladıktan sonra, tarihsel zorunluluk gereği, İslam Dini'nin, millliyetçiliği kabul etmesi gerektiğini öne surmuştur. Gökalp'ın aksine milliyetçiği, İslami kavramlarla açıklama yoluna giderek, haklılaştırmaya çalışmamıştır (Uçar, 2009:152).

İslam anlayışında bir yenilenmenin olması gerektiği görüşünü paylaşmakla birlikte, İslami Kurumlarının korunması gerektiğini savunmuştur. İlk dönem yazılarında, İslami Kurumları ortadan kaldıracak reform çabalarını, yanlış bulmuştur. Cumhuriyet Döneminde ise İslami Kurumların, korunması gerektiği fikrinden vazgeçmiştir. İlk dönem yazılarında, İslam'ın bir din olmakla birlikte, toplumsal ve siyasal yönleri olan, sosyal bir politika olduğunu düşünmektedir. İslam ve

milliyetçiliğin ilişkisini, tarihsel bir zorunluluk olarak ele almıştır. Modern çağa kadar, milletler İslam'ın hizmetindeyken, artık İslam, milletlerin hzimetinde olacaktır.

Geç dönem yazılarında, dinin toplumsal boyutunu kabul etmekle birlikte, siyasal boyutunu kabul etmemiştir. Din, topluma bir ruh ve kimlik kazandırmakla birlikte, siyasal alandan ve devlet yapılanmasındam elini çeklmelidir (Uçar, 2009:153). Medreselerin eleştirel bir akılla yeniden yapılandırılması gerektiğini savunmuştur (Akçura, 2019:25-68). Tatarlar arasında "Cedid Usulü" ile gerçekleştirilmiş olan eğitim reformlarının, Osmanlı coğrafyasındaki medreselerde de uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.

Devletin güçlü bir yapıya kavuşması için, Batılı devletlerdeki gibi, laiklik temelinde organize olması gerktiğini savunmuştur. Din ve devletin birbirinden ayrılmasını esas kabul etmiştir. Hiristiyanlığın yaptığı gibi, İslam'ın da çağdaş bir gereklilik olan, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını, kabul etmesi lazımdır (Eraslan, 1994:43). İslam Dini'nin, çağdaş toplumsal düzene göre yeniden yorumlanması, öncelikle laik bir düzeni kabullenmesi ile olacaktır.

İslam ile Türkçülük uzlaşmalıdırlar ki, milliyetçilik ve din, toplumsal çatışmalara neden olmasınlar. Türkler'in dinlerini, kendi anadillerinden öğrenmesini belirterek, dini metinlerin, Türkçe'leştirlmesi görüşünü ileri sürmüştür (Uçar, 2009:160). İslam Dini'nin, kaybettiği tarihsel dinamizmini yeniden kazanması için reformize edilmelidir (Duran, 2011:140).

Akçura ve Gökalp İslam Dini'nin, toplumsal boyutunun korunması noktasında hem fikirler. Çağdaş bir toplumun laiklik ilkesi doğrultusunda var olabileceğine kaniiler. Dinin siyasal alandan çekilmesi, toplumsal gelişim açısından kaçınılmaz olduğu kadar, dini alan için de elzemdir. Gökalp, çağdaş bir laik hukuk, meydana getirmek için, örf kavramını kullanır. Akçura ise İslam Din'inin, geçmişteki dinamizmini yeniden kazanması için, dinde reformu savunmuştur. Her iki düşünür de dinin, toplumsal işlevinin farkındadırlar. Dinin, millyetçilik temelinde yeniden oluşturulacak olan toplumun, temeli olarak kullanılması gerektiği görüşünü paylaşırlar.

## 5.8. EKONOMİK ANLAYIŞLARI BAKIMINDAN

Gökalp'ın temel düşüncesi toplumsal dayanışmacılık üzerine oturmuştur. Toplumsal dayanışma, toplumsal kurumların yararlı ve zarlı olduğunu ortaya çıkaran bir işlev görür. Toplumsal dayanışma, bireyleri millet haline getiren manevi bağdır. Toplumsal dayanışmanın olduğu yerde, toplusal bütünlük sağlanır. Toplumsal dayanışmanın, olduğu yerde bireyler, kişisel çıkarlarından feragat ederek, toplumun menfaati doğrultusunda hareket ederler (Gökalp, 2018a:318).

Mesleki ahlak kavramını, Durkheim'in solidarizm kavramından yola çıkarak, eski Türkler'de varsaydığı ahlaki yapı ile harmanlamıştır. Eski Türkler'in, mesleki ahlaka, büyük kıymet verdiklerini öne sürmüştür. Ahilik Teşkilatını, mesleki esaslar doğrultusunda oluşmuş, toplumsal çıkarları önemseyen, bir yapı olarak görmüştür (Parla, 2005:136). Yapmak istediği, solidariteyi, Türkler'in tarihsel kültüründe arayıp, Batı Medniyeti'nin, Türk toplumunda kabulunu sağlamaktır.

Kurguladığı sistem, iş kollarının korporasyonlar şeklinde örgütlenmesidir. Lonca Teşkilatlarındaki gibi şeyhler ve kethudalar yerine korporasyonları, ümümi katipler yöneteckelerdir. Mesleki ahlak kaidleri oluşturularak, vazifename olarak adladırılacaktır. Her mesleğin vazivenamesi olacaktır. Haysiyet divanları meydana getirilerek, mesleki kontrol ve denetim sağlanacaktır (Gökalp, 2017a:174).

Şehirlerde iş kolu esasına göre örgütlenmiş korporasyonlar, biraraya gelerek oluşturacakları merkezi korporasyonla, ekonomiyi düzenleyeceklerdir. Şehir temelli korporasyonların, devlet merkezinde, kendi merkezleri olmalıdır (Gökalp, 2017a:173). Merkezde oluşturulan meslek federasyonları, biraraya gelerek konfederasyonlar teşkil edeceklerdir. Konfederasyon üyeleri, kendi aralarında oluşturacakları, büyük korporasyon konseyini oluşturmalılardır. Entelektüel kesim de kendi konfederasyonunu oluşturarak, bu konseyin içerisnde yerini alacaktır (Parla, 2005:137).

Ekonomiye devletin öncülük yapmasından yanadır. Liberal ekonomik politkaların, Tanzimattan beri uygulanarak, memleket ekonomisini çökertiğini, dolayısı liberalizmin Türk ekonomik koşollarında, uygulanmayacağını savunmuştur (Osmanağaoğlu, 2008:143). Sanayiyi gerçekleştirecek bir ekonomik yapımız olmadığından, bu alana devlet öncülük etmelidir. Devlet sanayi kuruluşlarını

meydana getirmelidir. Merkezi hükümetin yanında, yerel yönetimlerin de, sanayi kuruluşlarını meydana getirmesi gerekir (Sağlam, 2015:412). Siyasi bir amaç gütmeyen yabacı sermayeyi, memeleket ekonomisi için faydalı görmüştür (Gökalp, 1980:165).

Gökalp, ekonomik refahın, toplusal kalkınmaya neden olacağını düşünür. Liberal ve Kominist ekonomi modellerini redetmiştir. Liberal ekomonin, sanayisi gelimemiş Osmanlı İmparatorluğunun, var olan ekonomik yapsını da çökertiğini ve toplumsal barışı sağlayamadığı görüşündedir. Kominist ekonomi modelini de sınıf kavramından dolayı, toplumsal dayanışmayı ortadan kaldıracağını ve çatışmaları beraberinde getireciğini düşündüğünden redetmiştir.

Akçura, ekonmik kalkınmayı, çağdaş bir toplumun meydana gelmisinin ön şartı saymıştır. Ekonimik kalkınma, Türk kültürünün gelişmesine katkı sağlayacağı gibi modern bir devletin meydana gelmesine de neden olacaktır (Georgion, 1986:107). Ekonominin, toplumlar üzerindeki etkilerini tarihe ve sosyolojiye başvurarak, anlatmaya çalışmıştır. Milli Mücadelenin ekonomik kalkınma ile tamamlanacağını savunmuştur (Uçar, 2009:235).

Akçura'da ideoloji ve fikirlerin temelli ekonomidir. Marksist altyapı kavramını kullanmıştır. Türk Milliyetçiliğini, ekonomik bağımsızlık temelinde kurgulamıştır. Ekonomik bağımsızlığını oluşturamamış bir toplumun, modern dünyada var olmayacağını belirtmiştir. Ekonomik bağımsılızğı olmayan toplum ve devletler sümürgleşmeye mahkumdurlar (Akçura, 2016b:138).

Toplumları harekete geçiren şey ekonimidir. Batılı bir toplumun meydana gelmesi için, burjuva sınıfının öncülüğünde bir ekonomik kalkınma şarttır. Türk ekonomsinin, çağdaş ekonomi biliminin ışığında, yeniden örgütlenmesi gerekmektedir (Uçar, 2009:236). Osmanlı Devletinin, çöküşünü hazırlayan iki neden sırlamıştır. Bunlar milliyetçilik ve Batının ekonomik baskısıdır. Türkler, millet olma bilincine vardıkları gibi ekonomik bağımsızlığının da bilincine varmışlardır.

*"Şu tahlile istineden, Türkiye'de asıl mevcut sınıflar, küçük mülk sâhibi köylü zürrâ (ziraatçiler) orta ve büyük çiftlik sâhipleri, şehir esnaf ve tüccarları (küçük ve orta sanayi ve ticaret erbâbı) diye üçe bölünse, çok hata edilmiş olmaz, sanırım. Ve bu sınıflardan birincisi ve üçüncüsünün bir kısmı, bir demokrat fırkasını, ikincisi ile*

*üçüncüsünün bir diğer kısmı, bir nasyonel liberal fırkasını tevlit edebilir (doğurabilir). Ecnebî sermâyenin tahkkümü bu sunûfun (sınıfların) inkişâfına, yani Türkiye'nin istiklal-i siynasî iktisâdîyesine (siyasî ve iktisadî bağımsızlığına) en âzim bir mânia (en büyük bir engel) teşkil ettiğinden, bu fırkalarda, hiss-i millî (millî duygular) mutlaka kuvvetli olur. Büyük çiftlik sâhipleri ile büyük tüccarlar, sanây'-i zirâîyeyi (tarımsal sanayii) ve ale'l-ıtlak sanâyi'i inkişaf ve tekamül ettirmeğe (genel olara sanâyii geliştirip mükemmelleştirmeğe), yani Türkiye'de sanâyi'i azîmeyi ihdâsa (büyük sanâyii oluşturmağa) ve bu suretle millî sermâyeyi tezyîde (artırmaya) gayret edeckelrinden, bunların, yani hakîkî burjuva fırkasının ecnebî sermâyesinin tagallüp (baskı) ve tahkkümüne husûmeti, husûmetkâr milliyet-perverliği git gide daha şidetli olacaktır."* (Akçura, 2016b:127)

İttihat ve Terakki yönetimi, I. Dünya Savaşı ortamından istifade ederek kapitilasyonları kaldırımıştır. Akçura, bu konuda İttihatçı yönetimi desteklemiştir. Milli iktisat politikalarının yeterli olmadığını, ekonomide devletiçiğin olması lazım geldiğini yazmıştır. Akçura'da devletçilik, burjuva sınıfının meydana gelmesi için bir araçtır (Georgeon, 1986:108).

Sosyalizmi, sosyal adalet açısından olumlamakla birlikte, milli iktisat politikasından yana bir tavır takınmıştır. Devlet eli ile meydana getirilecek bir burjuva sınıfı sayesinde, Türkler'in de çağdaş toplumun dinamizmini yakalayacağını düşünür. Libarel ekonomik politikaları da redetmiştir. Türk toplumunun ekonomik koşulları devlet himayasinde burjuva sınıfının oluşmasını gerektirir.

Gökalp, toplumsal sınıfları rededen bir ekonomik model öngörmüştür. Akçura ise çağdaş Batı medeniyenin, burjuva sınıfının dinamizmi sayesinde, meydana geldiğini kabul etmiştir. Osmanlı Devletinde ekonomik hayata, yabancı sermaye ve Gayrimüslümlerin hakim olmasından dolayı, Türkler'de ekonomik gelişme meydana gelmemiştir. Gökalp, memur bir aileden geldiği için merkezinde devletin olduğu, toplumsal dayanışmayı sağlayacak, bir ekonomik yapı öngörmüştür. Akçura, menssubu olduğu burjuva sınıfının, çağdaş toplumu ve devleti meydana getirdiğinin farkındadır. Tatarlar arasında ekonomik gelişmenin, toplumsal ve kültürel gelişmeyi sağlayarak, millet olma bilincini nasıl yarattığını, bizzat müşahade etmiştir.

## 5.9. KEMALİZM'E ETKİLERİ BAKIMINDAN

Gökalp, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde aydınlar üzerinde fikrleri ile etkili olmuştur. İttihat ve Tarikki döeminde oluşturduğu fikirler, Cumhuriyet dönemini etkilemekle kalmamış, günümüze kadar etkisini devam ettirmiştir. Mustafa Kemal üzerinde düşünsel etkileri olmuştur. Cumhuriyet döneminde devrimler yapılırken, fikirleri etkili olmuştur (Kaçmazoğlu, 2015:167).

Toplum karşısında bireyi yok sayması, Cumhuryet dönemi boyunca etkili olmuştur. Gökalp, bireyi topluma feda ederken, Cumhuriyet Elitleri, bireyi devlet için yok saymışlardır. Batı Medeniyeti'nin, liberal fikirleri yerine, korporatist şekli toplumun üzerinde etkili olmuştur. Bireylerin, temel haklarnı tanımakla birlikte, toplumsal vazifelerini yerine getirdikleri takdirde, bu haklara sahip olacağını varsaymıştır. Cumhuriyet Elitleri, Gökalp düşüncesinin etkisinde kalarak, devlet karşısında, bireye yer vermemişlerdir (Acet,2014:117).

Tanzimatla birlikte başlayan Batılılaşma, genelde devleti kurtarma ve güçlendirme temelinde gelişmiştir. Bunlar daha çok askeri ve teknik alanda yenilikler şeklinde gündeme gelip, devletin gücünü takviye etmeye yönelik olmuştur (Acet,2017:119). Gökalp ise temel düşüncesini, toplumsal alanın yenilenmesi üzerine oturtmuştur. Gökalp'ın toplum için öngördüğü yenilenme, evrimsel bir süreci öngörürken, Cumhuriyet döneminde toplumsal yenilenme, devrimsel bir yöntemle ani olmuştur. Ortaya koyduğu "Yeni Hayat" ve Halka Doğru düstürları, aydınlar tarafından kabul görmüş, devletin temel felsefesi haline gelmiştir.

Gökalp 1923 yılından sonra Ankaray'a gelir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin partileşme sürecinde etkin bir rol almıştır. Partinin temel felsefesini belirlemiştir. Tarihe " Dokuz Ümde" şeklinde geçen, Mustafa Kemal tarafından, partinin temel ilkleri olarak kamuoyu ile paylaşılan ilkeleri, Gökalp, bizzat keleme almıştır (Korkmaz, 1988:247).

Tarihte "Vagon Toplantısı" olarak bilenen toplantıya katılmıştır. Bu toplantıda yeni rejimin temel dokrinlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Cumhuriyeti idare şekli olarak bu toplantıda önermiştir. Teşkilet-ı Esasiye Kannunda yapılacak komisyonun üyeliğini yaparak, hazırlanan anayasa değişikleğini etkilemiştir (Korkmaz, 1988:253).

Hakimiyeti Milliyet Gazetesinde yazlar kaleme almış ve bu yazılarla, Halk Fırkasının progarmının şekillenmesinde, önemli bir rol oynamıştır. Partilerin toplumsal yaşantıda oynadıkları rolleri ve yeni rejimde partilerin işlevleri konusunu, bu yazılarında belirtmiştir (Gökalp, 1977a:21). Siyasal partileri, toplumsal yenilikleri benimseyen ve beinmsemeyenler olarak, ikiye ayırmıştır. Yenilik taraftarı partileri inkılapçı, yenilik taraftarı olmayanları ise muhafazakar olarak tanımlamıştır. Halk Fırkasını inkılapçı olarak tanımlamakla birlikte, yenilikler tamamlanana kadar liberal ve muhafazakarları, parti bünyesinde tutmayı önermiştir. Türkiye'nin sanayi devrimini gerçekleştirerek, feodal kalıntıları temizlemesi gerektiğini ifade etmişti. Feodal kalıntılar ortadan kaldırılıp, işçi ve işverenleri dayanışma ilkesi doğrultusunda gerçekleşecek olan toplumun, yaratılması için, parti bünyesinde olmalarını gerekli görmüştür (Kaçmazoğlu, 2015:168).

Mustafa Kemal ile Gökalp toplumsal alanda yapılacak yenilikler konusunda uzlaşırken, yöntem konusunda ayrı düşmüşlerdir. Gökalp, sosyolojik çözümlemeler yaparak, devrimlerin, toplumsal bir çatışma yaratmadan, evrimsel bir süreci takip etmsini tasarlamıştır. Mustafa Kemal ise yenilikleri radikal bir biçmde yapma taraftarıdır (Kaçmazoğlu, 2015:169). Taha Parla'ya göre Gökalp, sağ partiler üzerinde etkili olduğu gibi, Kemalizm'in bütün çeşitleri üzerinde de etkili olmuştur (Parla, 2005:8).

Akçura, Milli Mücadeleye 1921 yılında katıldı. Sakarya Savaşı'na İhtiyat Subayı olarak katıldı. Dışişler Vekelti bünyesinde görev aldı. Türk Sovyet ileşikleri konusunda aktif görev aldı (Georgeon, 1986:104). "Serbest Halk Dersleri" kurslarında ders verdi. Daha sonra Ankara Hukuk Mektebinde dersler vermeye başladı. 1923 yılında İstanbul milletvekili olarak meclise girerek yasama faaliyetlerinde aktif görev aldı (Gaffar, 2008 ).

Cumhuriyet Halk Fırkası üyesi olarak, Kemalist Rejimin şekillenmesinde etkili oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmaması ve Rus Devriminden sonra, Turancı maceralara katılmamış olması; Ankara'da olumlu karşlanmasına neden oldu. Türk Tarih Kurumunun başkanlığını üstlenerek, Türk Tarih Tezinin oluşmasında etkili oldu. Türkçülük ve milliyetçilik konusunda Mustfa Kemal ile aynı fikirleri taşıması, O'nun, yeni rejimin fikir önderleri arasına katılmasında etkili oldu (Georgeon, 1986:106). Medreselerin kapatılmasından yana değildi. Medreeselerin

reformize edilerek, korunmasından yanaydı. Toprak reformunu savunmasına rağmen, Kemalist Rejmin, bu konuda adım atmaması, bu arzusunun gerçekleşmesine engel oldu (Georgeon, 1986:111).

Niyazi Berkes'e göre Cumhuriyet sonrasında Akçura bilinçli bir şekilde unutulmaya terk edilmiştir. Akçura'nın aksine Gökalp, unutulmamıştır. Fakat, gerici çevreler diye nitlediği sağ muhafazakar çevrenin, Gökalp'ın ana fikirlerini değil, geçici fikirlerini ve karşıt olduğu fikirleri, Gökalp'a mal ettiğini söyler. Gökalp'ın Osmanlıcılık ve Turancılık dönemleri olmakla birlikte, ilerleyen süreçlerde bu fikirlerinden vaz geçmiştir. Gökalp, halkçı olduğu halde bunula anılmayıp, karşıt olduğu ırkçılıkla anılıyor (Berkes, 1976:175).

Akçura'nın unutuluşunun nedeni halkçılık anlayışının sosyalizme kapı aralamasıdır. Gökalp'ın sınıfsız kaynaşmış ekonomik anlayışının aksine, Akçura sınfılı toplum modelinden yanadır. Osmanlı Devletin güçsüzlüğünü, burjuva sınıfının olmayışında görür. Rus Devriminden sonra Turancılığı emperyalist bir proje olarak görüp redetmesi bu unutluşun diğer nedenidir (Berkes, 1976:198). Mehmet Kaan Çalen'e göre, Berkes'in Akçura ve Gökalp denkleminin bir amacı vardır. Bu denklemde Akçura ilericiliği, sol düşünceyi ve sınıf kavramına yabacı olmayışı, Batılı düşünüşü ve Kemalistiği temsil eder. Gökalp ise Osmanlı mirasından kurtulamamış olmayı, milliyetçiliğinde dine yer vermeyi, devletçi olmayı, hilafet ve Arap harflerinden vazgeçmemiş olmayı temsil eder. Akçura olumlanırken, Gökalp karşıt konuma oturtulur (Çalen, 2018:154-156).

Akçura, Cumhuriyet Devrimlerinin savunuculuğunu üstlenmiştir. Devrimleri çağdaşlık ve milliyetçiliğin gereği olarak görüyordu. Kuvvetler birliği ilkesini savunarak, Kemalist Rejimin bu konuda, elini güçlendirecek fikri alt yapıyı geliştirdi (Akçura, 2016b:169-199). Cumhuriyet döneminde rejimin şekillenmesinde fikirleri ile sürece yön vermeye çalıştı.

Mustafa Kemal ile Gökalp'ın, Halkçılık, Devletçilik, Cumhuriyetçilik, Batıcılık fikirleri uyuşmakla birlikte, millet ve Türkçülük konusunda fikirleri uyuşmaz. Mustfa Kemal, milleti tanımlarken, Gökalp'ın aksine dine yer vermemiştir. Rus Devriminden sonra Akçura, Turancılığı emperyelist bir proje olarak adlandırıp

karşı çıkmıştır. Sayım Türkman'a göre Mustafa Kemal'in Turancılığı redetmesinde, Akçura'nın tesiri olabilir (Türkman, 2003:158).

Akçura ve Gökalp, Cumhuriyet döneminde yapılan devrimleri desteklemişlerdir. Devrimin şekillenmesinde fikri önderlik yapmışladır. Gökalp, erken bir tarihte ölmesine rağmen, dönemin devlet adamları üzerinde fikirleri etkisini sürdürmeye devam etti. Akçura, devrimin şekillenmesinde akitf görev aldı. Türk Tarih Kurumunun oluşumunda ve Türk Tarih Tezinin kabul görmesinde önemli bir rol üstlendi.

## DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

XIX. Yüzyılda Avrupa'nın ekonomik ve siyasi baskıları soncu Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal kargaşa meydana geldi. Avrupa'dan gelen milliyetçilik fikirleri, İmparatorluğunu gayrimüslim halkları arasında revaç buldu. Milliyetçi ayaklanmalar ile birlikte ekonomik ve sosyal sıkıntılar devleti krize soktu. Devlet adamları, milliyetçilikten kaynaklı sorunlara çözümler üretmek üzre bir takım tedbirler geliştirdiler. Avrupa örnekliğinde devlet yeniden yapılandırıldı. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile tebaa olan halklara, vatandaş olma hakkı tanındı. Statü toplumundan, sözleşme toplumuna geçildi.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile gayrimüslim halklara temel hakklar tanındı. İmparatorlukta yaşayan herkes eşit yurttaşlar olarak kabul edildi. Gayrimüslimler arasında milliyetçi hareketler çoktan başlamış olduğu için bu yeni haklar onları imparatorluk bünyesinde tutmaya yeterli olmadı. Yapılan reformlar, gayrimüslüm halkları tamin etmediği gibi, Müslümanlar arasında da tepkilere yol açtı. Müslümanlar, milleti hakime olmaktan çıktıkları için reformlara tepki gösterdiler. Reformların bir diğer özelliği Osmanlı Devlet yapısını laikleştirmeye başlamsıdır.

Yapılan reformlardan sonra Osmanlı devlet adamları ve aydınlar imparatorluğu bir arada tutacak yeni bir formül ortaya attılar. Osmanlıcılık anlayışı imparatorluğun bünyesinde yaşayan bütün halkları eşit yurtaşlık temelinde kabul ediyordu. Toplumsal eşitlik, hüriyet ve kardeşlik temelinde bir toplum tasavur ettiler. Aydınlar ve devlet adamları Batı'da meydana gelen sosyo-ekonomik olayların ve düşüncelerin farkındaydılar. Onlar özellikle devletin dağılmasına neden olarak, milliyetçiliği görüyorlardı. Milliyetçilik fikrinden uzak durdular. İmparatorluğun, Müslüman halkları arasında meydana gelecek, milliyetçi fikirlerin, imparatorluk için feleketle sonuçlanacağını öngörüyorlardı.

İmparatorluğun içerisine düştüğü sıkıntıdan kurtulması için önerilen bir diğer politika ise İslamcılıktı. Gayrimüslim halklar imparatorluğa sadakatsiz davranarak ayırlma isteklerini ve mücadelelerini ortaya koymuşladı. Bunun için yapılması gereken, Müslüman halkları tek millet haline getirmekti. II. Abdülhamit döneminde İslamcılık poltikası uygulanmaya kondu. II. Meşrütiyet sonrasında da İslamcılık

fikrinin taraftarları çoktu. Fakat Balkan Savaşları sonucunda gayrimüslim halklar imparatorluktan ayrıldıkları gibi Arnavut İsyanı ve ardında I. Dünya Savaşı ortamında Arap İsyanları sonucunda İslamcılık ve Osmanlıcık politikaları fiilen çöktüler.

Geriye tek seçenek olarak Türkçülük kalıyordu. Türkçülük, Türklerin milletleşmesini ve diğer Türklerle birleşmeyi savunuyordu. Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları diğer Türk coğrafyasının katılımı ile telafi idelebilerdi. Yaşanılan çağın milliyetçilik çağı olduğunu, millet olma bilincine varamayan toplumların yok olmaya mahkum olduklarını düşünüyorlardı.

Türkçülük, I. Meşrutiyet öncesinde başlayan dil ve tarih çalışmları ile kültürel olarak filizlenmeye başladı. II. Meşrutiyet öncesinde yapılan tarih ve dil çalışması aydınalar arasında sınırlı bir çevrede olsa da milli bilincin gelişimini sağladı. II. Meşrutiyetin ilanından I. Dünya Savaşının sonuna kadar on yıllık süreçte, Türklerin milliyetçi ilkeler doğrultusunda kendi ulus devletlerini kurma bilincine evrildi. Türkçülük hareketi Osmanlı toprakları dışında da özellikle Tatarlar arasında gelişmişti. Tatarlar, Rusya ile Orta Asya arasında geniş bir ticaret ağı kurmuşlardı. Ticaret ağı sonucunda belli bir sermaye birikimi elde etmiş ve sanayi kuruluşlarına yönelmişlerdi. Tatarlar arasında meydana gelen burjuva sınıfı kendi çıkarlarına karşı Rus baskısını bir tehidit olarak görüyorlardı. Rus eğitim kurumları yolu ile Avrupa'da meydana gelen kültürel gelişmelerden haberdarlardı. Rus egemenliğine karşı kendi çıkarlarını korumak için bilinçli bir şekilde Türkçülük ideolojisini geliştirdiler.

Balkan Savaşları'ndan sonra meydan gelen toplumsal felaketler milli bilince giden yolu hızlandırdı. Savaştan sonra kaybedilen toprakların yanında yüzbinlerce mülteci sorunu gündeme geldi. Balkan devletleri ele geçirdikleri yerlerde büyük katliamlar yaptılar. Buralardaki Müslümanlar Osmanlı sınırlarında kalan topraklara sığındılar. Balkan Savaşları ortamında Osmalıda ilk defa basın yolu ile toplum gündelik olarak savaş hakkında bilgi alabilyordu. Savaştan önce başlamış olan seferberlikte milli bilincin gelişmesine neden oldu. Savaştan sonra Türkler arasında yeniden özgüven yaratıp kayıp psikolojsi ile başa çıkmak için aydınlar ve İttihatçı hükümet, Türkçülük politikasını devreye soktular. Türkçülük hızlı bir şekilde yayıldı. Milli Mücadele Döneminde artık Türkçülük çoktan teşekül etmiş bir milli politkaydı.

Türkçülüğün bir ideoloji olarak şekillenip gelişmesinde Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura önemli iki isimdirler. Her ikisi de Türkçülük ideolojisinin gelişmesinde ve kurumlaşmasında önemli işler yapmışlardır. Türkçülüğün kültürel hareketten, siyasal bir ideoloji olarak şekillenmesi sırasında, yazıları ile süreci kontrol etmişlerdir. Geniş halk kitlelerinin Türkçülüğü tanıyıp benimsemelerinde etkili olmuşlardır.

Ziya Gökalp'ın, ailesi öteden beri memurluk yapıyordu. Memur kökenli bir aileden gelişi düşüncelerinde devleti merkeze almasına neden olmuştur. Eğitiminin yarıda kessilip sürgüne gönderildiği Diyarbakır'da vileyette çeşitli memuriyerlerde görev aldı. Sonraki dönemlerinde Durkheim ve Tarde gibi sosyologların etkisi ile sosyolojiye yöneldi. Toplumsal olayların çözümlenmesi ile Osmanlı'nın içerisne girdiği krize bir çıkış yolu bulacağı kanısını taşıdığından kaynaklanıyor.

Yusuf Akçura, Tatar Burjuva sınıfına ait bir ailede dünyaya geldi. Fizana sürgünden sonra Paris'e kaçıp burada eğitimini tamaladı. Aldığı eğitimin etkisi ile tarihe yöneldi. Burjuva sınıfına ait bir aileden oluşu sorunlara toplumu merkeze alarak yaklaşmasında etkili oldu. Toplumsal sorunlara, tarihsel çözümlelemler yaparak, çözüm bulmaya çalıştı.

Gökalp, Osmanlı Devletinin, son asırda içerisine düştüğü krizi toplumsal kargaşada aradı. Toplumsal dayanışmayı düşüncesinin merkezine alarak, sorunu çözmeye çalıştı. Akçura, Tararlar'ın Rusaya'ya karşı verdiği mücadelede bizzat bulunmuş, Tatarlar arasında meydana gelen toplusal yenilenmeyi yerinde müşahade etmiştir. Osmanlı devletin içerisine düştüğü krizi, ekeonomik gelişmemişlik ve milliyetçilikte gördü. Ekonomik kalkınmayı ve milletleşmeyi çözüm olarak sundu.

Gökalp, dayanışma ilkesini esas alarak, toplum ve devleti bütünleştirmeye çalışmıştır. Toplumsal sınıfların varlığının, karmaşa yaratacağını varsayarak, red etmiştir. Toplum herşeyin üstündedir. Devlet ile toplum birlikte hereket edeceklerdir. Toplum içerisinde bireyciliğin, gelişmemesi için toplumsal dayanışmayı sağlayacak tetbirler düşünmüştür. Toplumsal kökenlerinden dolayı, devlet karşısında bir güç merkezinin oluşmasına fırsat tanınmak üzere tasarlamıştır, teorisini.

Toplum dayanışma halinde olmalıdır. Ekonomik örgütlenme toplumun bütün kesimlerini kapsayacak şekilde oluşturulmalıdır. Milli ekonomik politikalar

geliştirecek olan devlettir. Devlet ekonomiyi denetlemekle kalmayacak, devlet ile ekonomik yapılar içeiçe geçeceklerdir. Korporasyonlar şeklinde örgütlenecek meslek kuruluşları, devletin merkezinde yer alacaklardır.

Akçura, toplumsal kökenlerinden dolayı, düşüncesinin merkezine toplumu almıştır. Toplumu sınıflardan oluşan ve her sınıfın kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesini tasarlamıştır.. Burada yapılması gereken, sınıf çıkarlarını milli çıkarlar ile uyumlulaştırmaktır. Burjuva sınıfının Batıda modern toplumu, teknolojiyi ve sanayiyi meydana getirdiğinin farkındadır. Yine milletlşmeyi meydana getirecek olan burjuva sınıfıdır. Milli bir burjuva sınıfının varlığı, devleti de güçlendirecektir. Milli burjuva sınıfı, zorunlu olarak diğer devletlerin burjuva sınıfı ile çıkar çatışmasına gireceği için milli olmak zorunda kalacaktır. İşçi sınfı kendi çıkarlarını koruruken yenilikçi olmak zorundadır. Burjuva sınıfına karşı yenilikçi bir tavır takınacağından toplumsal yenilenmenin taraftarı olacaklardır.

Ekonomik yapıyı sınıfların varlığı üzerine oturtmak ile birlikte milli ekonomik politikalardan yanadır. Devlet ekonomiye hamilik yapacaktır. Devlet bir taraftan milli burjuva sınıfnın gelişmesi için uğraşırken, diğer taradan halk kesiminin sosyo-ekonomik koşullarını geliştirmeyi de ödev bilecektir. Gelinen aşamada modern bir toplumun varlığını ve milliyetçiliği tarihsel bir zorunluluk olarak algılamıştır. Teorisini bu tarihsel koşulları dikkate alarak geliştirmiştir. Devletin, karşısında toplumsal sınıfların var olması, devleti güçsüz düşürmek yerine bizatihi devletin güçlenmesine neden olacaktır.

Topraksız köylülerin toprak sahibi olması temelinde gelişen Rus Norodranik Hareketi, Osmalı Aydınlarına, Rusya kökenli Türklerin yolu ile ulaşmıştır. Gökalp'da halkçılığı bu yolla almıştır. Özellikle Hüzeyinzâde Ali Bey aracılığı ile halkçılık düşüncesine ulaşmıştır. Halkçılık düşüncesini, tasarladığı toplum modeli doğrultusunda yeniden yorumlamıştır. O'nda halk, milletle özdeş hale gelmiştir. Halk kültürün kaynağıdır, seçkinler milli kültürden uzak oldukları için halka gidip, milli kültürü kaynağında almalılar. Halka giderken, medeniyetten bihaber olan halka medeniyet götüreceklerdir. Medeniyet burada maddi olanı, kültür manevi olanı temsil eder. Medeniyet, bilim, teknoloji ve yöntemlerdir. Külütür ise toplumsal değerlerini bütünüdür.

Akçura, İçerisinde yetiştiği ve mücadelesine katıldığı, Tatar Burjuva Sınıfının halkçılığını, Osmanlı topraklarına uyarlamak isityordu. Rusya'da uzun yıllar bulunduğu için Rus Norodranik Hareketini doğrudan tanıyordu. Öngördüğü toplum modeline uyan bir düşünceydi halkçılık. O'nda halk, köylü sınıfı ve kentli alt gelir grubunu oluşturmaktadır. Bu anlamda halkçılık, halk sınıfının yaşam koşullarını düzeltmek için çabalamaktır. Ekonomik girişimcilik, kooparatifkleşme gibi bir takım yollarla sosyo-ekonomik koşullarını düzeltmeyi önermiştir. Halk kesiminin ekonomik olarak gelişmesi için toprak reformunu şart koşmuştur. Toprak ağaları tarihsel zorunluluk sonucu gericidirler. Toplumsal yenilenmenin karşısında yer alacaklardır. Dolyısı ile var olmalarını sağlayan koşulları, halk sınıfının menfaati doğrultusunda sonlandırmak gerekir. Halkın gelişmesi için eğitimi bir zorunluluk olarak görmüştür. Eğitim kurumları zihniyet devrimi doğrultusunda yeniden yapılandırılmalıdır. Şark değerleri yerine, Batı değerlerini tekrarlamkatan öteye geçmeyen bir eğitim fayda sağlamaz.

Gökalp ve Akçura'nın farklı toplumsal kökenlerden gelişleri milliyetçilik anlayışlarına da yansımıştır. Gökalp, milleti kültür temeline oturtmuştur. Millet, Türk kültürü ile yetişmş ve Türk terbiyesini almış olanlardan oluşur. Türkçe konuşan diğer Müslüman halklar çok geçmeden Türkleşeceklerdir. Milletleşmede ırkçılığı red etmiştir. Gökap, ırk atlarda aranır, insanda ırk aranmaz görüşündedir. İnsanları bir araya getiren kültürdür. Millet meşruiyetin kaynağıdır. Çağdaş toplumlar, milliyetçilik doğrultusunda örgütlenmişlerdir. Milliyetçilik esasına göre örgütlenen devlet ve toplumlar güçlenmişledir. Milletleşmeyen toplumlar kendi dillerini ve kültürlerini kaybetme riski ile karşı karşıyadırlar. Bir kavim milletlşemese yok olmaya mahkumdur. Gökalp, diğer islami halklara da milletleşmeyi önermektedir. Milletleşen halklar bağımsızlıklarına da kavuşacaklardır.

Akçura'da millet olma tarihsel bir zorunluluktur. Milletleşemeyen halklar emperyelsit devletlerin sömürgesi olmaktan kutulamayacaklardır. Milleti ortaya çıkaran milli burjuva sınıfının varlığıdır. Güçlü milli burjuva sınıfları olan halklar, milletleşmişlerdir. O'nda millet aynı dili konuşan, aynı ırtan olan ve tarihsel geçmişleri ortak olan bir topluluktur. Fransa tipi iradi milliyetçiliği red etmiştir. Alman tipi milletleşmeyi, ırk ve dil birliğine dayalı milletleşmeyi esas almıştır. O'nda ırk kavramı, döneminde Avrupa'da revaçta olan ırk kavramından farklıdır. Irk

aynı kavimden olmayı, aynı dilli konuşmayı, ayını tarihsel birlikteliği paylaşmış olmayı temsil eder.

Üçlü tasniflerinin şekillenmesinde politik duruşlarının yanında, toplumsal kökenleri de etkili olmuştur. Akçura, Göklap ve Osmanlı kökenli diğer Türkçüler'e göre çok erken bir tarihte Türkçülüğü bir politika olarak önermiştir. Akçura, 1904 yılında devletin kurtuluşu için üç farklı politikanın varlığını tartışma konusu yapmıştır. Osmanlı kökenli aydınlar gibi muhafazakar davranmamıştır. Gayrimüslim halkaların yşadığı bölgelerde, toprak ve nüfus kaybını erken tarihte görmüştür. O'na göre Osmanlıcılık politikası, gayrimüslümler arasında milliyetçilik akımı geliştikten sonra, tarihsel olarak imkansızdır. Osmanlı devlet adamları ve aydınları boşa kürek çekmişlerdir. Baştan itbaren başarısız olmaya mahkum bir politkayı uygulayarak, imparatorluğun Müslüman ve Türk nüfusunun gerilemesine neden olmuşlardır. Miilyetçilik akımına kapılmış gayrimüslüm halkları, bu saaten sonra Osmanlılaştırmaya çalışmak, beyhude bir çaba olmaktan öteye gitmeyecektir.

Geriye uygulanacak iki politika kalıyor. İslamcılık politikasının önünde Batılı emperyalist devletler olduğundan, bu politikayı uygulamak çok zordur. Nitekim II. Abdulhamit bu politikayı uygulamıştır. Sonuç pekte parlak değildir. Türkçülük politikası ise geriye en gerçekçi seçenek olara kalmaktadır. Osmalı Türkleri ile diğer Türklerin birleşmesinin önünde Rusya'dan başka engel yoktur. Hatta Rus emperyalizmini geriletmek için, diğer Batılı devletler, bu politikaya destek olacaklardır. Akçura, bu çözümlemesinde son derece rasyonel davranmıştır. Devletin menfaati için neyin doğru olduğuna duygusal komplekslere girmeden çözüm bulmaya çalışmıştır.

Gökalp, üçlü sentezini oluşturduğnda bir çok mesele çözülmüştür. Osmanlı Devleti aldığı ağır yenilginin sonucunda Balkanlardaki topraklarının büyük kısmını ve gayrimüslüm nüfusun kahir ekseriyetini kaybetmiştir. Dolayısı ile artık rahatlıkla Osmanlıcık politikasının çıkmaz yol olduğu anlaşılmıştır. Gökalp, ideologluğunu yaptığı İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi Balkan Savaşlarına kadar Osmanlıcılık politikasına bağlı kalmaya devam etmiştir. Osmanlı devlet adamları ve aydınlarının milliyetçilik realiteseni görmeleri geç olmuştur. Milliyetçiliğin kaçınılmaz bir sonuç olduğunu görmeleri, devlete bağlılıklarından kaynaklanan duygusal nedenlerden dolayıdır. Türk milliyetçiliğine soyunmaları, gayrmüslim halkların kopuşlarını

hızlandıracakları kanısındaydılar. Bunlara karşın Akçura, gayrimüslim halkaların kopuşlarını kaçınılmaz saymıştır. Yapılması gereken biran önce Türklerin milletleşmeleridir.

Gökalp'ın, develet memuru olan bir ailenin mesnsubu olmasının fikri yapısı üzerinede belirleyici oluşu, İslamcılık politikasına gösterdiği tepkiden de anlaşılıyor. Arap ve Aranavut İsyanlarından sonra, İslam milleti oluşturma politikasına karşı çıkmala birlikte, İslam halklarının kültürel birlikteliğini savunmuştur. Hilafet etrafında şekillenecek siyasal olmayan bir kültürel organizasyonu tasarlamıştır. Bu organizasyonun merkezinde hilafeti elinde bulnuduran Osmanlı Devleti olacakatır.

Gökalp ve diğer Osmanlı devlet adamları ve aydınları Balkan Savaşları, Arnavut ve Arap isyanlarından sonra zorunlu olarak elde kalan tek seçenek olan Türkçülüğe yönelmişlerdir. Akçura ise mensubu bulunduğu Tatar Burjuvazisinin çıkarları ile Osmanlı Devltinin çıkarlarını Türkçülük fikri etrafında buluşturmaya çalışmıştır.

Yine toplumsal köken farklılıkları Türkçülüğün tarihine yaklaşımlarında da etkili olmuştur. Akçura, Avrupa ile iletişim halinde olan Osmanlı Türkleri ve Küzey Türkleri arasında kültürel Türkçülüğün ortaya çıktığı kabul etmiştir. Fakat siyasal Türkçülüğün, Rusya topraklarında yaşayan Türkler arasında meydana geldiğini yazmıştır. Gökalp, Türkçülüğün Avrupa'nın etkisi ile geliştiğini, Osmalı ve Rusya'da Tükler arasında külütrel olarak şekillendiğini belirtmiştir. Siyasal bir poreje olarak Türkçülük, Osmanlı Devlet adamları ve Aydınlarının bu fikri sahiplenmesinden sonra gerçekleştiği görüşündedir. Akçura, siyasal bir poroje olarak Rusya Türkleri arasında Tükçülüğün geliştiğini idaa etmekte haklıdır. Fakat bir ulus devlet meydana getirme noktasında, Türkçülüğün başarılı olması, Osmanlı Devlet adamları ve aydınlarının sahip çıkması ile gerçekleşmiştir.

Toplumsal köken farkılılıklarının düşüncelerinin üzerindeki etkisi dini yorumlayışlarında da görüyoruz. Her iki düşünürde İslam Dini'nin toplumsal birliktelik için şart görüyorlar. Buna karşın Gökalp, dini kültürün bir parçası haline getiriyor. Laik bir hukuk anlayışını geliştirirken, dini argumanlara baş vurmaktan kaçınmıyor. Laikliği, İslamcı çevreler ve geniş halk kesimine kabul ettirmek için dini meşrulaştıma çabasına giriyor. İslamdaki örf kavramına başvurarak hukukun

kaynağına kültürü yerleştiriyor. Laik hukuk ile inşaa edilecek devletin, dinsel duygulara sahip halk kesimi ile uzlaştırma çabasındadır.

Akçura, dinin toplumsal birlik için şart olduğunun farkındadır. İslam Dini'inin tarihte sahip olduğu dinamizmi, yeniden yakalaması için dinde reform taraftarıdır. Fakat, Göklap gibi tasarladığı çağdaş toplum için dine başvurmaz. İslam Dini ve millet ilişkisini tersine çevirmek isteğindedir. Milletler tarih boyunca İslamın hizmetinde olmuşlardır. Artık İslam yaşadığımız çağın millet çağı olduğunu kabul edip ona uygun bir şekilde milletin hzimetine girecektir. İslami Kurumlarda yapılacak reformlarala bunun sağlanacağı kanısındadır. İslam artık ikna edilesi değil gerçekliği fark etme konumundadır.

Batılılaşma konusundaki görüşlerinde de toplumsal kökenlerinin bakış açıları üzerindeki etkisi görülmektedir. Gökalp, Batılılaşmayı kaçınılmaz görmek ile birlikte bunun en doğru şekilde olması için çaba harcamaktadır. Kendi kültürünü kaybetmeden, Batılaşmanın gerçekleşmesinden yanadır. Bunun için kültür medeniyet ayrıman gitmektedir. Batından alınacak olan sadece medeniyettir. Batı Medeniyetine girişi, haklılaştırmak için tarihe başvurmaktadır. Osmalı'nın bağlı bulunduğu medeniyeti İslam Medeniyeti değil Şark Medeniyeti olarak tanımlar. Şark Medeniyetinin şekillenmesinde ilk zamanlar Arap ve Farsları görürken, sonraki dönem yazılarında, bu medeniyetten çıkışı, daha da haklılaştırmak için Bizans kaynaklı olarak değerlendirecektir.

Akçura ise Batılıaşmayı tarihsel bir zorunluluk olarak görmektedir. Gökalp gibi kültür medeniyet ayrımına gitmez. Burjuva sınıfının tarihsel rolu gereği bu gerçekleşecektir. Milli bir burjuva sınıfı, kendi milli değelerine de sahip çıkacağı için, tarihsel misyonunu geçleşetirirken, milli özü koruyacaktır. Çağdaş bir toplumun ortaya çıkması için milli burjuva sınıfının tarihsel rolunu oynası gerekir.

Her iki düşünürde çağdaş Batılı bir toplum meydana getirmekten yanadırlar. Fakat bunun nasıl gerçekşetirilmesi gerektiği noktasında toplumsal kökenlerinin düşünceleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Akuçura'nın mensubu olduğu Tatar Burjuvazisi millet esasınsa göre örgütlenmiş çağdaş bir toplumdan yanaydılar. Gökalp'ın mensubu bulunduğu devlet adamları ve aydınları da millet esasına göre örgütlenmiş çağdaş bir toplum ve devlet analyışını geçte olsa kabul etmişlerdir.

Dolayısı ile her iki düşünür de muhitlerinin genel kanaatlerini paylaşmış ve bu düşünceleri geliştirmişlerdir. Fakat bu dönüşümün nasıl olması gerektiği konusunda, devleti ve toplumu merkeze almalarına göre farklı çözümler üretmişlerdir.

Gökalp, Heyd'in *"Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri"* adlı kitabından beri toplumu tanrılaştırmak ile anılmasına rağmen toplumu devletin karşısında bağımsız olarak görmemiştir. Onda herşeyin kaynağı ve nedeni toplum olmakla birlikte, toplumu monoblok olarak kabul etmiştir. Akçura ise sınıf kavramını rahatlıkla kabul etmiştir. Sınıfların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerinin toplumsal çatışmaya neden olmayacağını anlatmaya çalışmıştır. Modern güçlü bir toplumun sınıflı olması gerektiği görüşündedir. Toplumsal sınıflar milli menfaatler doğrultusunda hareket ederler.

İlk bakışta her iki düşünürde Türk Milliyetçisi, Batılışma yanlısı, halkçı, millli ekonomiden yana ve modern laik bir devletten yanadırlar. Fakat düşünceleri inclendiğinde temelde uzlaşmakla birlikte, ayrıntıda çok farklı düşündükleri gözlenmektedir. Bu farklı düşünüşün sebebi, mensubu oldukları toplumsal sınıflardır. Akçura, burjuva sınıfına mensuptur, dolayısı ile toplumsal tasarımının merkezine toplumu almıştır. Gökalp, memur sınıfı olan bir aileden geliyor. Toplumsal tasarımının merkezinde devletle bütünleşmiş bir toplumsal dayanışma var.

İttihat ve Terraki Cemiyeti'nin kahir ekseriyeti Gökalp ile aynı toplumsal kökene sahiptiler. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte de devleti şekillendiren karar vericiler, Gökalp ile aynı toplumsal sınıfa mensuptular. Dolayısı ile bu durum Gökalp'ın fikirleri hep gündemdeyken, Akçura'nın niçin unutulduğunu da açıklıyor. Türkiye'de devletten bağımsız bir burjuva sınıfı teşekül etmediği için, Türk siyasal hayatı bir şekilde devleti önceleyen politikalar geliştirmiştir.

## KAYNAKÇA

A-Kitap ve Dergiler


Acar, İsmail (2005). *Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları Üzerine Bir Değerlendirme.* İstanbul: Liva Yayınevi.

Akçura, Yusuf (2012). *Hatıralarım.* Ankara: Hece Yayınları.

Akçura, Yusuf (2015a). *Türkçülüğün Tarihi.* (E. Kılınç, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Akçura, Yusuf (2015b). *Üç Tarz-I Siyaset.* (E. Kılınç, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Akçura, Y Yusuf (2016a). *Muâsır Avrupa'da Siyâsî ve İctimâî Fikirler Ve Fikrî Cereyanlar.* (E. Kılınç, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Akçura, Yusuf (2016b). *Siyaset ve İktsat.* (E. Kılınç, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Akçura, Yusuf (2016c). *Sürgünden İstanbul'a Dârulhilâfet Mektupları.* (İ. Türkoğlu, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Akçura, Yusuf (2016c). *Şark Meselesine Dair ve Eski Şûrây-I Ümmet'te Çıkan Yazılarım.* (E. Kılınç, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Akçura, Yusuf (2016d). *Târih-İ Siyâsî 1926-1927-1928 Ders Notları.* (E. Kılınç, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Akçura, Yusuf (2017). *Türk Devriminin Programı.* (M. Sarukay.-H. Gültekin, Düz.) İstanbul: Kaynak Yayınlar.

Akçura, Yusuf (2018a). *Türk, Cermen ve İslavların Münasebâtı-I Tarihiyeleri.* (E. C. Yılmaz, Düz.) İstanbul: Kutlu Yayınevi.

Akçura, Yusuf (2018b). *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri.* İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Akçura, Yusuf (2019). *Damolla Âlimcan El-Badurî Tercüme-İ Hâli.* (Prof. Dr. Kanlıdere, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Anderson, Benedict (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması.* (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Arai, Masami (2016). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği.* (T. Demirel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Argunşah, Prof. Dr. Mustafa (2010). Ziya Gökalp ve Yeni Lisan Hareketi. D. D. Prof. Dr. Ünver Günay İçinde, *Türk Kimliğinin Yeniden İnşaası Bağlamında Ziya Gökalp* (S. 95-123). İstanbul: Kesit Yayınları.

Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı (1966). *Ziya Gökalp.* İstanbul: Yeni Matbaa.

Bayat, Ali Haydar (1998). *Hüseyinzade Ali Bey*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Berk, Ercüment (2017). Yusuf Akçura ve Fikirleri. *Türkiyat Araştırmaları Ensttüsü Dergisi*(59), (S.479-509).

Berkes, Niyazi (1976). Unutulan Adam. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergi*(14), (S. 194-203).

Copeaux, Etienne (2016). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1992) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. (A. Berktay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Çalen, Dr. Mehmet Kaan (2017). *Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Çalen, Dr. Mehmet Kaan (2018). *Modern Türk Düşüncesine Bir Derkenar Yusuf Akçura Ve Ziya Gökalp*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Çalen, Dr. Mehmet Kaan (2018). Türk Düşünce Tarihçiliği Bağlamında Üç Tarz-I Siyaset Üzerine Bazı Notlar. *Türkiye Notları*, (S.9-12).

Çalen, Yrd. Dr. Mehmet Kaan (2016). "Yeni Hayat"Tan "Millî Hayat"A, İntihardan Terkîbe Ziya Gökalp. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*(16/2). (S.225-235).

Davison, Andrew (2002). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Deniz, Faruk (2006/2). İmparatorluktan Ulusa Geçişte Akçura, Gökalp Ve Murtafa Kemalin Yani Siyset Arayışları. *Divan İlmi Arştırmalar*(21), (S.35-62).

Devlet, Nadir (1987). Yusuf Akçura'nın Hayatı. *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura* (S. 17-33). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Devlet, Nadir (2014). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi ( 1905-1917 )*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Dodd, Prof. Dr. Chales Harold (1981). Türk Devirimi Üzerine Düşünceler. *Türkiye İş Banaksı Uluslarası Atatürk Sempozyumu* (S. 1-19). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Dural, A. Baran (2019). Gökalp- Akçura Dilotomisi Üzerinden Türk Düşünce Tarihinde "Karıştır- Barıştırcı" Zihniyetin İflası. *Türk Yurdu Dergisi*(378).

Duru, Kazım Nami (1965). *Ziya Gökalp*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Duymaz, Recep (2004). *Üç Tarz-I Siayset ve Düşünceler Akımı*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Eraslan, Cezmi (1994). Yusu Akçura'nın İslamcılığı Üzerine. *Türkiye Günlüğü*(31), (S.39-44).

Erişirgil, Mehmet Emin (2007). *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökap*. (Prof. Dr. Cem Alpar- Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Dü.) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Eröz, Prof. Dr. Mehmet (1987). Yusuf Akçura'nın Sosyal ve İktisadi Görüşleri. *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura* (S. 51-58). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Estitüsü.

Ertunç, Ahmet Cemil (205). *Cumhuriyet'in Tarihi.* İstanbul: Pınar Yayınları.

Esin, Dr. Emel (1987). Akçura-Oğlu Yusuf Beye Dair Hatıralar. *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura* (S. 35-42). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Filizok, Rıza (2005). *Ziya Gökalp*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Garaşova, Sevil (2004). XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseyinzâde'nin Yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(16), (S.297-314). Http://Sutad.Selcuk.Edu.Tr. Adresinden Alındı

Gellner, Ernest (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk.* (B. E.-G. Özdoğan, Çev.) İstanbul: Hil Yayın.

Georgeon, Françoıs (1986). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura ( 1876-1935 ).* (A. Er, Çev.) Ankara: Yurt Yayınları.

Georgeon, Françoıs (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930 Seçilmiş Makaleler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gökalp, Ziya (1976). *Makaleler I.* (Ş. Beysanlıoğlu, Düz.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Ziya (1977a). *Makaleler IV.* (F. R. Tuncor, Düz.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Ziya (1977b). *Makaleler III.* (M. O. Durusoy, Düz.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Ziya (1980). *Makaleler IX*. (Ş. Baysanlıoğlu, Düz.) İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Ziya (1981a). *Makaleler VIII.* (F. R. Tuncor, Düz.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Ziya (1981b). *Makaleler V.* (R. Kardaş, Düz.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Ziya (1982a). *Makaleler VII.* (Dr. M. A. Çay, Düz.) Ankara: Kültür Baknlığı Yayınları.

Gökalp, Ziya (1982b). *Makaleler II.* (Doç. Dr. S. Bolay, Düz.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Ziya (2014). *Türk Töresi.* (Dr. H. Şahin, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Gökalp, Ziya (2015a). *Yeni Hayat.* (Dr. S. Çonoğlu, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Gökalp, Ziya (2015b). *Altın Işık.* (Dr. A. Duymaz, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Gökalp, Z. (2015c). *Türk Medeniyet Tarihi.* (Dr. A. Duymaz, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Gökalp, Ziya (2016). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak.* (D. M. Özsarı, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Gökalp, Ziya (2017a). *Türkçülüğün Esasları*. (Dr. S. Çonoğlu, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Gökalp, Ziya (2017c). *Kızılelma Şiirelri*. (D. D. Şahin, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Gökalp, Ziya (2018a). *Yeni Mecmua Yaıları*. (Dr. S. Çonoğlu, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Gökalp, Ziya (2018b). *Küçük Mecmua Yazıları*. (Dr. A. Duymaz, Düz.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Göksel, Ali Nüzhet (1968). *Ziya Gökalp Hayatı Sanatı Eserleri.* Ankara : Varlık Yayınları.

Günay, Ünver (2010). Gökalp,Milli Kimlik Ve Din. Celaleddin Çelik Ünver Günay İçinde, *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp* (S. 9-58). İstanbul: Kesit Yayınları.

Güngör, Erol (1993). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar.* İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Hanioğlu, M. Şükrü (1985, Mayıs 30). *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Ve Jön Türklük (1889-1902).* İstanbul: İletişim Yayınları. TDV İslâm Ansiklopedisi. Adresinden Alındı

Hanioğlu, M. Şükrü (1988). *Abdullah Cevdet ( 1869-1931*. 05.16.2019 Tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: Https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Abdullah-Cevdet Adresinden Alındı

Hanioğlu, M. Şükrü (2001). İttihat ve Terkki Cemiyeti. *23*, (S.476-284). İslam Ansiklopedisi.

Hanioğlu, M. Şükrü (2005). II. Meşrutiyet Dönemi 'Garbcılığı'nın Kavramsallaştırılmasındaki Üç Temel Sorun Üzerine Not. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*(31), (S.55-67).

Heyd, Uriel (2010). *Trük Milliyetçiliğinin Kökenleri.* İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Hobsbawn, Erıc J. (2010). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hroch, Miroslaw (2011). *Avrupa'da Milli Uyanış Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Anlizi*. (A. Özdemir, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

İnalcık, Halil (2000). Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür. *Doğu Batı*(12), (S.9-33).

Kaçmazoğlu, H. Bayram (2015). *Türk Sosyoloji Tarihi-II II Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Kanlıdere, Ahmed (2009/1). Yusuf Akçura ve Kuzey Türkleri. *Sosyoloji Dergisi*(18), (S.235-258).

Kaplan, Mehmed (1965). "Ziya Gökalp ve Saadet Perisi". *Türkiyat Mecmuası*, *14*, (S.37-64).

Kaplan, Mehmed (1971). "Ziya Gökalp ve 'Yeniden Doğma' Temi",. *Türkiyat Mecmuası*, *16*, (S.1-18).

Karakaş, Mehmet (2007). *Türk Ulusçuluğunun İnşası*. Ankara: Elips Kitap.

Karal, Enver Ziya (2005). Üç Tarz-I Siyasete Önsöz. Y. Akçura İçinde, *Üç Tarz-I Siyaset* (S. 5-22). Ankara: Lotus Yayınları.

Kılıç, Ahmet Faruk (2008). *Ziya Gökalp'ın Din Sosyolojisi*. İstanbul: Değişim Yayınalrı.

Kırımlı, Hakan (2010). *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916 )*. Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Korkmaz, Alaaddin (1988). *Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Korlaelçi, Murtaza (2014). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*. Ankara: Kadim Yayınları.

Köroğlu, Erol (2004). *Türk Edebiyetı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Köseoğlu, Nevzat (1994, Kasım-Aralık). Üç Tarz-I Siyasete Dair Notlar. *Türkiye Günlüğü*(31), (S.32-39).

Köseoğlu, Nevzat (2013). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalp*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Kuran, Prof. Dr. Ercümend (1987). Yusuf Akçua'nın Tarihçiliği. *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura* (S. 45-49). Ankara: Atatürk Araştırmaları Enstitüsü.

Mardin, Prof. Dr. Şerif (1985). 19. Yy'da Düşünce Akımları Ve Osmanlı Devleti. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 2.Cilt (S.342-346)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (1996). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletşim Yayınları.

Osmanağaoğlu, Yrd. Doç. Cihan (2008). *Ziya Gökalp'te Türkçülük Akımı*. İstanbul: 12 Levha Yayıncılık A.Ş.

Önen, Nizam (2005). *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Özden, D. D. (2006). Türkiyede Halkçılığın Evrimi. *Sosyal Bilimler Dergisi*(16), (S..89-100).

Özkırımlı, U. (2016). *Milliyetçilik Kuramları "Eleştirel Bir Bakış".* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Öztürk, Doç. Dr. Mehmet (2011). Ziya Gökalp'ın " İslamiyet ve Asri Medeniyet I.II." Adlı Makalesi Üzerine Bir İnceleme Ve Metin. *Tübar-Türklük Bilimi Araştırma Dergisi*(29), (S.319-340).

Özüçetin, Prof. Dr. Yaşar (2002). Türkçülük 1908-1923. *Türk Yurdu Dergisi*(173), (S.6-13).

Özyurt, Cevat (2015). Gökalp Milliyetçiliğinde Kurucu Unsur Olarak Din. Cevat Özyurt- Ahmet Tak İçinde, *Ziya Gökalp Kitabı* (S. 207-234). Ankara: Hece Yayınları.

Parla, Taha (2005). *Ziya Gökalp,Kemalizm Ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: Deniz Yayınları.

Ramsuar, E. Ernest (2011). *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu.* (M. Ö. Mengüşoğlu, Çev.) İstanbul: Pınar Yayınları.

Sağlam, Doç. Dr. Serdar (2015). Ziya Gökalp'ın İktisadi Düşünceleri. Dr S. Sağlam İçinde, *Türk Sosyolojisinin Yüzüncü Yılılnda Ziya Gökalp Türk Yurdu Yazıları* (S. 401-416). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Sarınay, Doç. Dr. Yusuf (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*. İstanbul : Ötüken Neşriyat A.Ş.

Semiz, Yaşar (2014). İttihat ve Terraki Cemiyeti Ve Türkçülük Politikası. *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(35), (S.217-244).

Shaw, Sstanfod J.-Ezel Kural Shaw (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (Cilt 2). (M. Harmancı, Çev.) İstanbul: E Yayınları.

Smith, Anthony D. (2016). *Milli Kimlik.* (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Şapolyo, Enver Behnan (1974). *Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*. İstanbul: İnkılap Ve Aka Kitabevleri Koll. Şti.

Şenoğlu, Kemal (2009). *Yusuf Akçura Kemalizmin İdeoloğu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Şimşek, Ahmet (2012). Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Günlüğü*(111), (S.85-100).

Şirin, Funda Selçuk (2014). *Falih Rıfkı Atay*. İstanbul: Tarihçi Kitap Evi.

Tanyu, Prof. Dr. Hikmet (1981). *Ziya Gökalp'ın Kronolojisi*. Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları.

Taştan, Yahya Kemal (2010). Etnisite Kuramları. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, (S.199-20128).

Taştan, Yahya Kemal (2017). *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Temir, Prof. Dr. Temir (1987). *Yusuf Akçura*. Ankara: Kültür ve Turizim Bakanlığı Yayınları.

Thomas, David S. (2018). Yusuf Akçura'nın Hayatı ve Düşüncesi (1976-1935. *Türkiye Notları*(1), (S.17-20).

Togay, Muharrem Fevzi (1944). *Yusuf Akçura'nın Hayatı*. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.

Tokluoğlu, Ceylan (2015). Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe. Ahmet Tak-Cevat Özyurt İçinde, *Ziya Gökalp Kitabı* (S. 163-207). Ankara: Hece Yayınları.

Toprak, Zafer (2002). Türkiyede "Narodnik" Milliyetçiliği ve Halkçılık 1908-1018. (K. Ç. H.C. Güzel, Dü.) *Türkler, 14*, 801-806.

Toprak, Zafer (2002b, Ağustos). Cihan Harbinin Provası Balkan Harbi. *Toplumsal Tarih*(104), (S.45-46.)

Toprak, Zafer (2014). II. Meşrutiyet'te Popülizm: Falih Rıfkı ve Ziya Gökalp'in Halkçılık Anlayışları. M. Ö. Alkan İçinde, *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar - Sina Akşin'e Armağan* (S. 279-293). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Toprak, Zafer (2019). *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık Ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

Turhan, Kaan (2013). *Dilde, Fikirde ve İşte Birlik Akçura-Galiyev-Gaspralı-Gökalp*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Türk, Hatem (2017). Ziya Göklap ve Yeni Hayat. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, 12*(30), (S.463-474).

Türkdoğan, Orhan (2015). *Ziya Gökalp ve Sosyolojik Düşünce Sistemi*. Konya: Çizgi Kitap Evi.

Türkman, Sayım (2003). Yusuf Akçura ve Ziya Göaklp. *Atatürk Dergisi*, (S.135-161).

Uçar, Fuat (2009). *Üç Tarz-I Siyaset Türkçülüğün Manifestosu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Uluğtekin,Murat- Prof. Dr.Seçil Karal Akgün (2009). *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibirya'ya Hilal-İ Ahmer Hizmetinde Akçuraoğlu Yusuf.* Ankara: Türk Kızılayı Derneği.

Uyanık, Mvlüt (2003). *Üç Tarz-I Siyaset -Bir Üst Kimlik Tasarımı Olarak Türkiyelilik-*. İstanbul : Metropol Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (2006). *Ziya Gökalp*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ülken, Ord. Prof. Hilmi Ziya (2013). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ünal, Yenal (2009). *Ahmet Ferit Tek.* İstanbul: Bilgeoğuz.

Üstel, Füsün (2010). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Türk Ocakları (1912-,1931).* İstanbul: İletişim Yayınları.

Vatandaş, Celaleddin (2010). *Ulusal Kimlik Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*. İstanbul : Açılım Kitap.

Yazıcı, Serkan (2017). II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülük Tartışmaları: "Yeni Bir İdeolojinin Keşfi". *Altay Communities: History Jssues*, 263-277.

Yusuf, Akçuraoğlu (2015). Gökalp Ziya Bey Hakkında Hatıralar ve Mülahâzalar. Doç. Dr. Sağlam İçinde, *Türk Sosyolojisinin 100. Yılında Ziya Gökalp Türk Yurdu Yazıları* (S. 16-20). Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Yücel, Orhan- Attila.Çakmak (2002). *Yusuf Akçura*. Ankara: Alternatif Yayınları.

Zürcher, Erıc J. (2015). *Bir Ulusun İnşası*. (L. Yalçın, Çev.) Ankara: Akılçelen Kitaplar.

**B-Tezler**

Acet, Mehmet Tahir, ( 2014 ) Ziya Gökalp'ta Din Ve Milliyetçilik, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Diyarbakır

Akkuş, Halil İbrahim, ( 2009 ), Yusuf Akçura'nın Din ve Toplum Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta

Aydemir, Salih, ( 1992 ) Ziya Gökalp'ın Eserlerinde Din Sosyolojisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din bilimleri Anabilim Dalı Din sosyolojisi Bölümü, Ankara.

Ocakçıoğlu, S. Berna, ( 1999 ) Ziya Gökalp ve Erol Güngör Çizgisinde Türk sosyolojisi. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü Sosyoloji ve Antropoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

Odabaşı, İsmail Arda, ( 2006 ) II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Fikir Dünyasında Genç Kalemler Dergisi, Doktora Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı İletişim Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul

Duran, Murat ( 2011 ), Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspralı, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Özcan, Özge, ( 2010 ), Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura'nın Siyasi Kimliklerinin Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya

Şenoğlu, Kemal, ( 2008), Cumhuriyet Dönemi Fikir Hayatında Yusuf Akçura'nın Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara

**C. Ansiklopedi Maddeleri**

Abdullah Uçman (1989) Ali Suavi, TDV İslam Ansiklopedisi 2. Cilt, Sayfa 445-448

Ömer Faruk Akgün (2006), Namık Kemal, TDV İslam Ansiklopedisi 32. Cilt, Sayfa 361-378

## ÖZGEÇMİŞ

[redacted] dünyaya gelen Ergün Tur, ilk ve orta öğrenimini Kocaeli'nde tamamlamıştır. 2006 yılında Kocaeli Üniversitesi İzmit Meslek Yüksek Okulun Mahalli İdareler Bölümünü kazanıp 2008 yılında mezun olmuş, 2012 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Bölümünden mezun olmuş, 2016 yılında yüksek lisans eğitimine Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında devam etmiştir.